

Ա. Պ. ԱՐՇԱԿՅԱՆ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ
ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ 1997

34.09

Ա- 92 Ա. Պ. ԱՐՇԱԿՅԱՆ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ
ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

(Ստրկատիրության և ֆեոդալիզմի շրջան)

«ՆԱԻՐԻ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ

1997

ԴՏՀ 342
ԳՄԴ 67.3
Ա – 921

Արշակյան Ա. Պ.

- Ա 921 Արտասահմանյան երկրների պետության և իրավունքի
պատմություն (Ստրկատիկության և ֆեոդալիզմի շրջան). – Երևան:
«Նաիրի» հրատ., 1997. – 191 էջ

Գրքում շարադրված է հին աշխարհի և միջին դարերի պետության ու իրավունքի առաջացման և զարգացման պատմությունը: Այն նախատեսված է իրավաբանական և այլ բուհերի ուսանողների, ինչպես նաև պետության և իրավունքի պատմության պրոֆեսորներով բոլոր հետաքրքրվողների համար:

Ա 1202000000 (158)
705 (01) 97

178511

2000018436

ԳՄԴ 67.3

ISBN 5-550-01011-9

© Արշակյան Ա., 1997

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Սույն ձեռնարկը գրված է իրավունքի մի շարք աղբյուրների, բազմաթիվ աշխատությունների ու մենագրությունների ուսումնասիրման հիման վրա:

Այն բաղկացած է երկու բաժիններից, որոնցից առաջինում տրված է ստրկատիրական հասարակական-տնտեսական ֆորմացիան ապրած արտասահմանյան մի շարք երկրների պետության և իրավունքի պատմությունը, իսկ երկրորդում՝ ֆեոդալական ֆորմացիան ապրած արտասահմանյան երկրների պետության և իրավունքի պատմությունը:

Պետությունն ու իրավունքը պետության և իրավունքի պատմության առարկան ուսումնասիրում է կոնկրետ պատմական ձևի մեջ՝ չորս հիմնական էտապների շրջանակներում: Սույն գրքով մենք նպատակ ենք հետապնդել առանձին երկրների պետահրավական ինստիտուտներն ուսումնասիրել միայն երկու էտապների շրջանակներում: Դրանք են՝ 1) Հին աշխարհի պետության և իրավունքի պատմության ուսումնասիրման և 2) Միջին դարերի պետության և իրավունքի պատմության ուսումնասիրման շրջանակները:

Նոր և նորագույն ժամանակաշրջանների արտասահմանյան երկրների պետության և իրավունքի պատմությունը համգամանորեն տրվում է երկրորդ պրակտում, որն էլ հանդիսանում է այս գրքի ամմիջական շարունակությունը:

Հեղինակն այս գրքով ընթերցողի դատին է հանձնում արտասահմանյան այն երկրների պետության և իրավունքի պատմությունը, որը նախատեսված է նոր ուսումնական ծրագրով: Դրանով այն նպատակ ունի օգնել բուհերի ուսանողներին՝ արտասահմանյան երկրների պետության և իրավունքի պատմությունն ուսումնասիրելիս:

Գրքում ուսումնասիրվում են պետության և իրավունքի այն կողմերը, որոնք քացահայտվում են հասարակական, պետական և իրավական կարգերի միջոցով: Այս պատճառով էլ մենք այս կամ այն երկրի պատմությունն ուսումնասիրելիս գրքում պետության և իրավունքի պատմությունն առանձին-առանձին չենք ներկայացրել:

Պետության և իրավունքի պատմության ուսումնասիրումն ունի արդիական նշանակություն: Առանց դրա հնարավոր չէ պետահրավական ինստիտուտների վերաբերյալ անել հիմնովին եզրահանգումներ և կատարել համապատասխան ամփոփումներ:

Հեղինակ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ, ՄԵԹՈԴԸ ԵՎ ՊԱՐԲԵՐԱՑՈՒՄԸ

Պետության և իրավունքի պատմությունը հասարակական գիտություն է: Ի տարբերություն մյուս հասարակական գիտությունների, որոնցից յուրաքանչյուրն ուսումնասիրում է հասարակական կյանքի կողմնից մեկը, պետության և իրավունքի պատմությունը հետազոտում է հասարակական այնպիսի երևույթների ծագումն ու զարգացումը, ինչպիսիք են պետությունը և իրավունքը: Պետության և իրավունքի պատմությունը միաժամանակ և՛ իրավաբանական, և՛ պատմական գիտություն է:

Բայց եթե պատմությունը, որպես գիտություն, ուսումնասիրում է հասարակության զարգացման և փոփոխման պրոցեսն իր ամբողջության մեջ, ապա պետության և իրավունքի պատմությունը զբաղվում է միայն պետության և իրավունքի հարցերով: Արտասահմանյան երկրների պետության և իրավունքի պատմությունը սերտորեն կապված է քաղաքական ուսմունքների պատմության, պետության և իրավունքի տեսության և մյուս դասընթացների հետ: Այն բնդհանուր գծերով ծանոթացնում է իրավունքի գրեթե բոլոր ճյուղերի հետ, ցույց տալիս, թե ինչպես են ձևավորվել և զարգացել իրավունքի քրեական, քաղաքացիական, դատավարական, ընտանեկան և այլ ճյուղեր:

Իրավունքի ճյուղերից պետության և իրավունքի պատմությունը տարբերվում է նրանով, որ վերջինս պետությունը և իրավունքն ուսումնասիրում է ամբողջությամբ, նրանց միասնության մեջ, իսկ իրավաբանական ճյուղային գիտությունները կարգավորում են հասարակական հարաբերությունների որոշակի բնագավառ: Օրինակ, պետական իրավունքն իրավական նյութերի ամբողջություն է, որը կարգավորում է այս կամ այն երկրի հասարակական և պետական կարգը, անհատի իրավական վիճակը և այլն:

Պետության և իրավունքի պատմությունը նկարագրում է ոչ միայն

պետության և իրավունքի ծագմանը, զարգացմանը և փոփոխմանը վերաբերող փաստերը, այլև ուսումնասիրում է այն օրինաչափությունները, որոնցով պայմանավորված է պետության և իրավունքի զարգացումը: Այդ օրինաչափություններն ուսումնասիրում է ոչ միայն պետության և իրավունքի պատմությունը: Դրանով զբաղվում է նաև պետության և իրավունքի տեսությունը: Սակայն վերջինս ուսումնասիրում է պետության և իրավունքի ծագման, զարգացման և փոփոխման ընդհանուր օրինաչափությունները, որոնք յուրահատուկ են պետության և իրավունքին՝ պատմական բոլոր տիպերում, իսկ պետության և իրավունքի պատմության առարկան ուսումնասիրում է կոնկրետ պատմական պայմաններում առանձին երկրների պետության և իրավունքի ծագման, զարգացման և զործունեության ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ առանձնահատուկ օրինաչափությունները, բացահայտում դրանց առաջացման և զարգացման յուրահատկությունները, որն էլ համարվում է պետության և իրավունքի պատմության գլխավոր խնդիրը: Պետության և իրավունքի տեսությունը վերացական և տեսական ձևերով տրամաբանական վերլուծության է ենթարկում պետության և իրավունքի ծագումը, զարգացումը և փոփոխումը: Պետության և իրավունքի պատմությունն ուսումնասիրում է պետությունն ու իրավունքը կոնկրետ պատմական ձևի մեջ՝ հաշվի առնելով պատմական պրոցեսի զվգագությունը և թռիչքը:

Հնայած կան ընդհանուր տարբերություններ պետության և իրավունքի պատմության ու պետության և իրավունքի տեսության միջև, այնուամենայնիվ այս գիտությունները սերտորեն կապված են միմյանց հետ: Պետության և իրավունքի տեսությունն իր ամփոփումներն ու եզրահանգումները կատարելիս հենվում է պետության և իրավունքի պատմության տվյալների վրա: Իսկ պետության և իրավունքի պատմությունն էլ իր հերթին կոնկրետ պետաիրավական երևույթներն ուսումնասիրելու ժամանակ հենվում է պետության և իրավունքի տեսության եզրահանգումների ու ամփոփումների վրա:

Որպես ուսումնական դասընթաց՝ պետության և իրավունքի պատմությունն ուսումնասիրում է պետության և իրավունքի այն կողմերը, որոնք բացահայտվում են «Հասարակական կարգ», «Պետական կարգ» և «Իրավունք» հասկացությունների միջոցով:

Ինչպես հասարակական մյուս գիտությունների, այնպես էլ սույն գիտության ուսումնասիրման մեթոդը դիալեկտիկական է: Բոլոր դեպքերում պետությունն ու իրավունքը, նրանց բովանդակությունը պայմանավորված են տնտեսական հարաբերություններով: Պետության ու իրավունքի պատմությունն անխախտելիորեն կապված է հասարակության, նրա

ֆորմացիաների պատմության հետ: Պետության և իրավունքի համար միշտ էլ հիմք է հանդիսացել բազիսը, որի փոխվելու դեպքում փոխվում է նաև վերնաշենքը:

Դիալեկտիկական մեթոդի դրույթներից մեկի համաձայն բոլոր երևույթները փոխադարձ կապի մեջ են, որոնք առաջանում, զարգանում և փոփոխվում են: Դա վերաբերում է նաև պետությանն ու իրավունքին: Այս մեթոդի համաձայն՝ զարգացման հիմնական պատճառը հակադրությունների պայքարն է: Այն հանդիսանում է զարգացման պրոցեսի բովանդակությունը և շարժիչ ուժը: Դիալեկտիկական մեթոդը համարվում է հասարակական երևույթների ընդհանուր մեթոդների իմացությունը: Պետությունը և իրավունքն ուսումնասիրվում են նաև պատմական, տրամաբանական և համեմատական մեթոդների օգնությամբ:

Պատմական մեթոդը պահանջում է հասարակական բոլոր երևույթները, այդ թվում և պետությունն ու իրավունքը, ուսումնասիրել նրանց ծագման պահից:

Պետության և իրավունքի պատմության ուսումնասիրման տրամաբանական մեթոդը, ըստ էության, նույնացվում է պատմական մեթոդի հետ: Այն վերջինից տարբերվում է նրանով, որ գուրկ է պատահականություններից և պատմական ձևից:

Պատմական և տրամաբանական մեթոդներն արտացոլում են օբյեկտիվ պատմական պրոցեսը, բնդ որում պատմական մեթոդի դեպքում պատմական պրոցեսն արտացոլվում է այնպես, ինչպես իրականությունն է իր կոնկրետ անկրկնելիությամբ: Այլ կերպ ասած, պատմական պրոցեսն իրականության արտացոլումն է, իսկ տրամաբանական մեթոդի դեպքում այդ պրոցեսն արտացոլվում է բնդհանուր ամբողջության մեջ՝ գուրկ լինելով պատահական, ոչ էական և ոչ օրինաչափ երևույթներից:

Ուսումնասիրման համեմատական մեթոդը երկու կամ ավելի օբյեկտների համեմատումն է, որը նպատակ ունի բացահայտելու նոր օրինաչափություններ և ժամանակի, և՛ որակի առումով: Զարգացման նույն փուլում գտնվող պետության և իրավունքի համեմատման դեպքում միննույն տիպի պետության շրջանակներում երևան են գալիս նրանց զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունները և առանձին երկրների պետության ու իրավունքի զարգացման առանձնահատկությունները: Իսկ զարգացման տարբեր աստիճաններում գտնվող և տարբեր տիպի պետության ու իրավունքի համեմատումը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու նրանց միջև եղած տարբերություններն ու հակասությունները: Համեմատական մեթոդը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու պետության և իրավունքի զարգացման օրինաչափությունները:

Պետության և իրավունքի ընդհանուր պատմությունն ուսումնասիրում է առանձին երկրների պետաիրավական ինստիտուտները չորս հիմնական էտապների շրջանակներում. 1) հին աշխարհի պետության և իրավունքի պատմության, 2) միջին դարերի պետության և իրավունքի պատմության, 3) նոր ժամանակաշրջանի պետության և իրավունքի պատմության, 4) նորագույն ժամանակաշրջանի պետության և իրավունքի պատմության: Այս պարբերացումը համապատասխանում է համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացման չորս հիմնական դարաշրջաններին: Այդ դարաշրջաններից յուրաքանչյուրը բնութագրվում է բարդ և ոչ միանշանակ սոցիալ-տնտեսական և պետաիրավական պրոցեսներով: Բայց դրանցից յուրաքանչյուրի մագիստրալ զարգացումը վերջին հաշվով ձևավորվել է որոշակի առաջատար տենդենցների ներգործությամբ: Օրինակ, Հին աշխարհը (մ.թ.ա. IV հազ. մինչև մ.թ. V դարը) ստրկատիրական հասարակության, Միջին դարերը (մ.թ. V դ. - XVII-XVIII դդ.) ֆեոդալական հասարակության, Նոր ժամանակաշրջանը (XVII-XVIII դդ.) բուրժուական հասարակության հաստատումն էր, իսկ Նորագույն ժամանակաշրջանը (XX դ.) ալդի դարաշրջանի սկզբնական աստիճանն է, որը բնութագրվում է գաղութային կայսրությունների փլուզմամբ և բուրժուական հասարակության կառուցվածքային վերափոխմամբ:

2. ՏՈՂՈՒՄԻՆԻՍՏԻԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԻ ԶԱՅԶԱՅՈՒՄ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱՅՈՒՄ

Անգլիացի մարդաբան Լ.Լիկի՝ Օլդովալում (Աֆրիկա) կատարած պեղումները հնարավորություն են տալիս ենթադրելու, որ մարդանման էակների առաջացումը տեղի է ունեցել մոտ 1750 հազար տարի առաջ: Էվոլյուցիայի ընթացքում աստիճանաբար ազատվելով հնադարյան հատկանիշներից մարդն ընտելանում է արտադրության կոլեկտիվ ձևերին, սպառմանը և ինքնավարությանը: Մոտավորապես 100 հազար տարի առաջ, այսպես կոչված մուստիերյան դարաշրջանում, մարդն արդեն ընդունակ է եղել իր պահանջմունքները բավարարելու համար կրակ հայթայթել, կացարան ստեղծել, ոսկոր ու քար մշակել: Այս դարաշրջանում նախատոհմային խումբը քանակապես մեծ չէր (շուրջ 30-40 մարդ):

Նախնադարյան հոտի ներքին կյանքը կարգավորվել է ճշգրիտ կատարվող մի քանի կանոններով:

Չի բացառվում, որ հենց մուստիերյան փուլում են հաստատվել առաջին արյունակցական ասոցիացիաները և սահմանվել որոշ արգելքներ մինչ այդ սեռերի միջև գոյություն ունեցող տարերային հարաբերություններում:

Հնադարյան մարդկանց առավելապես բնակեցված վայր են համարվել Աֆրիկայի, Առաջավոր Ասիայի և Հարավային Եվրոպայի լայնարձակ տարածությունները: Մարդու կյանքի համար լավագույն պայմանները Միջերկրական ծովի շրջաններն էին: Այստեղ նա իր ֆիզիկական կերպարանքով զգալիորեն տարբերվում է հարավային եվրոպացուց, որը պայմանավորված էր մերձսառցային շրջանի ծանր պայմաններով: Իզուր չէ, որ Միջերկրական ծովին հարող շրջանները համարվում են հին աշխարհի ամենավաղ քաղաքակրթության օրրանը:

Մ.թ.ա. VIII հազարամյակից հնադարյան մարդու պատմության մեջ սկսվում է նոր փուլ: Այն ընդունված է անվանել նոր քարի դարաշրջան: Վերամշակվում են աշխատանքային գործիքները, ընտելացվում է առաջին տնային կենդանին՝ շունը: Այս նոր հարստությամբ զինված մարդը կատարում է իրական երկրագործական և ինդուստրիալ հեղաշրջում: Նա սկսում է տիրապետել հողագործության տեխնիկային, սովորում է մետաղների հայթայթել և մշակել, պահել ու բազմացնել աշխատող ու կաթնասուն կենդանիներ: Ինդուստրիալ հեղաշրջումը գուգակցվում է արհեստների արագ զարգացմամբ, որը կոչված է բավարարելու անընդհատ աճող պահանջմունքները: Նոր քարի դարի կուլտուրայի օրինակ են հանդիսանում իբերները (մ.թ.ա. III հազ.): Նրանցից մնացել են կառույցներ և ճանապարհներ, գյուղեր, աշխատանքային գործիքներ: Իբերների գերեզմանոցները հնարավորություն են տալիս խոսելու սոցիալական շերտավորման փուլի մասին:

Մուստիերյան շրջանն իր հերթին բաժանվում է մայրիշխանության և հայրիշխանության ժամանակաշրջանների: Մայրիշխանության ժամանակ արգելվում էր ամուսնական հարաբերության մեջ մտնել սեփական տոհմում և գոյություն ունեւ փոխադարձ պարտավորություն՝ ամուսնանալ այլ տոհմի կանանց հետ: Դրա հետ առաջացող խմբային ամուսնությունը միավորում էր մի քանի (կամ բազմաթիվ) միևնույն տարիքի տղամարդկանց մի քանի (կամ բազմաթիվ) կանանց հետ: Ոչ ոք չգիտեր, թե ով է իր հայրը. ազգակցությունը հաշվվում էր մոր գծով:

Մայրական կողմի տոհմը, որի տասնյակ և անգամ հարյուր անդամներ կարող էին ապրել միևնույն հարկի տակ, խմբավորվում էր տոհմի ավագի շուրջը: Դա ոչ միայն տոհմի անդամների միությունն էր, այլև կոմունա-համայնքն էր, որը միասնաբար տիրում էր ունեցվածքին, միասնաբար աշխատում ու սպառում էր: Մայրիշխանության ժամանակ կինը ղեկավարում էր տոհմի բոլոր գործերը: Նրա դերը մեծ էր ոչ միայն ընտանիքում, այլև հասարակության մեջ:

Բազմաթիվ աղբյուրների վկայում են, որ կինը մայրիշխանության

շրջանում ունեցել է հսկայական արտոնություններ: Հին Եգիպտոսում տղամարդու սեփականությունը, որպես կանոն, անցնում էր նրա ավագ դստերը, որի ամուսինն ուներ ոչ թե սեփականության, այլ օգտագործման իրավունք: Այստեղից էլ այնքան տարածված ամուսնությունը հարազատ եղբայրների ու քույրերի միջև:

Մայրիշխանության շրջան ապրել են աշխարհի բոլոր ժողովուրդները: Տոհմի անդամները պարտավոր էին պաշտպանել այդ նույն տոհմի բոլոր անդամներին: Նրանցից որևէ մեկին հասցված վնասը դիտվում է ամբողջ տոհմին հասցված վնաս:

Մայրիշխանության ժամանակաշրջանը բավական տևական է եղել և բողել է խոր հետքեր:

Ընական էվոլյուցիան աստիճանաբար հանգեցնում է տիրապետող մայրիշխանական հարաբերությունների լիկվիդացմանը: Նրան փոխարինելու եկավ հայրիշխանական տոհմը և հայրիշխանական ընտանիքը: Ընտանիքի ղեկավարությունն անցավ հորը, որն ընտանիքի անդամների նկատմամբ սկսեց օգտվել անսահմանափակ իրավունքից, տնօրինել ընտանիքի ամբողջ գործունեությունը:

Այս շրջանում ընտանիքի առաջացման հետ առաջացավ մասնավոր սեփականությունը: Տեղի է ունենում աշխատանքի առաջին խոշոր բաժանումը՝ հողագործությունն անջատվում է անասնապահությունից: Հիմնական զբաղմունք դարձած հողագործությունը և անասնապահությունը մեծ փոփոխությունների հիմք հանդիսացան: Տնտեսության յուրացնող ձևն իր տեղը զիջում է արտադրականին, և դրա հետ մեկտեղ առաջանում են առաջին հակասությունները սեփականության և բաշխման ոլորտներում: Աշխատանքի առաջին հասարակական բաժանումն իր հերթին պայմաններ ստեղծեց դասակարգերի՝ շահագործողների և շահագործվողների առաջացման համար: Անհավասարություն առաջացավ նաև տոհմերի և ընտանիքների միջև: Հայրիշխանության շրջանում հողը բաժանված էր ըստ ընտանիքների և փոխանցվում էր ժառանգաբար: Տղամարդիկ չնայած օգտվում էին բազմակնության իրավունքից, այնուամենայնիվ արմատանում էր միակնությունը: Տոհմի գերագույն իշխանությունը նրա ընդհանուր ժողովն էր, որը լուծում էր տոհմին վերաբերող բոլոր հարցերը: Այն համարվում էր նաև դատական գլխավոր հիմնարկը: Տոհմի ժողովին էր պատկանում բոլոր պաշտոնների, այդ թվում նաև ռազմական առաջնորդների, ընտրման իրավունքը: Տոհմերը միավորվում էին ավելի մեծ խմբերի մեջ (ֆրատրիներ), որոնց միավորումից էլ ստեղծվում էին ցեղային միություններ: Նրանցում երկար ժամանակ պառականվեցին դեմոկրատական սկզբունքները, սակայն կանանց իրավունքները

սահմանափակվում էին: Յեղերի ղեկավարության գլուխ արդեն կանգնած էին ընտրովի մարմինները՝ խորհուրդները (սկզբում ֆրատրիների ավագների խորհուրդ, հետագայում՝ ցեղային ավագների խորհուրդ): Առաջացան զինվորական առաջնորդների և մի շարք այլ պաշտոններ: Նշանավոր և ազդեցիկ պաշտոնները ժառանգական էին:

Տոհմային մարմիններն աստիճանաբար վերացվում են:

Կարող ենք ասել, որ նախնադարյան հասարակության վերջին շրջանում գոյություն ունեին կառավարման մարմիններ, որոնք հասարակ ու պարզ բնույթ էին կրում: Այդ կառավարումը պատմությանը հայտնի է «ռազմական ղեմուկրատիա» անունով, որովհետև գոյություն ունեցող զինվորական առաջնորդների հետ մեկտեղ կային նաև տոհմապետերի և ավագների խորհուրդներ, ժողովրդական ժողով և այլն:

Նախնադարյան համակարգի վերջին փուլում փոխվում են տնտեսական հարաբերությունները: Արտադրական ուժերը մտնում են զարգացման նոր փուլ: Այսպես թափով են զարգանում նաև արհեստները: Զարգացման արդյունքը լինում է աշխատանքի երկարադ խաշոր բաժանումը՝ արհեստներն անջատվում են հողագործությունից: Իսկ դա նպաստում է տոհմերի ներսում հասարակական որոշակի շերտավորմանը: Դրվում է տոհմերի քայքայման սկիզբը, տրոհվում են նաև մեծ ընտանիքները: Տոհմի աստիճանական քայքայումով սկիզբ է դրվում գյուղական համայնքի ստեղծմանը, որը հիմք է տալիս ասելու, որ նախնադարյան կարգը վերջնականապես դադարեց գոյություն ունենալու:

Գյուղական համայնքի անդամները ստանում էին իրենց բաժին հողակտորները և այն մշակում իրենց ընտանիքների անդամների ուժերով: Կային նաև ընդհանուր օգտագործման պատկանող հողատարածքներ:

Հողի մասնավոր սեփականության իրավունքը հաստատվեց հասարակությունը դասակարգերի բաժանվելուց հետո: Տոհմերի քայքայմանը նպաստեց նաև աշխատանքի երրորդ մեծ բաժանումը՝ առևտրական դասի առաջացումը: Առևտրի զարգացմանը նպաստեցին մետաղադրամի հատումը, հողի առուծախը, ապրանքների գրավադրումը: Հարստության մի մասը սկսում է կենտրոնանալ մի խումբ մարդկանց ձեռքում: Հասարակության բաժանումը հարուստների և աղքատների դառնում է ակնհայտ: Դա նպաստեց դասակարգային հասարակության առաջացմանը:

Նախնադարյան հասարակարգը քայքայվեց: Ստեղծվեց նոր հասարակարգ, որը հայտնի է ստրկատիրական հասարակարգ անունով: Ընտանիքի և մասնավոր սեփականության առաջացումը, հասարակության բաժանումը հակադիր դասակարգերի հրամայաբար պահանջում էին

ստեղծել այնպիսի մի մարմին, կազմակերպություն, որը կարողանար ապահովել հարստությունն իրենց ձեռքում կենտրոնացրած մարդկանց անվտանգությունը: Այդպես առաջացավ պետությունը, որը շահագործող դասակարգն օգտագործեց ոչ միայն իր տնտեսական մպատակներն իրականացնելու, այլև քաղաքական իշխանությունը նվաճելու համար:

Պետություններն առաջին դասակարգային հասարակությունում՝ ստրկատիրական ֆորմացիայում, պաշտպանում էին շահագործող դասակարգի շահերը: Այլ կերպ ասած, պետությունն առաջացել է դասակարգային հասարակությունում, նրա առաջացման հիմնական պատճառը հասարակության բաժանումն էր դասակարգերի:

Պետության հետ միաժամանակ առաջ *է գալիս նաև իրավունքը: Իրավական նորմերը սահմանվում են պետության կողմից, հետևաբար այն նույնպես ծառայում էր հասարակության այն խավին, որին ծառայում էր պետությունը: Ստրկատիրական պետությունների համար որպես իրավունքի աղբյուր են հանդիսացել սովորույթը, ինչպես նաև թագավորների հրովարտակներն ու նրանց ընդունած օրենքները:

Օրենքների մասին առավել մանրամասը նկարագրվում է սույն ձեռնարկի համապատասխան գլուխներում:

Ընդհանրացնելով կարող ենք նշել, որ պետությունը և իրավունքն առաջացել են մարդկային հասարակության այն փուլում, երբ քայքայվել են տոհմատիրական կարգերը ու առաջացել են դասակարգեր: Ստրկատիրական դասակարգային հասարակությունում պետությունը և իրավունքն ունեցել են պարզ ու հասարակ կառուցվածք:

ԲԱԺԻՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՏՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

**ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԵՎ ՀՈՒՆԱ-ՀՌՈՍԵԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՍԿՋԲՆԱԿՈՐՄԱՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՈՒԿ ԳԾԵՐԸ**

Ստրկատիրական հասարակարգը պատմությանը հայտնի է որպես մարդու կողմից մարդու շահագործման վրա հիմնված առաջին դասակարգային հասարակություն: Այդ հասարակարգի հիմնական դասակարգերն էին ստրկատերերը և ստրուկները: Հնագույն ստրկատիրական պետություններն առաջացել են մ.թ.ա. IV-III հազարամյակների սահմանագծին: Ստրկատիրական հասարակարգ գոյություն է ունեցել Ասիայի, Եվրոպայի և Աֆրիկայի մի շարք երկրներում ընդհուպ մինչև մ.թ. III-V դարերը:

Սույն ձեռնարկում առավել հանգամանորեն տրվում է Հին Արևելքի և անտիկ աշխարհի ստրկատիրական հասարակարգի պետության ու իրավունքի պատմությունը:

Հին Արևելքը Մերձավոր ու Միջին Արևելքի, Հարավային և Արևելյան Ասիայի, Հյուսիսային և Հյուսիս-Արևելյան Աֆրիկայի երկրների ընդհանուր անվանումն է: Այն վերաբերում է ստրկատիրության ծագման ու զարգացման ժամանակաշրջանին: Հին Արևելքի հնագույն հասարկությունները սկզբնավորվել են մ.թ.ա. IV-III հազարամյակներում Նեղոսի հովտում (Եգիպտոս) և Եփրատի ու Տիգրիսի միջագետքում (Շումեր և Աքքադ), ուր առաջացել են մարդկության պատմության մեջ առաջին պետություններն ու ստեղծվել հնագույն գրերը:

Ստրկատիրական հասարակարգն իր զարգացմանն է հասել անտիկ աշխարհի երկրներում՝ Հին Հունաստանում (մ.թ.ա. V-IV դդ.) և Հին Հռոմում (մ.թ.ա. II- մ.թ. IV դդ.):

Ստրկությունը, ինչպես նշել ենք վերևում, առաջացել է նախնադարյան համայնական հասարակարգի քնդերքում, երբ արտադրողական ուժերի զարգացման հետևանքով աշխատանքային գործիքների կատարելագործումը հնարավորություն է տվել ստանալու արտադրանքի ավելցուկ, որը կենտրոնացել է առանձին ընտանիքների ձեռքում: Այն աշխատանքի հասարակական բաժանման հետ մեկտեղ նպաստեց ապրանքափոխանակության զարգացմանը: Անհրաժեշտություն է զգացվել օգտագործել մարդու աշխատանքը՝ առավել շատ մթերք արտադրելու և հասարակության աճող պահանջարկը բավարարելու համար: Տնտեսության մեջ սկսել են օգտագործել ռազմագերիների և պարտքը չվճարած ազաւների աշխատանքը: Առաջացել է արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականություն՝ սկզբում աշխատանքի գործիքների, ապա նաև ստրուկների և մասամբ հողի նկատմամբ: Գույքային անհավասարությունը և մասնավոր սեփականատիրական հարաբերությունները դարձան դասակարգերի առաջացման կարևոր գործոն, որն էլ իր հերթին անհրաժեշտ դարձրեց պետության համդես գալը: Պետության հետ մեկտեղ ծագում է նաև իրավունքը:

Հին Արևելքի ստրկատիրական պետությունների՝ Եգիպտոսի, Բաբելոնի, Հնդկաստանի և Չինաստանի հասարակական, պետական և իրավական կարգն էլ ամփոփված է սույն ձեռնարկի համապատասխան գլուխներում: Այս երկրների հասարակական կարգը բնորոշվում է հետևյալ առանձնահատկություններով.

ա) դեռ պահպանվում էին նախնադարյան համայնական կարգերի մնացուկները,

բ) հասարակությունը բաժանվել էր երկու հիմնական դասակարգերի՝ ստրուկների և ստրկատերերի: Ստրկությունը հիմնականում կրում էր տնային բնույթ: Ստրուկները մտնում էին հայրիշխանական ընտանիքի մեջ: Նրանք երբեմն կարող էին ունենալ իրենց գույքը և ընտանիքը,

գ) երկար ժամանակ պահպանվեց գյուղական համայնքը, որը կրում էր տարածքային բնույթ: Գյուղական համայնքը Հին արևելյան հասարակության արտադրության միջուկն էր: Նրանում աստիճանաբար նկատելի դարձավ գույքային շերտավորումը: Այն բաժանվեց հարուստների և աղքատների: Ազատ գյուղական համայնականները ստրուկների հետ մեկտեղ ենթարկվում էին շահագործման:

Հին արևելյան պետությունների պետական կարգը նույնպես բնորոշ է որոշակի առանձնահատկություններով: Այդ ամենից առաջ արտահայտվում է նրանում, որ այդ բոլոր պետություններն էլ իրենց կառավարման ձևով եղել են բռնապետություն (դեսպոտիա), որը

բնութագրվում էր՝ ա) միապետի (թագավորի) անսահմանափակ ժառանգական իշխանությամբ, բ) միապետի աստվածացմամբ և նրա ձեռքում կրոնական իշխանության կենտրոնացմամբ, գ) կենտրոնական բյուրոկրատական ապարատի առկայությամբ, դ) միապետի՝ երկրի բոլոր հողերի նկատմամբ սեփականատիրոջ ճանաչմամբ:

Անտիկ աշխարհի երկրներում ստրկատիրական պետությունների հասարակական և պետական կարգը նույնպես բնորոշվում է որոշակի առանձնահատկություններով: Այստեղ ստրկատիրական հարաբերությունները մեծ զարգացում ապրեցին: Ստրկությունը ձեռք բերեց դասական բնույթ և կազմում էր արտադրության հիմքը: Ստրկներն էին տիրապետող դասակարգի համար հիմնական նյութական բարիք արտադրողը:

Անտիկ ստրկատիրական պետությունների ձևերը տարբեր ժամանակներում տարբեր են եղել: Դա կախված է եղել նրանց առաջացման պայմաններից, տնտեսական բազիսի զարգացումից, դասակարգային ուժերի փոխհարաբերակցությունից և նույնիսկ աշխարհագրական պայմաններից: Այսպես, Հունաստանում ստրկատիրական պետություններն առաջացան քաղաք-պետությունների՝ «պոլիսների» ձևով՝ հետագայում իրենց շուրջը միավորելով մի քանի գյուղական համայնքների: Հռոմեական պետությունը նույնպես սկզբնական շրջանում առաջացավ որպես քաղաք-պետություն, որից հետո, բարեհաջող նվաճողական քաղաքականության շնորհիվ, դարձավ հզոր պետություն:

Ստրկատիրական հասարակարգում պետության հետ առաջացած իրավունքը կոչված էր պաշտպանելու տիրապետող դասակարգի շահերը: Իրավունքի գլխավոր խնդիրն էր ամրապնդել տիրապետող դասակարգի նյութական պայմանները: Այն ամրապնդում էր ոչ միայն ազատների և ստրկների միջև եղած անհավասարությունը, այլև ազատ մարդկանց առանձին խմբերի իրավական անհավասարությունը: Օրինակ, Աթենքում Մոլոնի, իսկ Հռոմում Սերվիուս Տուլիուսի ռեֆորմները սահմանում էին ազատ մարդկանց տարբեր կատեգորիաների իրավական վիճակը՝ հաշվի առնելով նրանց սեփականության չափերը: Իսկ Հնդկաստանում Մանուի օրենքներն ամրապնդում էին ազատ բնակչության բաշխումը չորս անհավասար վառնաների և այլն:

Իրավունքն ամուր կերպով կապված է եղել կրոնի հետ, որը ծագել է դեռևս համայնական հասարակարգում: Կրոնական հայացքներն իրավական նորմերի ձևավորման ժամանակ խաղացել են իրավաստեղծ դեր, իսկ մի շարք դեպքերում այդ հայացքները, ինչպես նաև կրոնական վարքի կանոնները ձեռք են բերել իրավական բնույթ, ինչպես, օրինակ,

Մանուի օրենքները Հին Հնդկաստանում:

Ստրկատիրական պետություններում իրավունքը դեռևս չէր ճյուղավորվել: Չնայած դրան՝ հռոմեականը բաժանվում էր հանրային և մասնավոր իրավունքների:

Սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկությունների հետ կապված՝ հին արևելյան հասարակության իրավունքն ունեցել է մի շարք յուրահատուկ գծեր՝

ա) նախնադարյան համայնական մնացուկների երկարատև պահպանումն իր արտացոլումը գտավ հողի նկատմամբ մասնավոր սեփականության իրավունքի թույլ զարգացման մեջ: Դեռևս պահպանվում էր հայրիշխանական ընտանիքը, ընտանիքի համայնքի անդամների կողմից կատարված հանցագործությունների համար կոլեկտիվ պատասխանատվությունը, «տալիոնի» սկզբունքը (ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատամն և այլն) և այլն,

բ) օրենսդրությունը, որպես կանոն, իրենից ներկայացնում է դատական պրակտիկայից վերցված կոնկրետ դեպքերի գրառումներ և իր մեջ չի պարունակում ընդհանուր կանոններ, այլ, ընդհակառակը, ամրապնդում է առանձին, կոնկրետ դեպքերի՝ կազուսների վերաբերյալ նորմեր: Այս պատճառով էլ իրավունքի նորմերը կրում են կազուալ բնույթ,

գ) ստրկատիրական հասարակարգի իրավունքը ներծծված էր պահպանողականությամբ և ձևականությամբ, որից իր զարգացման ընթացքում գերծ է մնացել անտիկ պետությունների իրավունքը: Իրավունքի նորմերը կրում են ամուր բնույթ և փոփոխության են ենթարկվում շատ դանդաղ:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ իրավունքի պատմության մեջ առանձնահատուկ հետք է թողել Հռոմի իրավունքը: Ապրանքադրամական և մասնավոր սեփականատիրական հարաբերությունների զարգացումը Հռոմում նպաստեց իրավունքի յուրահատուկ լինելուն: Այստեղ տնտեսական հարաբերությունների զարգացման պրոցեսում ձևավորվում է մասնավոր սեփականության վրա հիմնված դասական մասնավոր իրավունքը, որը հսկայական ազդեցություն թողեց հետագայում իրավունքի զարգացման վրա:

ԳԼՈՒԽ 1

ՀԻՆ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ

Հին Եգիպտոսն Աֆրիկայի հյուսիսարևելյան մասում, Նեղոս գետի ստորին հոսանքում, գտնվող հնագույն պետությունն է:

Այստեղ ափելի վաղ, քան մյուս երկրներում, ձևավորվեց դասակարգային հասարակությունը և աշխարհում առաջինն այստեղ առաջացավ պետությունը: Եգիպտոսում պետության առաջացման վերաբերյալ տարբեր ժամկետներ են հիշատակվում տարբեր հեղինակների կողմից: Տարածված է այն կարծիքը, որ մ.թ.ա. III-րդ հազարամյակում պետությունն արդեն գոյություն ուներ: Հին Եգիպտոսում տոհմատիրական կարգերի քայքայումն ընթանում էր շատ դանդաղ և արգելակում էր մասնավոր սեփականատիրական հարաբերությունների ու ստրկատիրական կարգերի զարգացմանը:

Հին Եգիպտոսը բաժանված էր մի քանի տասնյակ մարզերի (նոմերի), որոնք հաճախ էին ձգտում միավորման:

Հին եգիպտական պետության պատմությունը բաժանվում է վաղ, հին, միջին, նոր և ուշ ժամանակաշրջանների:

Վաղ թագավորություն: Այս ժամանակաշրջանում պետությունը հիշեցնում էր հին և բավականին պարզունակ ցեղային միություն: Պետության մեջ մեծ դեր էր շարունակում խաղալ համայնքը, որը փաստորեն տիրում էր հողերին: Դրա հետ մեկտեղ եգիպտական հողերի գերագույն սեփականատերը թագավորն էր: Բնակչության հիմնական զանգվածը կազմում էին ազատ գյուղացի-համայնականները: Ստորույթ չէր հանդիսանում հիմնական արտադրողը: Մեծ թիվ էին կազմում նաև գերի-ստրուկները, որոնց աշխատեցնում էին խոշոր տնտեսություններում: Վաղ թագավորության շրջանում Եգիպտոսը բաժանվեց Վերին և Ստորին

մասերի: Ավելի ուժեղ էր համարվում Վերին Եգիպտոսը: Ստեղծվել էր կարծես երկու թագավորություն:

Պետության գլուխ կանգնած էր թագավորը (փարավոնը), որը շրջապատված էր պալատական աստիճանավորներով և տարբեր ծառայողներով: Ստրկատիրական վերնախավը թագավորական տնտեսությունում զբաղեցնում էր կարևորագույն պաշտոնները: Այս ժամանակաշրջանը բնութագրվում է պետական ապարատի ձևավորմամբ: Սկսում է կազմավորվել մշտական բանակը:

Պետության կարևորագույն խնդիրներից էր ոռոգման համակարգի կազմակերպումը Նեղոսի հովտում: Վաղ թագավորության շրջանում Եգիպտոսը բաժանված էր առանձին մարզերի՝ նոմերի, որոնց կառավարումն իրականացվում էր կառավարիչների՝ նոմարքոսների կողմից: Վաղ թագավորությունը գոյատևեց մ.թ.ա. III հազ. սկզբներից մինչև 2800 թ.:

Հին թագավորություն: Այս ժամանակաշրջանը բնութագրվում է կենտրոնացված ուժեղ ստրկատիրական պետության ստեղծումով: Գյուղական համայնքը դեռ շարունակում էր պահպանվել, իսկ երկրի հիմնական արտադրողները հողագործներն էին: Այնուամենայնիվ, հասարակության մեջ խորանում էր սոցիալական շերտավորումը: Համայնքի գյուղացիներն աշխատում էին թագավորական և տաճարային տնտեսություններում: Ստրկատիրական ավագանին այս շրջանում ևս զբաղեցնում էր կարևորագույն պաշտոնները: Ձևավորվել էր ստրկատիրական շուկան:

Պետական իշխանությունը ձևավորվում է արևելյան բռնակալության (դեսպոտայի) ձևով: Նրա բնութագրիչ հատկանիշներից էին կառավարման կենտրոնացումը, փարավոնի հեղինակության ամրապնդումը՝ կրոնական գաղափարախոսության օգնությամբ և արիստոկրատ աստիճանավորների աշխատանքի օգտագործումը:

Թագավորի ձեռքում կենտրոնացված էր անսահմանափակ իշխանությունը: Նա իրականացնում էր օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները: Թագավորությունում կարևորագույն պաշտոնները՝ վեզիրը, զինվորական պետերը, գանձապահները, գերագույն քրմերը, սովորաբար զբաղեցնում էին թագավորի տան անդամները: Թագավորից հետո առաջին դեմքը համարվում էր վեզիրը (բարձրաստիճան պաշտոնյա), որը ղեկավարում էր գերագույն դատական մարմինների գործունեությունը, իրականացնում էր տեղական կառավարումը և այլն: Վեզիրն իրավունք ուներ զբաղվելու ցանկացած հարցով:

Հին թագավորության շրջանում բավական զարգացում ապրեց

գինվորական գործը: Հայտնի են մի շարք գինվորական կոչումներ: Ձևավորվում էր ռազմական գերատեսչությունը: Այս շրջանում ստեղծվեցին նաև այլ գերատեսչություններ՝ հասարակական աշխատանքների, ֆինանսական և դատական:

Երկրի բարձրագույն դատական ատյանը գտնվում էր մայրաքաղաքում: Գլխավոր դատավոր էր համարվում փարավոնը, որը հաճախ իրեն վստահելի անձանցից նշանակում էր դատավորներ՝ գաղտնի գործերը քննելու համար: Չնայած հին թագավորության ժամանակաշրջանի թագավորները ձգտում էին հաստատել ուժեղ իշխանություն և ստեղծել ամուր պետություն, այնուամենայնիվ ներքին հակասության հետևանքով հին թագավորությունը մ.թ.ա. III հազարամյակի երկրորդ կեսերին անկում ապրեց:

Միջին թագավորություն: Մ.թ.ա. III հազ.վերջերից սկսվում է Եգիպտոսի միջին թագավորության ժամանակաշրջանը: Այս ժամանակաշրջանում երկրում թուլանում է կենտրոնական և ուժեղանում տեղական իշխանությունը: Տեղերում առանձին առաջնորդների վայելում էին բնակչության լայն շրջանների համակրանքը և գրեթե չէին ենթարկվում կենտրոնական իշխանությանը: Փարավոնների համաեգիպտական իշխանությունն անկում էր ապրում: Հասարակական հարաբերությունները Միջին թագավորության ծաղկման շրջանում (մ.թ.ա. XVIII դ.) աչքի էին ընկնում երկու կարևոր առանձնահատկություններով: Մի կողմից մասնավոր տնտեսություններում տեղի էր ունենում ստրկատիրության նշանակալի աճ և հողագործների իրավիճակի փոփոխություն, մյուս կողմից՝ գյուղական համայնքի շերտավորումն առաջ էր բերում մանր սեփականատերերի ձևավորումը: Միջին թագավորության շրջանում բավականին մեծացավ նոմարքոսների իշխանությունը: Թագավորության ծաղկման շրջանում փարավոնները ձգտում էին հասնել պետության միավորմանն ու կենտրոնական իշխանության ամրապնդմանը: Այս նպատակով նրանք փորձում էին սահմանափակել նոմարքոսների իշխանությունը, փոխել հներին: Ամենեմխետոս 3-րդի կառավարման տարիներին որոշակի չափով ուժեղացավ պետական իշխանությունը: Նրան հաջողվեց թուլացնել նոմարքոսների իշխանությունը, սակայն բարդ հասարակական հակասությունների արդյունքը եղավ Եգիպտոսի թուլացումը, որը հնարավորություն տվեց հիքսոսներին նվաճել Եգիպտոսը միջին թագավորության վերջին շրջանում: Հիքսոսների տիրապետությունը տևեց 500 տարի (մ.թ.ա. XVI-XII դդ.):

Նոր թագավորություն: Հիքսոսների տիրապետությունից հետո սկսվում է նոր թագավորության ժամանակաշրջանը: Այս շրջանում մեծանում է

Եգիպտոսի տերիտորիան, և այն դառնում է հսկայական տերություն:

Բազմաթիվ պատերազմներ նպաստեցին ստրկության զարգացմանը: Այս ժամանակաշրջանում ստրկատիրական հարաբերությունները հասան իրենց զարգացման գագաթնակետին: Ստրուկներ ունեին նաև հասարակության մեջ համեստ դիրք գրավող այնպիսի մարդիկ, ինչպիսիք էին արհեստավորները, այգեգործները, հովիվները և այլն:

Բնակչության զգալի մասն էին կազմում հողագործները: Նրանց մի մասը հարուստ էր, իսկ առավել մեծ մասը կանգնած էր աղքատության եզրին: Թագավորական և տաճարային հողերի վրա աշխատում էին հողագործները: Նրանց մի մասին բույլատրվում էր ունենալ անասուններ, քանվորական գործիքներ, իսկ տաճարային հողագործներին՝ նաև ստրուկներ:

Նոր թագավորության շրջանում հասարակական հարաբերությունների առանձնահատկություններից է քրմական դասի հեղինակության բարձրացումը: Քրմությունը վերածվեց ժառանգական փակ կաստայի: Պետական կարգը բնութագրվում էր կենտրոնացված բյուրոկրատական կառավարման համակարգի ամրապնդմամբ: Երկիրը բաժանված էր երկու վարչական տարածքների. Վերին և Ստորին Եգիպտոսի, որոնք իրենց հերթին բաժանված էին մարզերի (նոմերի): Յուրաքանչյուր տարածքի գլուխ կանգնած էր փարավոնի կողմից նշանակված հատուկ կառավարիչը (փոխարքա): Մարզերում (նոմերում) ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացված էր թագավորական աստիճանավորների ձեռքում: Քաղաքները և ամրոցները նույնպես գլխավորում էին թագավորի կողմից նշանակված պետերը:

Թագավորից հետո առաջին և բարձրագույն դեմք էր համարվում վեզիրը: Նրան տրված էին մեծ իրավասություններ (մայրաքաղաքի կառավարումը, երկրի ամբողջ հողային ֆոնդի և ջրամատակարարման համակարգի կարգավորումը, բարձրագույն զինվորական իշխանության ղեկավարումը և այլն):

Թագավորների նվաճողական քաղաքականությունն առանձնահատուկ հետք թողեց Եգիպտոսի պետական կառավարման համակարգի վրա, նրան տվեց ռազմական բնույթ, աճեց զինվորական պետերի դերը տնտեսական կառավարման ոլորտում: Նոր թագավորության շրջանում արևելյան բռնապետությունը հասավ իր ծաղկման գագաթնակետին: Պետական կառավարման մեջ մեծ դեր էին խաղում քրմերը: Չնայած այս ամենին՝ Եգիպտոսի բաժանումը Վերին և Ստորին մասերի մեզ իրավունք է տալիս ասելու, որ միասնական պետական իշխանությունն այդ երկրում կրում էր ձևական բնույթ: Մ.թ.ա. XI-VIII դդ. Եգիպտոսի նոր թագավորությունը

քուլացավ և անկում ապրեց:

Ուշ թագավորություն: Այս ժամանակաշրջանի պատմությունը սկսվում է մ.թ.ա. VII դ. և շարունակվում մինչև մ.թ.ա. VI դարը: Ուշ թագավորության շրջանի հասարակական ու պետական կարգը ընդհանուր հատկանիշներով նմանվում է նոր թագավորության շրջանի հասարակական և պետական կարգին: Ավելացնենք, որ այս ժամանակ հասարակության բաժանումը ազատների և ստրուկների ավելի ակնհայտ է դառնում: Լայն տարածում են գտնում այն գործարքները, որոնք վերաբերում են ինքնավաճառքին, երբ առանձին մարդիկ իրենց վաճառում էին ստրկության: Վատթարանում է արիեստավորների վիճակը: Քրմական դասի հետ մեկտեղ ձևավորվում է նաև զինվորական դասը:

2. Հին Եգիպտոսի ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Հին Եգիպտոսում սկզբնական շրջանում որպես իրավունքի աղբյուր համարվել է սովորույթը: Պետության զարգացման հետ ակտիվանում է նաև փարավոնների օրենսդրական գործունեությունը: Կան մի շարք տեղեկություններ այն մասին, որ Հին Եգիպտոսում կատարվել են կոդիֆիկացիաներ (համակարգում): Սակայն դրանցից ոչ մեկը չի հասել մեզ:

Սեփականության իրավունք: Եգիպտոսում գոյություն են ունեցել հողատիրության մի քանի ձևեր: Եղել են պետական, մասնավոր, համայնքային և տաճարային հողեր: Ավելի վաղ առաջացել են խոշոր հողատիրությունները՝ տաճարային տնտեսության և թագավորական տիրույթների տեսքով: Նրանք հողի նկատմամբ իրավունք ունեին կատարելու տարբեր տեսակի գործարքներ (նվիրել, վաճառել, ժառանգություն թողնել): Գյուղերում մասնավոր սեփականության զարգացումն ընթանում էր բավականին դանդաղ: Այստեղ տիրապետող էր հանդիսանում համայնքը: Չնայած դրան՝ աղբյուրները վկայում են, որ արդեն Հին թագավորությունում համայնքային հողերն անցնում էին ձեռքից ձեռք: Եգիպտոսում շարժական գույք էին համարում ոչ միայն բանող անասուններին, այլ նաև ստրուկներին:

Պարտավորություններ: Հին եգիպտական իրավունքին հայտնի են մի շարք պայմանագրեր, այդ թվում՝ վարձակալության, առք ու վաճառքի, փոխառության, կապալի և այլն:

Հաշվի առնելով հողի արժեքը՝ Եգիպտոսում ստեղծվել էր այն ձեռքից ձեռք փոխանցելու հատուկ կարգ, որը սահմանվում էր երեք կարևորագույն ակտերով: Առաջինը պայմանագրի առարկայի և վճարման կարգի մասին

համաձայնագրի կնքումն էր գնորդի և վաճառողի միջև: Երկրորդ ակտը վաճառողի երդումն էր: Այն կրում էր կրոնական բնույթ և հաստատում պայմանագիրը: Երրորդ ակտն աստիճանաբար դադարեց գործելուց:

Ամուսնաընտանեկան հարաբերություններ: Եգիպտոսում ամուսնությունը կնոջ և ամուսնու ամուսնից կնքվում էր պայմանագրերի հիման վրա: Այդ պայմանագրով որոշվում էր, որ կնոջ քեռած օժիտը մինչև վերջ էլ մնում է նրա սեփականություն: Եգիպտոսում երկար ժամանակ պահպանվեց մայրիշխանությունը: Այդ պատճառով էլ կնոջ դերը ընտանիքում մեծ էր: Սակայն աստիճանաբար ուժեղանում է տղամարդու իշխանությունը, և նա էլ դառնում է ընտանիքի զուլխը:

Չնայած կինն ու տղամարդն այլևս հավասար իրավունքներ չունեին, բայց ամուսնալուծությանը վերաբերող հարցերում նրանք հավասար իրավունքներից էին օգտվում:

Եգիպտական իրավունքում իր ուրախ տեղն ուներ նաև ժառանգական իրավունքը: Ժառանգումը կատարվում էր ըստ օրենքի և ըստ կտակի: Ժառանգելու իրավունքն ունեին և՛ տղաները, և՛ աղջիկները: Կտակ կազմել կարող էին և՛ տղամարդը, և՛ կինը:

Քրեական իրավունք և դատավարություն: Եգիպտոսում առավել զարգացած էր քրեական իրավունքը: Վտանգավոր հանցագործություններ էին համարվում պետական և հասարակական կարգի դեմ ուղղված ոտնձգությունները (ղավաճանությունը, պետական գաղտնիքի հրատարակումը, խռովությունները և այլն): Այս դեպքում պատասխանատվության էին ենթարկվում ոչ միայն հանցագործը, այլև նրա ընտանիքի բոլոր անդամները: Խիստ պատիժներ էին նախատեսված կրոնի դեմ ուղղված հանցագործությունների դեպքում (օրինակ՝ սուրբ կենդանիներին՝ կատու, բու և այլն սպանելու համար):

Անձի դեմ ուղղված հանցագործություններից եգիպտական աղբյուրներն առավել վտանգավոր էին համարում սպանությունը, հատկապես հայրասպանությունը: Գուլքային հանցագործություններից ծանր էին համարվում գողությունը և կողոպուտը: Պատվի և արժանապատվության դեմ ուղղված հանցագործություններից էին բռնաբարությունը, ամուսնական անհավատարմությունը:

Հանցագործությունների համար նախատեսված էին տարբեր տեսակի մահապատիժներ: Հին Եգիպտոսում, որպես պատժատեսակ, շատ տարածված էին մահապատիժը և մարմնական պատիժները (քթի և ականջների կտրում, մտրակահարում և այլն): Կիրառվում էին նաև բանտարկությունը, ստրկության վաճառելը և դրամական տուգանքը: Դաժան պատիժները հետապնդում էին հանցագործին վախեցնելու

նպատակ:

Քրեական և քաղաքացիական դատավարությունն իրականացվում էր միատեսակ և սկսվում էր տուժողի զանգատի հիման վրա:

Ապացույց էին հանդիսանում վկաների ցուցմունքները, ինչպես նաև երդումը: Ապացույցներ կորզելու համար կիրառվում էին տանջանքներ: Դատավարությունն իրականացվում էր զրավոր ձևով:

ԳԼՈՒԽ 2

ՀԻՆ ԲԱԲԵԼՈՆԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՐՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀԱՍՍՈՐԱԿԱԿԱՆ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ

Առաջին պետությունը Միջագետքի տերիտորիայի վրա առաջացել է մ.թ.ա. III հազարամյակի սկզբում:

Դա եղել է փոքրիկ քաղաք-պետություն, որտեղ երկար ժամանակ պահպանվել են տոհմացեղային կազմակերպության մնացուկները: Երկրի հիմնական բնակիչները եղել են շումերները: Շումերի պատմության մեջ աչքի ընկնող դեր խաղացին Էրնիդ, Ուր, Լագաշ քաղաքները:

Աղբյուրները վկայում են այն մասին, որ շումերները բավականին վաղ ժամանակներից ձուլվել են քոչվոր սեմիտական ցեղերին, որոնք հետագայում հայտնվեցին շումերներով բնակեցված տերիտորիայում: Իսկ մ.թ.ա. III հազարամյակից սկսած Միջագետքի հյուսիսում սեմիտները սկսեցին հանդես գալ որպես շումերների կուլտուրայի ժառանգորդներ և շարունակողներ: Սեմիտների հիմնադրած ամենափին քաղաքներից էր պետության մայրաքաղաքը՝ Աքքադը: Աքքադական թագավորության անկումից հետո հյուսիսային մասը շարունակվեց կոչվել Աքքադ, իսկ հարավային մասը պահպանեց Շումեր անվանումը:

Սեմիտների ստեղծած քաղաքներից էր Բաբելոնը, որի քաղաքական և կուլտուրական նշանակությունը ծաղկեց սկսած մ.թ.ա. II հազարամյակից: Բաբելոնն աստիճանաբար գերազանցեց երկրի մնացած բոլոր քաղաքները, և նրա անունով սկսեց կոչվել ամբողջ Միջագետքը:

Հին Բաբելոնի պատմության մեջ հատուկ տեղ է գրավում Համուրապիի թագավորության շրջանը (մ.թ.ա. 1792-1750թթ.): Գահի բարձրանալով՝ Համուրապին վարեց նվաճողական քաղաքականություն, որի արդյունքը եղավ բաբելոնական միասնական կայսրության ստեղծումը: Շուտով՝ Համուրապիի մահից հետո (մ.թ.ա. 1750թ.), Բաբելոնը ենթարկվեց

քասիտական ցեղերի նվաճմանը, որոնց տիրապետությունը տևեց ավելի քան 500 տարի: Բաբելոնյան պետության վերածնունդը տեղի ունեցավ մ.թ.ա. VII դ., երբ Բաբելոնի կուսակալ Նաբոպալասարն անկախացավ Ասորեստանից և իրեն հռչակեց թագավոր (մ.թ.ա. 626-604թթ.): Ասորեստանի անկումից հետո Բաբելոնի թագավորությունը (Նոր Բաբելոնյան թագավորություն) եղել է Առաջավոր Ասիայի հզոր տերությունը: Նաբուգոդոնոսոր 2-րդը (մ.թ.ա. 604-562թթ.) մ.թ.ա. 597թ. հաղթել է Հուդայի թագավոր Հովակիմին, մ.թ.ա. 586թ. գրավել Երուսաղեմը և հրեաների զգալի մասին բռնությամբ գաղթեցրել Բաբելոն: Այս գաղթը հայտնի է «Բաբելոնյան գերություն» անունով: Մ.թ.ա. 539թ. Աքեմենյան թագավոր Կյուրոս 2-րդ Մեծը նվաճել է Բաբելոնը: Բաբելոնի նվաճմանը, ըստ Քսենոփոնի, մասնակցել են նաև արմենների (հայերի) 8-հազարանոց այրուծին և 40-հազարանոց հետևակը՝ Տիգրանի և Եմնասի առաջնորդությամբ: Հրեաների համակրանքը շահելու համար Կյուրոսը նրանց վերադարձրել է Պաղեստին և ետ տվել իսկաժ հարստությունը: Բաբելոնը վերածվել է Աքեմենյան Իրանի փոխարքայության՝ Կյուրոս 2-րդ Մեծի որդի Կամբյուսեսի գլխավորությամբ: Դարեհ 1-ինի օրոք Բաբելոնն ապստամբել է և անկախացել: Ըստ վկայությունների, այդ ապստամբությունը գլխավորել է հայազն Արախանը, որը հռչակվում է որպես Բաբելոնի թագավոր և պատմությանը հայտնի է Նաբուգոդոնոսոր 4-րդ անունով: Դարեհ 1-ինը հաղթել է նրան և կողմնակիցների հետ մահապատժի ենթարկել: Ալ.Մակեդոնացու նվաճումներից հետո Բաբելոնը կառավարել են մակեդոնական, այնուհետև՝ սելևկյան կուսակալները: Մ.թ.ա. 140 թ-ից Բաբելոնը մտել է Պարթևական, այնուհետև (մ.թ. 224թ.)՝ Սասանյան պետության կազմի մեջ:

Հասարակական կարգը: Հին Բաբելոնում հասարակությունը քաժամկած էր ազատների և ստրուկների: Ստրուկները («վարդում») կազմում էին հասարակության ստորին խավը: Ստրուկների բանակը համալրվում էր գերիներից, ստրկության վաճառվածներից և շահագործվողներից: Նրանք դիտվում էին որպես իր և համարվում էին տիրոջ լիակատար սեփականությունը: Ստրուկների նկատմամբ սեփականության իրավունքը փոխանցվում էր սերնդեսերունդ: Եթե վնաս էին հասցնում ստրուկին կամ զրկում կյանքից, ապա դա դիտվում էր որպես տիրոջ գույքին հասցրած վնաս կամ գույքի ոչնչացում, և մեղավորը պարտավոր էր հատուցել սեփականատիրոջը: Օրինակ, ստրուկի անգգույշ սպանության դեպքում մեղավոր անձը ստրկատիրոջը հատուցում էր մեկ այլ ստրուկով: Եթե ստրուկներն առուծախ էին կատարում, ապա զնորդին սպասվում էր մահապատժի: Ստրուկի փախչելուն նպաստողը կամ

փախստական ստրուկին թաքցնողը ենթարկվում էր մահապատժի: Եվ հակառակը՝ ստրուկին գտնողը, բացահայտողը տիրոջ կողմից ստանում էր պարգև: Ստրուկները տարբերվում էին իրենց մարմնին դրոշմված խարանով: Ստրուկները լինում էին թագավորական, տաճարային և մասնավոր: Նրանք չէին կարող լինել սեփականատեր: Տիրոջ իշխանությունը ստրուկի նկատմամբ անսահմանափակ էր: Կային ստրուկներ, սակայն, որոնք օգտվում էին օրենքի պաշտպանությունից: Դրանք հիմնականում այն ստրուկներն էին, որոնք իրենց տերերից երեխաներ էին ունեցել: Այդպիսի երեխաները համարվում էին ազատ: Աղքատության պատճառով ստրկության վաճառվածները 3 տարուց ավելի չէին կարող մնալ ստրկության մեջ: Նրանց թույլատրվում էր ամուսնանալ ազատների հետ և նրանցից ծնված երեխաները նույնպես համարվում էին ազատներ:

Բաբելոնի ազատ բնակչությունը բաժանված էր լիիրավ և ոչ լիիրավ ազատների: Լիիրավ ազատ քաղաքացիները («ավիրում») կազմում էին բնակչության հիմնական մասը: Նրանք հանդիսանում էին հողի սեփականատերերը և պետության նկատմամբ ունեին որոշակի գույքային ու անձնական պարտավորություններ: Ոչ լիիրավ քաղաքացիները «մուշկեններ» էին: Մուշկենների վերաբերյալ հարցը բաբելոնյան հասարակությունում միանշանակ չէր լուծվում: Գրականության մեջ չկա որոշակի կարծիք այդ սոցիալական խմբի վերաբերյալ: Մուշկենները զրկված էին շատ իրավունքներից և հասարակության մեջ դիտվում էին որպես «ավիրումների» հակառակորդներ: Նույն տիպի և բնույթի հանցագործությունների – դեպքում օրենքը լիիրավ և ոչ լիիրավ քաղաքացիների համար սահմանում էր տարբեր տեսակի պատիժներ: Օրինակ, եթե ոչ լիիրավ քաղաքացին մարմնական վնաս էր հասցրել լիիրավ ազատ քաղաքացուն, ապա նրա նկատմամբ, որպես պատիժ, կիրառվում էր նույնանման արարք: Իսկ եթե լիիրավ քաղաքացին նույնպիսի վնաս էր հասցրել «մուշկեններին», ապա նա պարտավոր էր վճարել միայն տուգանք: Գողությունների դեպքում նախատեսված էին տուգանքի չափեր՝ լիիրավ ազատ և ոչ լիիրավ ազատ քաղաքացիների նկատմամբ:

Հասարակության մեջ ուրույն տեղ ունեին պալատական ծառայողները, որոնցից հիշատակվում են ֆիկնապահները և բարձրագույն քրմերը: Կային նաև այլ պետական ծառայողներ, որոնց ֆունկցիաները մեզ այնքան էլ հայտնի չեն: Բավականին բարձր դիրք էին գրավում նաև աստիճանավորները:

Հասարակության սանդղակի ներքևի աստիճանում կանգնած էին վաճառականները, արհեստավորները և ձեռնարկատերերը: Ցածր էր

գնահատվում բժշկի և անասնաբույժի աշխատանքը: Ճարտարապետները կատարած աշխատանքի դիմաց ստանում էին հոնորար (մվեր), իսկ բժիշկները՝ աշխատավարձ:

Պետական կարգը: Հին Բաբելոնում պետական կարգը շատ մնաց էր Հին Նգլապտոսի պետական կարգին: Այստեղ նույնպես կառավարման ձևն արևելյան բռնապետությունն էր: Ռազավորի ձեռքում էին կենտրոնացված օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները: Նա էր իրականացնում բարձրագույն կրոնական իշխանությունը, համարվելով երկրի գլխավոր քուրմը:

Պետության կառավարումն իրականացվում էր բարդ, բյուրոկրատական ասպարատի միջոցով: Աղբյուրները հիշատակում են երեք հիմնական գերատեսչություններ՝ ֆինանսական, ռազմական և հասարակական աշխատանքների: Պետության բարձր պաշտոնատար անձանց մեջ առանձնանում էին վեզիրը, պալատի կառավարիչը, գանձապետը, ֆինանսների պետը, գինժորական ղեկավարը:

Պետական մարմինների համակարգում առանձնանում էին կառավարման կենտրոնական և տեղական մարմինները: Մեծ քաղաքները կառավարում էին թագավորի աստիճանավորները՝ կառավարիչները:

Դատական իշխանությունն իրականացնում էին թագավորի կողմից նշանակված աստիճանավորները՝ տեղական կառավարիչները և փոխարքաները: Գերագույն դատավորը համարվում էր թագավորը:

2. ԻՐԱԿԱՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Համորապի թագավորի կառավարման տարիները նշանավորվում էին օրենքների ժողովածուների ստեղծմամբ: Նա մեծ տեղ էր տալիս օրենսդրական գործունեությանը: Օրենսդրական առաջին համակարգումը (կողիֆիկացիան) նա ստեղծել է իր կառավարման երկրորդ տարում: Դժբախտաբար այն չի պահպանվել: Համորապիի հայտնի օրենքը, որը պահպանվել և հասել է մեզ, վերաբերում է նրա թագավորության վերջին շրջանին: Այս օրենքները գրված են մեծ, սև բազալտե սյան վրա, որի ճակատային մասում պատկերված է թագավորը: Նա կանգնած է արևի աստված Շամաշի առջև: Սյան երկու կողմերն էլ լրացված են օրենքի տեքստով: Այն բաժանվում է երեք մասերի: Առաջին մասը հանդիսանում է ներածությունը, որում Համորապին հայտարարում է, որ աստվածն իրեն թագավորություն է տվել, որպեսզի ուժեղը թույլին չնեղացնի:

Ներածությանը հաջորդում են օրենքների հոդվածները, որոնք իրենց հերթին ավարտվում են հանգամանալից եզրակացությամբ: Օրենքները

բաղկացած էին 282 հողվածներից, որոնցից լիարժեքորեն պահպանվել են 247-ը: Այս օրենսգրքի հիմքում լինելով են եղել հիմնականում սովորութային իրավունքը, շումերական դատաստանագիրքը և նոր օրենսդրությունը: Օրենսգիրքը չունի որոշակի համակարգ և չի պարունակում ընդհանուր սկզբունքներ: Ի տարբերություն արևելյան մյուս կողիֆիկացիաների, Համուրայի օրենքները չունեն կրոնական բնույթ: Համուրային իր օրենքներով փորձեց ամրապնդել պետական և հասարակական կարգերը: Այն առաջին օրենսգիրքն էր, որտեղ ներկայացված է ստրկատիրական համակարգը և մասնավոր սեփականությունը: Օրենքները պարունակում էին տոհմատիրական կարգերի մնացուկներ: Այն արտահայտվում էր պատիժների խստությամբ, տալլանի սկզբունքի պահպանմամբ և օրդալի կիրառմամբ:

Սեփականության իրավունք: Համուրայի թագավորության շրջանում Բաբելոնում մասնավոր սեփականությունը հասավ լիակատար զարգացման: Գոյություն ունեին հողի սեփականության տարբեր ձևեր՝ թագավորական, տաճարային, համայնական և մասնավոր: Եկամտի հիմնական աղբյուրը գոյանում էր թագավորական և տաճարային տնտեսություններից, որոնց կառավարում էր թագավորը: Համուրայի թագավորությունն առանձնանում էր հողի նկատմամբ մասնավոր սեփականության արդյունավետ զարգացմամբ: Մասնավոր հողատիրություններում խոշոր հողատերերն օգտագործում էին ստրուկների և վարձու աշխատողների աշխատանքը, իսկ մանր հողատերերն իրենք էին մշակում իրենց պատկանող հողը:

Հողի նկատմամբ մասնավոր սեփականության զարգացումը տալիս էր համայնական հողերի և համայնքի քայքայմանը: Հողն ռազատորեն կառող էր վաճառվել, տրվել վարձակալության, կտակվել, ժառանգվել և այլն:

Պարտավորություններ: Համուրայի օրենքների մի շարք հողվածներ հողային հարաբերությունների կարգավորման հարցում ակնհայտորեն մեծ դեր են խաղացել:

Օրենսդրությունը կարգավորում էր հարաբերությունները տիրոջ և վարձակալի միջև: Նրե վարձակալը չէր մշակում վարձական հողը, ապա նա պարտավոր էր վճարել տիրոջը՝ ելնելով բերքի քանակից: Օրենքները սահմանում են նաև գույքային վարձակալության այլ ձևեր՝ տնային կենդանիների, կառույցների, ստրուկների և այլնի վերաբերյալ: Նախատեսվում էր վճարել ոչ միայն գույքի վարձակալման դեպքում, այլև այն դեպքում, երբ փչացնում կամ ոչնչացնում են գույքը:

Վարձակալության պայմանագիրը կրում էր նաև անձնական բնույթ: Բացի գյուղատնտեսական աշխատողներից, վարձում էին նաև բժիշկներին,

անասնաբույժներին, շինարարներին: Համուրապիի օրենքներով բավականին մանրամասնորեն էին կարգավորվում փոխառության և առուծախի պայմանագրերը: Առուծախի պայմանագիրը լայն տարածում էր ստանում մասնավոր սեփականության զարգացման պայմաններում: Թանկարժեք առարկաների, գույքի առուծախն իրականացվում էր միայն գրավոր ձևով, վկաների մասնակցությամբ: Վաճառողը պետք է լիներ գույքի սեփականատերը: Շրջանառությունից դուրս գտնվող գույքի վաճառքի վերաբերյալ պայմանագիրը համարվում էր անվավեր:

Բացի վերը նշածից, օրենքները սահմանում են նաև պարտավորությունների այնպիսի տեսակներ, ինչպիսիք են փոխանակության, պահառության և հանձնարարության պայմանագրերը: Օրենքները կարգավորում են նաև այն հարաբերությունները, որոնք առաջանում են վնաս պատճառելու հետևանքով ծագող պարտավորություններից: Պատասխանատվություն էր կրում այն անձը, որը ստրուկին պատճառած վնասով հասցրել է մահվան: Այս դեպքում սպանողը սեփականատիրոջը պետք է հանձներ մեկ ուրիշ ստրուկ:

Ամուսնաբնտանեկան հարաբերություններ: Ամուսնությունը համարվում էր վավերացված միայն ապագա փեսացուի և հարսնացուի հոր միջև գրավոր պայմանագրի կնքման դեպքում: Ընտանիքի գլուխ կանգնած էր տղամարդը: Կինն անհավատարմության դեպքում ենթարկվում էր խիստ պատիժների: Եթե կինը երեխա չէր ունենում, ապա ամուսինը կարող էր միաժամանակ երկրորդ կինն ունենալ: Սակայն կինը լրիվ իրավագուրկ չէր: Նա ուներ իր գույքը, պահպանում էր սեփականության իրավունքն օժիտի նկատմամբ, ուներ ամուսնալուծվելու սահմանափակ իրավունք, ամուսնու մահից հետո կարող էր երեխաների հետ միասին ժառանգել գույքը և այլն: Ընտանիքի հայրը կարող էր պարտքերի դիմաց երեխաներին վաճառել ստրկության: Եթե երեխաներն անհնազանդություն էին ցուցաբերում, հայրը կարող էր կտրել նրանց լեզուն: Սակայն հոր իշխանությունն անսահմանափակ չէր. եթե որդին որևէ իրավախախտում չէր կատարել, ապա նա չէր կարող որդուն գրկել ժառանգությունից: Համուրապին սահմանել է նաև որդեգրման ինստիտուտը: Բաբելոնում ժառանգումը կատարվում էր ըստ օրենքի և ըստ կտակի: Ըստ օրենքի ժառանգներ էին հանդիսանում երեխաները, որդեգրված երեխաները, քոռները, ստրկուհուց ծնված երեխաները, եթե հայրը ճանաչում էր նրանց:

Քրեական իրավունք և դատավարություն: Համուրապիի օրենքներում չի տրվում հանցագործություն հասկացության էությունը, ոչինչ չի ասվում պետական և կրոնական հանցագործությունների մասին: Օրենքների բովանդակությունից ելնելով՝ հանցագործությունները կարելի է բաժանել

երեք տեսակի՝ 1) անձի դեմ ուղղված հանցագործություններ, 2) գույքային հանցագործություններ, 3) ընտանիքի դեմ ուղղված հանցագործություններ:

Անձի դեմ ուղղված հանցագործություններից նշվում է անգգույշ սպանությունը (ղիտավորյալ սպանության մասին ոչինչ չի ասվում): Բավականին մանրամասն խոսվում է մարմնական վնասվածքների (աչքի, ատամի, ոսկորի և այլնի) մասին: Այս դեպքերում պատիժը որոշելիս կիրառվում էր տալիոնի սկզբունքը (ինչ վնաս հասցվել էր տուժողին, նույնն էլ պետք է կիրառվեր իրավախախտողի նկատմամբ՝ ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման):

Գույքային հանցագործություններից նշվում են գողությունը, կողոպուտը, տարածված էր ստրուկներին քաջցնելը: Այս տիպի հանցագործությունների համար սահմանված էին մարմնական պատիժներ, տուգանքներ, ինչպես նաև մահապատիժ:

Ընտանիքի դեմ ուղղված հանցագործություններից էին անհավատարմությունը, կնոջ կողմից ամուսնուն դավաճանելը, ազգակիցների և արյունակից հարազատների ինտիմ հարաբերությունները (օրինակ, մոր կապը որդու հետ, հոր կապը աղջկա հետ և այլն): Ծանր հանցագործություն էր համարվում հոր նկատմամբ որդու կողմից ցուցաբերած անհնազանդությունը, որի համար կիրառվում էր մարմնական պատիժ կամ մահապատիժ:

Մահապատիժն իրականացվում էր տարբեր եղանակներով (այրման, խեղդման և քառատման): Պատիժը Բաբելոնում կիրառվում էր ոչ միայն հանցագործին և նրա շրջապատին սարսափեցնելու համար, այլև հետապնդում էր փոխհատուցման նպատակ: Այդ պատճառով էլ պատիժը սահմանելիս ղեկավարվում էին տալիոնի սկզբունքով:

Քրեական և քաղաքացիական դատավարություններն իրականացվում էին միատեսակ ձևով: Գործը սկսվում էր տուժող կողմի դիմումի հիման վրա: Որպես ապացույց ընդգրկվում էին վկայի ցուցումները, երդումը, օրդալին (փորձություն հրով և ջրով): Դատավարական իրավունքի նորմերը պահանջում էին դատավորից անձամբ «քննել գործը»: Դատավորն իրավունք չուներ փոխելու իր որոշումը: Տքն նա այդ անում էր, ապա պետք է վճարեր տուգանք՝ հայցագնի 12-ապատիկ չափով և զրկվում էր իր պաշտոնից՝ հետագայում դատելու իրավունք չունենալով:

Քրեները մասնակցում էին դատավարությանն այն ժամանակ, երբ վկաները երդում էին տալիս:

ՉԼՈՒԽ 3

ՀԻՆ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԶԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ

Առաջին պետությունը Հնդկաստանի տարածքում առաջացել է մ.թ.ա. II հազարամյակում, Գանգեսի հովտում: Սկզբնական շրջանում պետության կյանքում շարունակում էին մեծ դեր խաղալ ժողովրդական ժողովները: Աստիճանաբար ցեղակիցների ժողովներից դրանք վերածվեցին թագավորին մոտ կանգնած մեծատոհմիկների: Ցեղային վարչական մարմիններն աստիճանաբար վերափոխվում են պետական մարմինների, որոնցում բարձրագույն պաշտոնները զբաղեցնում էր ստրկատիրական վերնախավը: Մեծ հռչակ են ձեռք բերում աստղագուշակները և թագավորական քրմերը, որոնք միաժամանակ հանդիսանում էին թագավորի խորհրդականները: Հնդկաստանի պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղում մագադիան-մաուրյան շրջանը (IV-III դդ. մ.թ.ա.), որն առանձնանում է պետության միավորման ստեղծումով:

Տոհմատիրական կարգերի քայքայման և հասարակության ու գույքային անհավասարության զարգացման հետ է կապված դասային շերտավորումների երևան գալը: Դասերը Հնդկաստանում կոչվում էին վառնաներ: Աստիճանաբար իրավահավասար ազատներն իրենց հասարակական դիրքով, իրավունքներով ու պարտավորություններով քաժանվեցին անհավասար խմբերի: Ժամանակի ընթացքում բոլոր վառնաները վերածվեցին փակ կաստայի: Հաստատվեց խիստ էնդոգամիա (ներամուսնություն՝ մեկ վառնայի ներկայացուցիչների միջև ամուսնության կնքում): Այսպիսով, ժամանակի ընթացքում վառնաները կոչվին մի շարք որակական փոփոխություններ՝ վերածվելով լրիվ փակ կաստայի: Սոցիալ-

տնտեսական և գաղափարական բնույթի տարբեր գործոնները նպաստեցին Հնդկաստանում այդպիսի սոցիալական կազմավորման պահպանմանն ու ամրապնդմանը:

Հնդկական աղբյուրները, մասնավորապես Մանուի օրենքները, մեզ տեղեկություն են տալիս վառնաների մասին: Առաջին վառնային են պատկանում Բրահմանները: Այս դասի մեջ մտնում էին հիմնականում հոգևորականները: Երկրորդ վառնան համարվել են կշատրիները, որոնց մեջ մտնում էին զինվորականները: Այս երկու վառնաների հակառակ կողմում կանգնած էին հողագործները, արհեստավորները և առևտրականները, որոնք էլ կազմում էին երրորդ վառնան՝ վայշիները: Հասարակության և գույքային անհավասարության ուժեղացման պայմաններում երևան եկան մարկանց մեծ խմբեր, որոնք չէին համարվում համայնքի անդամներ: Դրանք կազմեցին չորրորդ վառնան և կոչվեցին շուլյաներ: Նրանք պատկանում էին ամենաստորին դասին և շատ քիչ էին տարբերվում ստրուկներից: Այս վառնայի մեջ էին մտնում նաև կախյալ գյուղացիները:

Յուրաքանչյուր վառնայի համար գոյություն ունեին որոշակի օրենքներ (դիարմա), որոնցով էլ նրանք առաջնորդվում էին:

Մասուրյան շրջանում սոցիալական կարևորագույն բաղադրամասերից մեկը հանդիսանում էր համայնքը: Համայնքում միավորվել էին բնակչության զգալի մասը կազմող ազատ հողագործները: Համայնքի ամենատարածված ձևը եղել է գյուղականը, չնայած հետամնաց շրջաններում դեռևս պահպանվում էին տոհմային համայնքները:

Դուրյային անհավասարության պրոցեսը թափանցել էր նաև գյուղական համայնք: Համայնքի անդամներից մի մասն ինքն էր աշխատում հողի վրա, մյուս մասն օգտագործում էր ստրուկների աշխատանքը, երրորդը հողը տալիս էր վարձով և այլն:

Տարբեր էր նաև գյուղական արհեստավորների վիճակը: Նրանց մի մասն ինքնուրույն աշխատում էր սեփական արհեստանոցում, մյուս մասը գնում էր վարձու աշխատանքի:

Համայնքը դեռևս շարունակում էր պահպանել հին համայնական ավանդույթները: Գյուղական համայնքները երկար ժամանակ մեկուսացված էին մեկը մյուսից: Հետագայում այդ սահմանափակվածությունը վերացվեց:

Հին հնդկական պետությունն առաջ եկավ որպես ստրկատիրական պետություն: Հասարակությունը բաժանված էր ազատների և ստրուկների: Կաստաներն իրենցից ներկայացնում էին փակ դասեր: Դա արտահայտվում է հատկապես Մանուի օրենքներում, որտեղ կաստաների միջև հարաբերությունները նշվում են այնպես, ինչպես դասակարգերի միջև

եղած հարաբերությունները:

Ստրուկների աշխատանքը վճռորոշ չէր տնտեսության այս կամ այն ճյուղում: Ի տարբերություն Հունաստանի և Հռոմի, Հնդկաստանում ստրուկները կարող էին ունենալ ընտանիք, սեփականություն, ժառանգության և նվիրատվության իրավունք: Այն ազատները, որոնք դառնում էին ստրուկներ, չէին կորցնում իրենց ընտանեկան, կաստայական և տոհմային կապերը: Այս առանձնահատկություններով հանդերձ Հին Հնդկաստանում ստրուկները շատ բանով նման էին նաև Հռոմի և Հունաստանի ստրուկներին: Առավել բնորոշ բնդիսանուր գիծն այն էր, որ ստրուկն իր անձի նկատմամբ իրավագույրկ էր: Նա համարվում էր գույք՝ մարդու կերպարանքով, և գտնվում էր ուրիշի իշխանության տակ: Հին Հնդկաստանում, ինչպես մյուս ստրկատիրական պետություններում, բնական էր համարվում ստրուկի կյանքը տնօրինելու տիրոջ իրավունքը:

Պետական կարգը: Մասուրյան դարաշրջանում արդեն ձևավորվել էր միանձնյա իշխանությունը, որը տարածվում էր հսկայական տերիտորիայի վրա: Մասուրյան թագավորը կանգնեց պետության գլուխ և իրականացրեց օրենսդրական իշխանություն: Էդիկտները (հրովարտակները) հրապարակվում էին թագավորի անունից: Թագավորն ինքն էր նշանակում պետական բարձրագույն աստիճանավորներին: Հատուկ ուշադրություն էր դարձնում թագավորական պահակախմբին, որը պաշտպանում էր նրան ոտնձգություններից: Մեծ նշանակություն էր տրվում հսկողությունն իրականացնող ծառայությանը, որի հսկողության տակ էին գտնվում ոչ միայն պետական պաշտոնական անձինք, այլև ողջ բնակչությունը:

Պալատին կից մեծ դեր էին խաղում թագավորական քրմերը, որոնք պատկանում էին Բրահմանների տոհմին: Պետության կառավարման մեջ մեծ էր նաև թագավորական խորհրդի դերը, որը կոչվում էր փարիշադ: Այն գոյություն ուներ և ավելի վաղ ժամանակներից: Բայց Մասուրյան շրջանում ձեռք բերեց քաղաքական խորհրդի ֆունկցիա: Փարիշադը զբաղվում էր ամբողջ վարչական համակարգի ստուգմամբ և կատարում էր թագավորի հրամանները: Բացի փարիշադից, գոյություն ուներ նաև նեղ զադտնի խորհուրդ, որը բաղկացած էր մի քանի հատուկ վստահելի անձանցից: Անցյալում մեծ կազմ ունեցող Ժողովրդի ներկայացուցիչների և ազնվականության Ժողովը՝ նմանատիպ էվոյուցիա ապրած սաբխան, նույնպես կատարում էր շատ կարևոր քաղաքական ֆունկցիա: Մասուրյան շրջանում սաբխայի կազմը դարձավ նշանակալից, այն նույնպես կրում էր թագավորական խորհրդի բնույթ և կոչվեց ռաջա-սաբխա, որը ներկայացուցչական մարմին էր: Նրա կազմի մեջ բացի ազնվականներից մտնում էին նաև քաղաքային և գյուղական բնակչության

ներկայացուցիչները:

Հնդկաստանում բարձր տեղ էին զբաղեցնում սահմանը պահպանող հատուկ աստիճանավորները:

Պետության տերիտորիան բաժանված էր պրովինցիաների, որոնցից չորսն ունեին հատուկ կարգավիճակ: Դրանք բավականին մեծ ինքնավարություններ էին և կառավարվում էին թագաժառանգների կողմից: Գլխավոր պրովինցիաների հետ մեկտեղ տերիտորիան բաժանված էր նաև սովորական պրովինցիաների (ջանապաղներ), մարզերի (պաղեշներ), շրջանների (ախալներ): Ջանապաղների գլուխ կանգնած էին պետական խոշոր չինովնիկները՝ ռաջաները:

2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Հին Հնդկաստանում հասարակական հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմերը մեզ հայտնի չեն: Բնակիչներն ավելի շատ ենթարկվում էին էթնիկական ու բարոյական բնույթ կրող կանոններին, քան իրավական: Այդ կանոնների վրա մեծ էր կրոնի ազդեցությունը:

Իրավունքի առավել հայտնի հավաքածու է Մանուի օրենքների ժողովածուն, որը կրում էր առասպելական աստված Մանուի անունը և ուներ կրոնական բնույթ: Մանուի օրենքները բաղկացած են 12 գլուխներից, որոնցից 8-րդ և 9-րդ գլուխները պարունակում են իրավական բովանդակություն:

Օրենքների գլխավոր նպատակն էր ամրացնել գոյություն ունեցող վառնային կարգերը:

Սեփականության իրավունք: Մանուի օրենքների ստեղծման շրջանում Հնդկաստանում արդեն լավ էին հասկանում սեփականության և տիրապետման իրավունքի տարբերությունը: Իսկ մասնավոր սեփականության պաշտպանությունն արժանանում էր հատուկ ուշադրության:

Օրենքները նշում են սեփականության իրավունքի առաջացման յոթ հնարավոր միջոցների՝ ժառանգումը, հանձնումը նվիրատվության կամ գտանքի ձևով, գնումը, նվաճումը, վաշխատությունը, աշխատանքի կատարումը, ինչպես նաև ուլորմության հանձնումը: Հնդկաստանում հայտնի է եղել նաև սեփականության իրավունքի ձեռքբերման այնպիսի միջոց, ինչպիսին է տիրապետման վաղեմությունը (10 տարի):

Ուրախ ամշարժ գույք՝ սեփականություն էր համարվում հողը: Հողային ֆոնդը բաժանված էր թագավորականի, համայնքայինի և մասնավորի:

Սեփականությունը պահպանվում էր օրենքներով, և այն խախտողը

վճարում էր մեծ չափերի հասնող տուգանք: Մանուի օրենքներում նշվում է, որ եթե, օրինակ, մեկը իր սերմնացուն ցանել է ուրիշին պատկանող դաշտում, ապա նա իրավունք չունի օգտվելու դրա արդյունքից՝ բերքից: Սեփականատերն ինքն էր որոշում հողի ճակատագիրը: Նա կարող էր այն վաճառել, նվիրել, հանձնել վարձակալության և այլն: Օրենքները սեփականություն էին համարում նաև շարժական գույքը՝ ստրուկներին, անասուններին և այլն:

Պարտավորություններ: Մանուի օրենքներում պարտավորական հարաբերությունները մշակված են բավականին հանգամանորեն: Հիմնականում նշվում են պայմանագրերից առաջացող պարտավորությունների մասին: Առավել մանրամասն է հիշատակվում փոխառության պայմանագրի մասին: Օրենքը սահմանում էր, որ եթե փոխառուն չի կարող նախատեսված ժամկետում վճարել պարտքը, ապա նա այն պետք է հատուցի աշխատանքով: Այս դեպքում եթե փոխառուն պատկանում էր ցածր կաստայի, չէր կարող հարկադրել իրենից բարձր կաստայի պատկանող փոխառուին՝ պարտքը վճարել աշխատանքով: Իսկ եթե փոխառուն ավելի ցածր կաստայի էր պատկանում, քան փոխատուն, ապա նա պարտավոր է պարտքը մարել: Փոխառուն ազատ էր դառնում միայն պարտքը տուկոսների հետ վճարելուց հետո: Փոխառուի մահվան դեպքում պարտքի մարումը կարող էր անցնել որպուս կամ մահացողի այլ հարազատներին:

Մանուի օրենքներում հատուկ ուշադրություն է դարձվում վարձակալության պայմանագրին: Լայնորեն տարածված էր վարձու աշխատողների (որոնք կոչվում էին կարմակարներ) աշխատանքի օգտագործումը: Կարմակարները հողագործությամբ զբաղվելու դեպքում ստանում էին բերքի 1/10-րդ մասը, իսկ անասնապահության դեպքում՝ կովի կաթիկ ստացված յուղի 1/10-րդը:

Հարկերն են նաև հողի վարձակալության, նվիրատվության, ինչպես նաև առուծախի պայմանագրերը: Առուծախը թույլատրվում էր այն դեպքում, երբ գույքը վաճառում էր անմիջապես սեփականատերը: Մանուի օրենքները սահմանում էին նաև այն կանոնները, որոնց պահպանության դեպքում միայն պայմանագրի կնքումը կհամարվեր օրինական: Օրինակ, եթե պայմանագիրը կնքում էր հարբեցողը, անգործունակը, երեխան, ստրուկը, ապա այն համարվում էր անվավեր: Անվավեր էին նաև այն գործարքները, որոնք կնքվել էին խաբեության, մոլորության կամ հարկադրանքի ազդեցության տակ:

Օրենքներում հայտնի են նաև վնաս պատճառելու հետևանքով առաջացող պարտավորությունները: Այս դեպքում մեղավորը պետք է

հատուցել վնասը և թագավորին վճարել տուգանք:

Ամուսնարձանեկան հարաբերություններ: Հին Հնդկաստանում ընտանիքը հայրիշխանական բնույթ էր կրում: Ընտանիքի գլուխը կոմգնաժ էր հայրը: Կինը կախվածության մեջ էր ամուսնուց և տղաներից: Ամուսնությունն իրենից ներկայացնում էր գույքային գործարք, որի կնքման դեպքում տղամարդը կին էր գնում և դարձնում իր սեփականությունը:

Մանուկ հասակում աղջիկը ենթարկվում էր հորը, երիտասարդ հասակում՝ ամուսնուն, իսկ վերջինիս մահից հետո ընկնում էր տղաների իշխանության տակ: Այնպես որ, կինը լիովին իրավագուրկ էր: Տղամարդը կարող էր ունենալ մի քանի կին, իրավունք ուներ բաժանվել կնոջից: Կինն իրավունք չուներ ամուսնալուծվել և նոր ընտանիք կազմել՝ անգամ ամուսնու կողմից վաճառվելու կամ բաժանվելու դեպքում: Նման դեպքերում նա շարունակում էր համարվել այդ տղամարդու կինը: Եթե կինը դավաճանում էր ամուսնուն, նրան սպասվում էր անափոր պատիժ. ընդհուպ մինչև մահապատիժ: Տարածված էր այն միտումը, ըստ որի ամուսինների պետք է լինեին նույն վառնային (կաստային) պատկանող: Բացառություն էր կազմում տղամարդը, որին բույրատրվում էր ամուսնանալ նաև այն կնոջ հետ, որն ավելի ցածր վառնայի էր պատկանում, քան կինը: Հակառակը խստիվ արգելվում էր:

Խիստ էր նաև հոր իշխանությունը որդիների նկատմամբ:

Ընտանիքին պատկանող գույքը ծնողների մահից հետո մեկ հավասարապես բաժանվում էր տղաների միջև, մեկ անգամ էր միայն ավագ որսուն, որը պետք է հոգ տաներ մյուսների նկատմամբ: Աղջիկները ժառանգությունից զրկվում էին, սակայն եղբայրները պետք է իրենց բաժնից 1/4-ը հանձնեին նրանց՝ օժիտի համար:

Հին հնդկական իրավունքին ժառանգումն ըստ կտակի հայտնի չի եղել:

Քրեական իրավունք և դատավարություն: Հին Հնդկաստանում քրեական իրավունքը և դատավարությունը բավականին զարգացած են եղել: Մանուի օրենքները տարբերում են մեղքի ձևերը (դիտավորություն և անգգոշություն): Օրենքներում նշվում են նաև հանցակցության, հանցագործությունը ծանրացնող հանգամանքների և այլնի մասին: Եթե հանցագործը հայտնի չէր, այս դեպքում պատասխանատվության էր ենթարկվում ողջ համայնքը: Կիրառվում էր օրդալին և սալլունի սկզբունքը:

Հանցագործություններից առավել վտանգավոր էին համարվում պետության դեմ ուղղված ոտնձգությունները, ինչպես նաև անձի և սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունները: Մանուի օրենքները տարբերում էին գողությունը, կողոպուտը և ավազակային հարձակումը: Կիրառվող պատժի չափը նշանակելիս հաշվի էին առնում ան

հանգամանքը, թե հանցագործությունը երբ է կատարվել՝ գիշեր՝, թե՞ ցերեկը: Ընդ որում ցերեկը կատարված հանցագործության համար նախատեսվում էր ավելի խիստ պատիժ: Խիստ պատիժ էր նախատեսվում նաև այն դեպքում, երբ հանցագործը բռնվում էր հանցանքի պահին: Այն անձինք, որոնք տեսել էին գողություն կատարողին, բայց այդ մասին չէին հայտնել, կրում էին նույնպիսի պատիժ, որպիսին նախատեսված էր այդ հանցագործի համար:

Անձի դեմ ուղղված հանցագործությունների համար նախատեսված էին ծանր պատիժներ: Սակայն եթե այդպիսի հանցագործությունը կատարվել էր անհրաժեշտ պաշտպանության ժամանակ, այդ դեպքում պատիժ չէր սահմանվում: Անհրաժեշտ պաշտպանություն էր համարվում նաև կնոջն ու քրահմանին պաշտպանելը:

Մանուի օրենքները խիստ պատիժներ էին սահմանում ընտանիքի ամրապնդման դեմ ուղղված հանցագործությունների դեպքում (օրինակ, դավաճանության, կնոջ պատվին և արժանապատվությանն ուղղված ոտնձգության դեպքում և այլն): Հին Հնդկաստանում պատիժը կրել է դասակարգային բնույթ: Նույն հանցագործության կատարման համար ավելի ցածր դասին պատկանող անձը կրում էր ավելի ծանր պատիժ, քան բարձր դասին պատկանող անձը: Պատժի առավել հայտնի տեսակներից էին 1) մահապատիժը (քրահմանների համար այն փոխարինվում էր զուխը սափրելով), որն իրականացվում էր տարբեր եղանակներով. ցից էին հանում, այրում էին մահճակալի կամ խարույկի վրա, խեղդում էին և այլն, 2) մարմնական պատիժները (կտրում էին մատները, ձեռքերը, ոտքերը), 3) տուգանքը, 4) վտարումը, 5) արտաքսումը:

Մանուի օրենքներում չի հիշատակվում արյան վրեժը: Կարելի է ենթադրել, որ այն նշված ժամանակաշրջանում չի կիրառվել:

Օրենքներն անդրադարձել են նաև դատավարական պրոցեսին: Հին Հնդկաստանում վարչական ապարատից առանձին դատարաններ գոյություն չեն ունեցել: Գերագույն դատավորը համարվում էր թագավորը՝ քրահմանների հետ: Քրեական և քաղաքացիական դատավարությունների միջև առանձնապես տարբերություն չի եղել: Դատավարությունը կրել է մրցակցային բնույթ: Օրենքները նշում են այն առիթները, որոնք հիմք են համարվում հարցի քննարկման համար: Դրանք շուրջ տասնութն են (օրինակ, վեճ սահմանի վերաբերյալ, կողոպուտ, բռնաբարություն, դավաճանություն, ժառանգության բաժանում և այլն):

Ապացույցների հիմնական աղբյուր են հանդիսացել վկաների ցուցմունքները, որոնց արժեքը կախված էր նրանից, թե վկան որ կաստային է պատկանում: Սուտ վկայություն տալը, տեղեկություններ իմանալը և

չհայտնելը ծանր մեղք էին համարվում: Շահագրգռված անձը չէր կարող
վկա լինել: Կամայք չէին կարող հանդիսանալ վկա, քանի որ նրանց
բնավորությունը համարվում էր փոփոխական:

ԳԼՈՒԽ 4

ՀԻՆ ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԷԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Հին Չինաստանի պատմությունը բաժանվում է չորս ժամանակաշրջանների, որոնցից յուրաքանչյուրը կապված է առանձին դինաստիաների կառավարման հետ:

Շան (ին) դինաստիան: Առաջին ժամանակաշրջանը կապված է Շան դինաստիայի հետ, որը սկսվում է մ.թ.ա. XVIII դարից և տևում մինչև մ.թ.ա. XII դարը: Համաձայն չինական աղբյուրների՝ պետությունն այստեղ առաջացել է մ.թ.ա. XVIII դարում, երբ Սյա ցեղը նվաճվեց Շան ցեղերի կողմից: Կանգնելով Շան ցեղերի գլուխ՝ Չեն Տանը հիմնադրեց դինաստիան և դարձավ Չինաստանի առաջին քագավորը (Վանը): Դինաստիայի անվանումը կապված է ՇԱՆ ցեղերի անվան հետ: Սկզբնական շրջանում այդ տն խնումը նշանակում էր ցեղ, իսկ հետագայում կիրառվում էր որպես կառավարող դինաստիայի և պետության անվանում: Ավելի ուշ ժամանակաշրջանում՝ ՇԱՆ դինաստիայի անկումից հետո, դինաստիան, ինչպես նաև պետությունն ամբողջությամբ, անվանվեց ԻՆ: Դրա համար էլ չինական պետության պատմության առաջին ժամանակաշրջանն ունի երկու անվանում՝ ՇԱՆ և ԻՆ:

Լյապիտով, Հին Չինաստանում պետության կազմավորման առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ նախնադարյան համայնական կարգերից անցումը դասակարգային հասարակության արագացվել է մեկ ցեղի կողմից մեկ ուրիշին նվաճելու միջոցով: Նախնադարյան համայնական կարգերի ժամանակ գործող մարմինները չէին կարող իրականացնել նվաճված ցեղերի կառավարումը: Այս նպատակով էլ ստեղծվեց հատուկ պետական ապարատ:

Հասարակական կարգը: Ինյան հասարակությունը և պետությունն իր

քննությամբ ստրկատիրական էր: Տիրապետող դասակարգը ձևափոխվում էր աշխարհիկ ստրկատերերից, քրմական դասի և նվաճված գեղերի ստրկատիրական վերնախավից: Ստրուկներ կարող էին ունենալ ինչպես մասնավոր անձինք, այնպես էլ պետությունը: Ստրկության աղբյուր էին հանդիսանում գերեվարությունը, պարտքի դիմաց ստրկության վաճառելը, մի քանի հանցագործությունների դեպքում ստրկության հանձնելը և այլն: Ստրուկներն իրավագործ էին: Նրանք չէին կարող ունենալ ոչ գույք և ոչ էլ քնտանիք:

Երկրում բնակչության զգալի մասը կազմում էին ազատ համայնականները: Համայնքը մեծ դեր էր խաղում հասարակական հարաբերություններում: Բոլոր հողերը բաժանված էին երկու կատեգորիայի՝ հասարակական և մասնավոր հողերի: Հասարակական հողերը մշակվում էին համայնքի կողմից համատեղ կարգով, իսկ ստացված արդյունքը հանձնվում էր թագավորին: Մասնավոր հողերը մշակվում էին անհատական կարգով և յուրացնում էին այդ նույն մշակողները: Նշենք, որ մասնավոր հողերը չէին կարող համարվել նրանց տերերի սեփականությունը: Հին Չինաստանում հողի մասնավոր սեփականություն գոյություն չուներ: Հողը դիտվում էր որպես պետական սեփականություն և գտնվում էր թագավորի տրամադրության տակ: Տվյալ ժամանակաշրջանում մասնավոր սեփականություն էին համարվում միայն տունը, աշխատանքային գործիքները, ստրուկը:

Պետական կարգը: Շան դինաստիայի վաղ շրջանում պետական կարգը պահպանում էր ռազմական դեմոկրատիայի տոհմացեղային մուսուկները: Հետագայում պահպանվեց թագավորների մոնոպոլիան՝ ամբողջ իշխանության վրա և իր գոյության վերջում ԻՆՅԱՆ պետությունն ռազմական կառավարման ձևի դարձավ արևելյան բռնապետություն (դեսպոտիա): Թագավորը համարվում էր գլխավոր և ամենախոշոր ստրկատերը, գերագույն զինվորական առաջնորդը, գլխավոր հրամանատարը, գերագույն դատավորը, գլխավոր քուրմը: Թագավորի անձն աստվածացվում էր: Թագավորը ղեկավարում էր պետական ապարատը, նշանակում էր պաշտոնատար անձանց, որոնք հիմնականում նրա ազգակիցներն էին:

Պետության անբաժանելի տարրերն էին բանակը և բառետերը՝ Մ.թ. ա. XII դարում ներքին հակասությունների հետևանքով քուրացավ Շան (I) ն. դինաստիան: Մյուս կողմից էլ ուժեղանում էին Ինյան թագավորների իշխանության տակ գտնվող ՉժՈՈՒ ցեղերը: Չժոուի գլխավորությամբ մի շարք ցեղեր միավորվեցին Ինյան պետության դեմ պատերազմելու համար՝ Մ.թ.ա. 1076թ. Չժոուի ցեղերը պարտության մատնեցին ԻՆՅԱՆ բանակին

Շան թագավորությունն անկում ապրեց:

Չժոուի դինաստիան: Այս դինաստիայի անվանումը կապված է Չժոուի ցեղերի անվան հետ: Դինաստիան սկզբնավորվեց մ.թ.ա. XII դ. և գոյատևեց մինչև մ.թ.ա. 221թ.: Չժոուի կառավարման ժամանակաշրջանն ընդունված էր բաժանել երեք շրջանների՝ 1) Արևմտյան Չժոուի (մ.թ.ա. 1122-741թթ.), 2) Արևելյան Չժոուի (մ.թ.ա. 740-403թթ.) և 3) Պայքարող թագավորությունների (Չժանգո) ժամանակաշրջան (մ.թ.ա. 403-221թթ.):

Արևմտյան Չժոուի ժամանակաշրջանում վերելք է ապրում արտադրությունը և ստրկատիրությունը, զարգանում է խոշոր հողատիրությունը: Ամրապնդվում է պետությունը, քաղաքում է նրա կառուցվածքը:

Հասարակական կարգը: Հասարակության մեջ տիրապետող դիրք է գրավում ստրկատիրական վերնախավը: Հողի սեփականատեր էր համարվում թագավորը (վանը), սակայն դա կրում էր ձևական բնույթ, քանի որ ստրկատերերը կախող էին հողը վաճառել, նվիրել: Մեծ դեր էր շարունակում խաղալ համայնական հողօգտագործումը: Հասարակության մեջ ամենատորին խավը ստյուկներն էին:

Պետական կարգը: Չժոուի պետական կարգը բնութագրվում է արևելյան բռնապետության հետագա զարգացմամբ: Գերագույն իշխանությունը գտնվում էր ժառանգական միապետի՝ վանի ձեռքում: Թագավորության ամբողջ տարածքը բաժանված էր մարզերի, որոնց գլուխ կանգնած էին թագավորի կողմից նշանակված կառավարիչները: Ըստ էության, մարզն իրենից ներկայացնում էր առանձին թագավորություն: Չժոուի ամբողջ ժամանակաշրջանում կենտրոնացված ուժեղ ապարատ չստեղծվեց: Պետական ապարատը ձևավորվում էր թագավորի մերձավորներից, իսկ հետո էլ նաև վստահելի ստյուկներից: Նրանք համարվում էին պետական աստիճանավորներ: Գերագույն աստիճանավորը գլխավորում էր ողջ պետական ապարատը: Կառավարման պալատական համակարգն իր մեջ ընդգրկում էր մեծ թվով աստիճանավորներ, որոնք ունեին տարբեր իրավասություններ: Աստիճանավորներ էին համարվում ախոռապետը, գրագիրը, թագավորական արխիվի վարիչը, գանձապետը և այլն:

Ըստ աղբյուրների, ՉԵՆ թագավորը (մ.թ.ա. 1115-1079թթ.) իրականացրեց պետական ապարատի վերակազմավորումը և ամրապնդումը:

Թագավորի գլխավոր խորհրդականներ էին համարվում երեք գունաները՝ «մեծ հովանավորը», «մեծ ուսուցիչը» և «մեծ դատավորը»: Բացի այդ, պետության մեջ մեծ դեր էին խաղում երեք կառավարիչները:

Մեկը զբաղվում էր պաշտամունքով, մյուսը ղեկավարում էր հասարակական աշխատանքների գերատեսչությունը, երրորդը՝ «ձիերի մեծ առաջնորդը», ղեկավարում էր գինվորական գերատեսչությունը: Կարևոր էին համարվում գլխավոր քուրմի և գլխավոր գուշակի պաշտոնները:

Մ.թ.ա. IX դ. թուլանում է կենտրոնական և ուժեղանում է տեղական իշխանությունը: Ստրկատիրական շահագործման ուժեղացումն առաջացնում է ժողովրդական զանգվածների դժգոհությունը, որը վերածվում է ապստամբության: Մի կողմից ներքին երկպառակտչական կռիվները, մյուս կողմից քոչվորների հետ անհաջող պատերազմները հասցրին Արևմտյան Չոռուի քայքայմանը: Երկիրը բաժանվեց մի շարք ինքնուրույն պետությունների: Չոռույան թագավորությունը վերածվեց կառավարիչների ոչ մեծ՝ Արևելյան Չոռուի տեղության:

Արևելյան Չոռուի ժամանակաշրջանում տեղի ունեցան խոշոր փոփոխություններ երկրի տնտեսական և քաղաքական կյանքում: Զարգանում էին արհեստներն ու առևտուրը: Չևավորվում էր առևտրականների դասը: Ժառանգական ստրկատիրական վերնախավի տոհմային հողային տիրույթներն անցնում են գինվորական առաջնորդներին, առևտրականներին, ծառայող մարդկանց, որը նպաստում է տոհմային ազնվականության ժառանգական հողատիրության անկմանը և հողի նկատմամբ մասնավոր սեփականության ամրապնդմանը: Ծառայող վերնախավի ձեռքում կենտրոնանում է հողերի մեծ մասը: Խոշոր հողատիրությունը ձևավորվում է ոչ միայն մշտական և հատուկ ծառայության դիմաց հողերի շնորհման, այլև բռնի նվաճումների հաշվին:

Խոշոր հողատիրության զարգացմամբ է բնորոշվում նաև Չժանգոյի «Պայքարող թագավորությունների» ժամանակաշրջանը: Այս շրջանում միաժամանակ վերացվում է համայնական հողատիրության հին տիպը: Համայնական հողատիրությանը հիմնական հարված հասցրեց հողային հարկը:

Հին Չինաստանում Արևմտյան Չոռուի միապետության վերացումից հետո, ըստ էության, միասնական պետություն գոյություն չունեւ: Երկիրը բաժանված էր բազմաթիվ ինքնուրույն պետությունների, որոնք միմյանց միջև մղում էին անողորմ պայքար: Աստիճանաբար մանր պետությունները նվաճվում են խոշոր պետությունների կողմից, և մ.թ.ա. III դ. ստեղծվում է մեկ ամբողջական պետություն՝ Ցին դինաստիայի գլխավորությամբ:

Ցին դինաստիան մ.թ.ա. 221-207 թթ.: Ցին կայսրության հիմնադիրն է Ցին Շի Հուանդին: Ուժեղ կենտրոնացված պետության ստեղծմանը նպաստեցին Շան Յանի՝ ցինական պետության բարձրագույն պաշտոնյայի ռեֆորմները: Այդ ռեֆորմների բովանդակությունը հետևյալն էր.

օրինականագվեց հողի ազատ առուծախը, որը վճռական հարված հասցրեց համայնական հողատիրությանը: Համայնքի քայքայումն արագացվեց նաև մեծ ընտանիքների հարկադիր մասնատման մասին օրենքով:

Կատարվեց նաև վարչական մոր բաժանում՝ տերիտորիալ սկզբունքով: Ռեֆորմները վերաբերում էին նաև բանակին ու հարկային համակարգին: Այս ռեֆորմները նշանավորեցին անցումը դեպի զարգացած ստրկատիրական պետության: Ուժեղ կենտրոնացված Ֆին պետությունը կարողացավ իրեն ենթարկել չինական մանր պետությունները և ստեղծել հսկայական կայսրություն:

Թագավորության նախկին սահմանները վերացվեցին: Հսկայական տերիտորիան բաժանվեց 36 մարզի: Յուրաքանչյուր մարզ ուներ երկու կառավարիչ, մեկը զբաղվում էր քաղաքացիական, մյուսը՝ զինվորական գործերով: Արիստոկրատական վերնախավի մեջ կատարվեց գտում: Ազնվագարն էր համարվում նա, ով պետության նկատմամբ ավելի մեծ ծառայություն էր մատուցել, և ով ավելի հարուստ էր: Պաշտոնատար անձանց համար սահմանվեց խիստ կարգապահություն, որի խախտման դեպքում ծանր պատիժներ էին նախատեսվում: Պետական ապարատն այս շրջանում աչքի էր ընկնում իր բարդությամբ: Չնայած դրան՝ երկրում սոցիալական ներքին հակասությունները գնալով սրվում էին և հաճախակի վերածվում էին ապստամբությունների: Դրանցից առավել հայտնի է մ.թ.ա. 209թ. տեղի ունեցած ապստամբությունը, որը վերացրեց Ֆինական միապետությունը: Իշխանության գլուխ եկավ մոր դինաստիա, որը հայտնի է ՀԱՆ անունով:

Հան դինաստիան (մ.թ.ա. 206թ. - մ.թ. 220թ.): Ապստամբության ղեկավարներից մեկը՝ Լյու Բանը, դարձավ մոր դինաստիայի հիմնադիրը: Նա իր գործունեությունն սկսեց մի քանի ռեֆորմներ անցկացնելով: Ռեֆորմները նպատակ ունեին մեղմացնելու ստրուկների և գյուղացիների վիճակը: Սակայն այդ ռեֆորմները չվերացրին սոցիալական հակասությունների ծնող պատճառները, այն է՝ ստրկատիրության և մասնավոր խոշոր հողատիրության աճը: Որոշ ժամանակ անց ժողովրդի վիճակն ավելի ծանրացավ:

Մ.թ. 8 թվականին Վան Մանը կատարեց պալատական հեղաշրջում և նվաճեց իշխանությունը: Մ.թ. 9թ. նա իրեն հայտարարեց «Նոր» դինաստիայի կայսր և խոստացավ անցկացնել վճռական ռեֆորմներ: Ռեֆորմներով արգելվեց հողի առուծախը, բոլոր հողերը համարվեցին քաղաքական: Միաժամանակ հայտարարվեց հին համայնական հողատիրության համակարգի վերականգնման մասին: Արգելվեց նաև ստրուկների առուծախը: Պայքար մղելով մասնավոր ստրկատիրության

դեմ՝ Վան Մանն օրինականացրեց, սակայն, պետական ստրկատիրությունը: Կարճ ժամանակում ավելացավ պետությանը պատկանող ստրուկների թիվը: Ավելին, նրանցից կազմվում էր բանակը:

Մի քանի անգամ նա անցկացրեց դրամական ռեֆորմներ, մտցրեց նոր կարգեր: Վան Մանը ձգտում էր հասնել նրան, որ պետության ձեռքում կենտրոնացվեն եկամուտների բոլոր աղբյուրները, և ստեղծվի ուժեղ բյուրոկրատական կայսրություն: Ռեֆորմները չթուլացրին, այլ ընդիակառակը խորացրին և սրեցին դասակարգային հակասությունները և նպաստեցին ստրկատիրական պետության ճգնաժամին:

Հան կայսրությունը տրտևիլով է երեք թագավորությունների, որոնց գոյության ժամանակաշրջանը (220-280թթ.) կոչվել է Սանգո («Եռաթագավորություն»): Հան կայսրության տապալմամբ վերջնականապես անցում կատարվեց ստրկատիրական հասարակարգից ֆեոդալականի:

2. ԻՐԱԿՈՒՆԵԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Ին Շան դինաստիայի օրոք Չինաստանում մշակվել է պատիժների մասին մի օրենսգիրք, որը պարունակում է ավելի քան երեք հազար հոդված: Նրանում նշվում է ծանրացուցիչ և մեղմացուցիչ հանգամանքների, դիտավորությամբ և անգոյությունամբ կատարված հանցագործությունների և այլնի մասին: Օրենսգիրքն ամրապնդում էր ամենից առաջ սովորությանին իրավունքի նորմերը:

Չժանգոյի ժամանակաշրջանն աչքի է ընկնում օրենսդրական գործունեության բուռն զարգացմամբ: Այս ժամանակաշրջանի գաղափարախոսության մեջ տիրապետող էին համարվում երկու ուղղություններ, որոնք մեծ ազդեցություն բողեցին իրավունքի զարգացման վրա: Կարելի է ասել, որ իրավագիտության մտքի ծագումն ու զարգացումը Չինաստանում չորջ երկու հազար տարի կապված են եղել այդ երկու ուղղությունների հետ: Դրանցից մեկը լեգիստյան (ֆացցյան դպրոց) ուղղությունն էր, մյուսը՝ կոնֆուցիականությունն էր (փիլիսոփա Կոնֆուցիոսի անունով): Լեգիստների ըմբռնումները շարադրվել են «Շան Ցզյուն չու» տրակտատում («Շան մարզի կառավարչի գիրքը»): Լեգիստները գտնում էին, որ կարևորն իրավական նորմերն են, և աշխատում են այդ նորմերի ազդեցությունը տարածել կյանքի բոլոր ոլորտների վրա: Նրանց կարծիքով, հաջող կառավարել հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ պետության գլուխը հենվում է միասնական, բոլորի համար պարտադիր օրենքների վրա: Գտնում էին, որ միայն օրենքի

օգնությամբ է հնարավոր իրականացնել տնտեսական և քաղաքական խոշոր միջոցառումներ: Ըստ լեզվատների, «օրենքի առաջ բոլորը հավասար են, և բոլոր մեղավորները պետք է պատիժ կրեն»: Լեզվատների սկզբունքային հակառակորդները՝ կոնֆուցիականները, մերժում էին ամեն մի օրենսդրական ակտ. գտնում, որ օրենքը խախտում է ժառանգական արիստոկրատիայի դիրքերը: Կոնֆուցիականները դեմ էին օրենքի առաջ բոլորի հավասարության սկզբունքին. ժառանգական արիստոկրատիան ու աղմինիստրացիան վեր էին դասում օրենքից: Նրանք ավելի մեծ տեղ տալիս էին բարոյական նորմերին:

Ստրկատիրության վերջին շրջանում Չինաստանում երևան եկան իրավունքի բազմաթիվ ժողովածուներ:

Սեփականության իրավունք: Ինչպես, Արևմտյան Չժոուի ժամանակաշրջանում հողը համարվում էր թագավորի սեփականությունը: Որպես նվեր հողը կարող էր տրվել նրա մերձավորներին միայն օգտագործման իրավունքով: Հետագայում նկատվում է տիրույթները մասնավոր սեփականության վերածման տենդենց: Յինի ժամանակաշրջանը բնութագրվում է հողատիրության մասնավոր սեփականության արդյունավետ զարգացմամբ:

Հողի հետ միասին սեփականության իրավունքի օբյեկտ էին նաև ստրուկները: Ինի ժամանակաշրջանում ստրուկներն իրավագույրկ էին: Նրանք համարվում էին պետության սեփականությունը: Չժոուի ժամանակաշրջանում արդեն թույլատրվեց գնել ստրուկ, կատարել ստրուկի փոխանակում և այլն: Մ.թ.ա. V-III դդ. գոյություն ունեին պետական և մասնավոր ստրուկներ, բնդ որում ստրկատիրությունը մեծ դեր էր խաղում: Յինի ժամանակաշրջանը բնութագրվում էր ստրուկների լայն և ազատ առևտրով:

Պարտավորություններ: Հին չինական իրավունքին հայտնի են պայմանագրերի տարբեր տեսակներ: Առաջիններից մեկը հանդիսանում էր փոխանակության պայմանագիրը, որն աստիճանաբար իր տեղը գիջեց առուծախի պայմանագրին, որը պարտադիր կնքվում էր գրավոր, և որի համար գանձվում էր պետական տուրք: Հայտնի են նաև նվիրատվության, փոխառության և վարձակալության պայմանագրերը:

Ամուսնալընտանեկան հարաբերություններ: Ամուսնալընտանեկան հարաբերությունները կրել են նահապետական բնույթ: Ընտանիքում իշխում էր տղամարդը: Տարածված էր բազմակնությունը: Կինը լիովին կախված էր տղամարդուց, չուներ անձնական գույք, իսկ ժառանգման հարցում ուներ միայն սահմանափակ իրավունքներ: Ամուսնության մասին պայմանագիրը կնքում էին ծնողները:

Քրեական իրավունք և դատավարություն: Աղբյուրները վկայում են, որ Հին Չինաստանում մեծ թվով հանցագործություններ են տեղի ունեցել: Հայտնի են հանցագործությունների տարբեր տեսակներ, այդ թվում պետության, կրոնի, անձի և սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություններ: Հաճախակի էին դարձել զինվորական հանցագործություններ:

Իրավական նորմերը հանցագործություն էին համարում մահ հարկերի վճարումից խուսափելը և հարբեցողությունը, որոնց համար նախատեսվել է մահապատիժ:

Երկար ժամանակ կիրառվել է արյան վրեժը:

Հին Չինաստանում պատժի տեսակները տարբեր ժամանակներում տարբեր են եղել: Ընդհանուր առմամբ տարածված են եղել մարմնական պատիժները (կտրում էին ձեռքերը, ոտքը, քիթը, մարմնի այլ մասեր, ճիպոտահարում էին և այլն), մահապատիժը, որն իրականացվում էր տարբեր մեթոդներով ու ձևերով (այրում էին կրակի վրա, քառատում էին, մարմինը բաժանում առանձին մասերի, կենդանի թաղում էին և այլն):

Դատարանն առանձնացված չէր վարչական ապարատից: Դատական ֆունկցիան իրականացնում էին պետական ապարատի ներկայացուցիչները: Գերագույն դատավոր համարվում էր միապետը: Տեղերում դատում էին տեղական իշխանությունների ներկայացուցիչները: Դատավարությունը կրում էր մեղադրական-մրցակցային բնույթ:

ԱՆՏԻԿ ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 5

ՀԻՆ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

Հունաստանը գտնվում է Բալկանյան թերակղզու հարավում: Նրա տարածքը բնակեցված է եղել դեռևս հին քարի դարի ժամանակաշրջանում: Նոր քարի դարի ժամանակաշրջանի բնակավայրեր հայտնաբերվել են Պելոպոնեսում, Թեսալիայում, Թրակիայում և այլուր: Բնակչությունը զբաղվել է պարզ հողագործությամբ և անասնապահությամբ, վարել նստակյաց կյանք: Աստիճանաբար ձևավորվել է տոհմատիրական կարգը: Բրոնզե գործիքների օգտագործումը նպաստել է արտադրատրական ուժերի զարգացմանը, որն առավելապես զգացվել է Կրետեում և Միկենեում: Կրետեում ձևավորվել են դասակարգային հարաբերություններ, առաջացել են վաղ ստրկատիրական պետություններ՝ Կնոսոսը, Փեստոսը և այլն:

Հունաստանը բազմաթիվ գաղութներ է ունեցել Միջերկրական ծովի ավազանում, Սև ծովի ափերին: Այստեղ զարգացած է եղել արհեստն ու առևտուրը, որոնց շնորհիվ լայն կապեր են ստեղծվել Արևելքի պետությունների հետ:

Հունաստանի պետության և իրավունքի պատմությունը կարելի է բաժանել չորս ժամանակաշրջանի: Առաջին ժամանակաշրջանը (մ.թ.ա. XIX-XI դդ.) բնորոշվում է պետության և իրավունքի կազմավորման համար պայմանների ստեղծումով, երկրորդը (մ.թ.ա. IX-VII դդ.)՝ պետության և իրավունքի կազմավորմամբ, երրորդ շրջանը կազմում է Հունաստանի պատմության դասական ժամանակաշրջանը, որն ընդգրկում է մ.թ.ա. V-IV դդ., իսկ չորրորդ ժամանակաշրջանը բնութագրվում է ստրկատիրական պետությունների ճգնաժամով և պատմությանը հայտնի է՝ հելլենիստական ժամանակաշրջան անունով (մ.թ.ա. IV դ. վերջերից մինչև մ.թ.ա. I դ. կեսերը):

Հին Հունաստանի ստրկատիրական հասարակության համար առավել տիպիկ էին Աթենքի և Սպարտայի պետությունները: Աթենքի պետությունը դեմոկրատական հանրապետության վառ օրինակ է հանդիսացել: Այն գտնվում է Միջին Հունաստանում: Իսկ Սպարտայի պետությունը հանդիսացել է արիստոկրատիայի լավագույն օրինակ և գտնվում էր Հարավային Հունաստանում:

1. ԱԹԵՆԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍՈՍՋԱՑՈՒՄԸ

Աթենական պետության կազմավորման պրոցեսն սկսվում է դեռևս Հոմերոսյան շրջանից և ավարտվում մ.թ.ա. VII-VI դարերում: Աթենական պետության առաջացման և զարգացման շրջանների վերաբերյալ ընդունված է այն տեսակետը, որ այս պետությունն անցել է հետևյալ ժամանակաշրջանները.

1) մ.թ.ա. VII-VI դարերը, երբ սկսվում է պետության կազմավորման պրոցեսը,

2) մ.թ.ա. V-IV դարերը, երբ զարգացում է ապրում Աթենական պետությունը,

3) մ.թ.ա. IV դարի վերջերից մինչև մ.թ. III դարը, երբ ճգնաժամի մեջ է ընկնում Աթենական պետությունը և կործանվում:

VII-VI դդ. Աթենքի հասարակական կարգը բնորոշվում էր նրանով, որ հասարակությունը բաժանված էր արտոնյալ և ոչ արտոնյալ խավերի: Արտոնյալ խումբը (եվպատրիոններ) մեծ դեր էր խաղում երկրի տնտեսական և քաղաքական կյանքում: Հենվելով իրենց տնտեսական հզորության և քաղաքական իրավունքի վրա՝ այդ խումբն իրականացնում էր ղեկավար գործունեություն՝ աստիճանաբար սահմանափակելով ցեղապետերի՝ բազիլևսների իրավունքները: Նրանք էին նախապատրաստում պետության ղեկավարներին այսպես կոչված, արքունիներին:

Ոչ արտոնյալ դասի մեջ էին մտնում հողագործները (գեոմերները) և արհեստավորները (դեմիուրգները):

Հասարակության մեջ լիովին իրավագուրկ խավ էին ստրուկները:

Արքունիները: Նախնադարյան կարգերից եկած ցեղային կազմակերպությունների և նրանց առաջնորդների՝ բազիլևսների իշխանությանը փոխարինելու եկավ ավելի դեմոկրատական կոլեգիալ մարմին, որը կոչվեց արքունիների կոլեգիա: Արքունիները, որոնց թիվն ինն էր, սկզբում ընտրվում էին ցմահ, այնուհետև՝ տասը տարին մեկ, իսկ 683 թվականից սկսած՝ ընտրվում էին տարեկան մեկ անգամ: Անդամներից մեկը

կանգնած էր կոլեգիայի ղեկավարության գլուխ: Նա կոչվում էր առաջին արքունտ կամ եպյունիմոս: Նա էր նախապատրաստում և հրավիրում կոլեգիայի նիստերը, հետևում որոշումների կատարմանը, ուներ նաև ընտանեկան գործերով դատական ֆունկցիա: Երկրորդ արքունտը կատարում էր հոգևոր առաջնորդի քրմի, ինչպես նաև կղերական գործերով դատական ֆունկցիա: Երրորդ արքունտը զբաղվում էր զինվորական գործերով: Մյուս վեց արքունտները, որոնք կոչվում էին թեսմոքետներ, կատարում էին գերազանցապես դատական ֆունկցիա և հետևում էին կոլեգիայի կայացրած որոշումների կատարմանը: Արքունտների կոլեգիան իրավունքներով օժտված պետության բարձրագույն կոլեգիալ մարմին էր:

Արեոպագոս: Ցեղային ավագների խորհուրդը վերացվեց, և նրա փոխարեն ստեղծվեց մի նոր մարմին՝ արեոպագոս, ուր հիմնականում տեղեր էին գրավում նախկին արքունտները և այլ նշանավոր հարուստ անձինք: Այն օժտված էր մեծ իրավունքով, ընտրում էր արքունտների կոլեգիայի անդամներին, ղեկավարում և ուղղություն տալիս երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականությանը: Առևտրի հետագա զարգացումը, նավատորմի ստեղծումը երկիրը վարչատարածքային օկրուգների՝ նաուկրարների բաժանելու հրամայական անհրաժեշտություն առաջացրեցին: Նաուկրարների գլուխ կանգնած էր արեոպագոսի անդամ օկրուգի կառավարիչը: Այս միջոցառումը ևս նպաստեց ցեղային մարմինների աստիճանական վերացմանը:

Այսպիսով, քայլ առ քայլ միջոցառումներ անցկացվեցին, որոնց հիմնական նպատակն էր վերացնել ցեղերի և տոհմերի մնացուկները, ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացնել պետության ղեկավարության ներքո: Տոհմատիրական կարգերը և նրանց կառուցվածքը խորտակելու ճանապարհին խոշոր միջոցառումներ էին արքունտ Սոլոնի բարեփոխությունները:

Մ.թ.ա. 594թ. Սոլոնն անցկացրեց մի շարք բարեփոխություններ:

Սոլոնը հասարակությունը բաժանեց չորս դասի՝ ըստ նրանց գույքային դրության: Առաջին դասի մեջ նա հաշվում էր բոլոր նրանց, ովքեր ունեին 500, 300 և 150 մեդիմն հացահատիկ (մեկ մեդիմն հավասար էր 41 լիտրի): Դա նվազագույն եկամուտն էր առաջին երեք դասերի համար: Ով դրանից պակաս կամ բոլորովին ոչինչ չուներ, հաշվվում էր չորրորդ դասի կազմում: Պետական պաշտոններ կարող էին զբաղեցնել առաջին երեք դասերի ներկայացուցիչները, իսկ ավելի բարձր և պատասխանատու պաշտոնները՝ միայն առաջին դասին պատկանողները: Առաջին երկու դասերի ներկայացուցիչները ծառայում էին հեծելազորում, երրորդ դասը ծառայում էր որպես ծանրազեն հետևակ, իսկ չորրորդը՝ իբրև թեթևազեն անզրահ

հետևագոր: Սուլոնը ստեղծեց պետական իշխանության բարձրագույն մարմին՝ 400-ի խորհուրդը, որն ընդգրկում էր առաջին երեք դասերը:

Չորս հարյուրի խորհրդում էին ընտրվում բոլոր պաշտոնական անձինք: Այստեղ նրանք հաշվետու էին իրենց գործունեության համար, այստեղ էին մշակվում բոլոր օրենքները: Այս բարեփոխություններից տոհմատիրական հասարակարգը մի նոր պարտություն կրեց: Բարեփոխումից հետո քաղաքացիների իրավունքներն ու պարտականությունները կարգավորվում էին ըստ նրանց գույքային դրության:

Սուլոնը նաև չեղյալ հայտարարեց գյուղացիների բոլոր պարտքերը: Իրենց պարտքի դիմաց պարտատերերի մոտ հարկադրաբար աշխատողներն ազատվեցին, պարտքի դիմաց պետության սահմաններից դուրս ստրկության վաճառվածները վերադարձան հայրենիք, փոխանակվեցին պատերազմական գերիները:

Սուլոնի բարեփոխությունները գործեցին ավելի քան 30 տարի: Եվպատրիդները դժգոհ էին Սուլոնի բարեփոխություններից: Եվ ահա Աթենքի նշանավոր և հարուստ տոհմերից մեկին պատկանող Պիսիստրատեսը հեղաշրջում է կատարում (560-527թթ. մ.թ.ա.) և հաստատում իր միանձնյա տիրապետությունը: Նրա մահից հետո միապետությունը շարունակում են նրա որդիները՝ ոլոշ փոփոխություններ մտցնելով պետական կառուցվածքում: Հետագայում արքունտ ընտրված Կլիսենեսի ղեկավարությամբ և Սպարտայի օգնությամբ աթենացիները տապալում են միապետությունը և նորից վերականգնում դեմոկրատական հանրապետական կարգերը: 509 թվականին Կլիսթենեսն ընտրվում է արքունտ և մի շարք բարեփոխումներ է անցկացնում: Նա հասարակությունը բաժանում է 10 ֆիլերի՝ տարածքային հատկանիշներով: Վերացնում է 400-ի խորհուրդը և ստեղծում 500-ի խորհուրդ, յուրաքանչյուր ֆիլից՝ 50 մարդ: Վերացվում են տոհմային կարգերից եկող բոլոր մարմինները և, փաստորեն, նրա օրոք ավարտվում է Աթենական պետության վերջնական կազմավորումը:

Արքունտների կոլեգիան և արեոպագոսը մնում են անփոփոխ: Կլիսթենեսը ստեղծում է 10 մարդուց բաղկացած ստրատեգների խորհուրդ, յուրաքանչյուր ֆիլից՝ մեկ մարդ: Սկզբում խորհրդի անդամների ֆունկցիան միայն բանակի ղեկավարումն էր, բայց շուտով այն ընդլայնվում է, իսկ արքունտների կոլեգիան մղվում է ետին պլան, փաստորեն խորհուրդն էր ղեկավարում երկիրը:

Կլիսթենեսը մտցնում է այսպես կոչված օստրակիզմ: Ժողովրդական ժողովը կարող էր 10 տարի ժամանակով հասարակությունից վտարել այն պաշտոնյաներին, որոնք դառնում էին վտանգավոր աթենական

դեմոկրատիայի համար:

Հույն-պարսկական պատերազմից հետո (մ.թ.ա. V դարի առաջին կեսին), որն ավարտվեց հույների փայլուն հաղթանակով, Աթենքում պետական կառուցվածքն ավելի դեմոկրատացվեց:

2. ԱԹԵՆԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱԿՈՒՆԶԸ Մ.Թ.Ա. V-IV ԴԴ.

Հասարակական կարգը: Ազատ աթենացիների սոցիալական կազմը տարբեր էր, նրանց մեջ ևս կատարվել էր շերտավորում: Ամենաբարձր դասին պատկանողները խոշոր հողատերերն ու ստրկատերերն էին, որոնք օժտված էին քաղաքական մեծ իրավունքով, փաստորեն նրանք էին կառավարում երկիրը: Լիիրավ քաղաքացիներ էին միայն աթենացիները, նրանցից ծնված երեխաները: Քաղաքացիական պատկանելությունը հատուկ ստուգվում էր: Քաղաքացի լինելը ոչ միայն պատվավոր էր, այլև շահավետ: Քաղաքացիները բոլր չէին տալիս, սր իրենց մեջ կողմնակի մարդիկ ընդգրկվեմ, որպեսզի գանձարանից ստացվող եկամուտները չպակասեն: Բավականին մեծ տոկոս էին կազմում առևտրականները, արհեստավորները և հատկապես նվաճված ժողովուրդները՝ այսպես կոչված մետեկները:

Ինչպես ստրուկները, այնպես էլ նվաճվածներն իրավագուրկ էին, չնայած տասնյակ տարիներ ապրում էին Աթենքում, ունեին բավականին մեծ հարստություն, նույնիսկ ստրուկներ, բայց Աթենքի քաղաքացիներ չէին համարվում և նույնիսկ հասարակ ժողովների մասնակցելու իրավունք չունեին:

Ստրուկների բանակը համալրում էին պատերազմական գերիները, ստրկության դատապարտվածները: Աթենացին չէր կարող ստրուկ լինել: Ըստ աթենացիների, ստրուկները բարբարոս ցեղեր էին: Անբույլատրելի էր աթենացի ստրուկ ունենալը: Ստրուկները ոչ քե իրավունքի սուբյեկտ էին, այլ օբյեկտ, կարող էին նրանց վաճառել, նվիրել որպես սեփական գույք: Ստրուկները պետական և մասնավոր անձանց էին պատկանում: Ստրուկները կարող էին նաև ազատ արձակվել, բայց Աթենքի քաղաքացիներ չէին համարվում, այլ պատկանում էին եկվորների թվին: Ազատ արձակվածները պետք է ապրեին իրենց տիրոջ մոտ մի քանի տարի կամ ընդմիշտ: Տիրոջ համաձայնությամբ ստրուկը կարող էր ամուսնանալ, ժառանգներ չունենալու դեպքում նրա ունեցած գույքը մահվանից հետո մնում էր տիրոջը: Պետության ստրուկներն ավելի արտոնյալ էին: Նրանցից էին հասարակական կարգը հսկողներ, բանտերի հսկիչներ նշանակվում:

Ստորուկների մեջ կային մաս արհեստավորներ, որոնք աշխատում էին՝ իրենց տիրոջը վճարելով որոշ գումար: Մասնավոր սեփականությունը պահպանվում էր օրենքով: Ամեն անգամ նոր արքուններ ընտրելիս նրանք երդվում էին պահպանել յուրաքանչյուրին պատկանող սեփականությունը:

Պետական կարգը: Աթենքի պետական իշխանության մարմիններն էին՝ ա) բուլենների խորհուրդը, բ) ժողովրդական ժողովը, գ) ընտրովի ստրատեգները, արքունը, դ) անյուսագոսը, ե) հելիայան:

Բուլենների խորհուրդը բաղկացած էր 500 մարդուց, ընտրվում էին տարեկան մեկ անգամ, վիճակահանությամբ, յուրաքանչյուր ֆիլից՝ 50 մարդ (30 տարեկան քաղաքացիներից): Մինչև իրենց պարտականությունների կատարման անցնելը ստուգվում էին նրանց ընտրության օրինականությունը, ընդունակությունները և այլն: Նրանք իրենց կատարած աշխատանքի համար վարձատրվում էին, ընտրության ժամկետը լրանալուց հետո հաշիվ էին տալիս կատարված աշխատանքի մասին: Բուլենների խորհրդի իրավասության մեջ էին մտնում խորհրդում քննարկվող հարցերի նախապատրաստումը, պետական ընթացիկ աշխատանքների ղեկավարումը, ժողովրդական ժողովի քննարկման ներկայացվող հարցերի նախապատրաստումը, դիվանագիտական, ֆինանսական հարցերի կարգավորումը, լսվում էին առանձին պետական ծառայողների հաշվետվությունը և այլն: Բուլեի 500 անդամները բաժանվում էին 10 հանձնաժողովների, յուրաքանչյուրում 50 մարդ, որոնք հերթական կարգով ղեկավարում էին Աթենքը: Հանձնաժողովի անդամներից մեկը դարձյալ վիճակահանության միջոցով ընտրվում էր ղեկավար, որը միաժամանակ 500-ի խորհրդի նախագահն էր:

Ժողովրդական ժողովը: Ժողովրդական ժողովին մասնակցում էին միայն Աթենքի պետության քաղաքացիները: Կանայք ընտրելու, ինչպես նաև ընտրվելու իրավունք չունեին: Այլ խոսքով, դա դեմոկրատիա էր հասարակության փոքրամասնության համար: Նրա աշխատանքները մինչև մ.թ.ա. IV դարը գումարվում էին ամիսը մեկ անգամ, այնուհետև՝ ամիսը չորս անգամ, իսկ տարին՝ 40 անգամ, այս հանգամանքը մեծ չափով դժվարացնում էր հեռավոր վայրերի բնակիչների մասնակցությունը: Անսկա առաջին ժողովում, որը կոչվում էր գլխավոր ժողով, քննարկում էին պետաիրավական կարևոր նշանակության հարցեր, ստուգում էին պաշտոնական անձանց, ֆինանսական և այլ կարգի գործեր: Երկրորդ ժողովը քննարկում էր քաղաքացիների տարբեր բնույթի խնդրանքներ, իսկ երրորդ և չորրորդ ժողովները՝ մնացած բոլոր գործերը: Ժողովրդական ժողովի իրավասության հարցերը բազմազան էին: Այն ոչ միայն օրենսդիր, այլև գործադիր մարմին էր: Մ.թ.ա. V դ. առանձին դեպքերում այն

բարձրագույն դատական ֆունկցիա էր կատարում: Քննում էր նաև պետական հանցագործության մեջ մեղադրվողների գործերը: Նրա բացառիկ իրավասությանն էր վերաբերում նաև օստրակիզմը՝ հասարակությունից 10 տարով վտարելու այն պետական գործիչներին, ովքեր փորձում էին չարաշահել իրենց իշխանությունը:

Պետական պաշտոնյաներն ընտրվում էին ժողովրդական ժողովում՝ բաց քվեարկությամբ, կամ ընտրվում էին վիճակահանությամբ՝ առավելապես ֆիլելոմ: Ժողովրդական ժողովում էին ընտրվում տասը ստրատեգները, երկու հիպարիքները, տակսիարքոսները և այլն: Ավելի ցածր պաշտոններն ընտրվում էին վիճակահանությամբ: Ոչ ոք չէր կարող երկու պաշտոն գրավել և նույն պաշտոնը երկրորդ անգամ զբաղեցնել: Պաշտոնատար բոլոր անձինք հաշվետու էին իրենց ընտրողների կամ նշանակվողների առջև: Ընտրության կամ նշանակման ժամկետը լրանալուց հետո նրանք պարտավոր էին գրավոր հաշիվ տալ իրենց կատարած աշխատանքի և հատկապես ֆինանսական գործունեության մասին:

Արքոնտն աստիճանաբար կորցնում էր նշանակությունը, իշխանությունը բոլոր գծերով կենտրոնացվում էր ստրատեգների ձեռքում: Արքոնտների մեծ մասը դատական ֆունկցիա էր կատարում՝ երբեմն կոլեգիալ կարգով ղեկավարելով ժողովրդական ժողովները: Արքոնտների նույն կազմը պահպանվում էր, առաջին, երկրորդ և երրորդ արքոնտներն ունեին կոնկրետ ֆունկցիա, իսկ մյուս արքոնտները մնում էին որպես կոլեգիայի անդամներ:

Ստրատեգները զինվորական ղեկավարներ էին: Եթե նախկինում նրանցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում էր իր ֆիլին, հետագայում նրանք ընտրվում էին ժողովրդական ժողովի կողմից և ներկայացնում արենական ժողովրդին: Օգտվում էին միատեսակ իրավունքից, և ամեն անգամ ժողովրդական ժողովը որոշում էր, թե նրանցից ով պետք է առաջնորդի բանակը պատերազմների ժամանակ:

Աթենքն իր ծաղկմանը հասավ Պերիկլիսի ժամանակ: Մ.թ.ա. 443թ. ժողովրդական ժողովը նրան ընտրեց առաջին ստրատեգ: Նա ձգտում էր բոլոր հունական մանր պետությունները համախմբել Աթենքի շուրջը: Նրա ղեկավարության ժամանակ շինարարական մեծ աշխատանքներ կատարվեցին: Նա իր ժամանակի ամենակրթված և ամենազայրուցած մարդկանցից էր, որին ժողովրդական ժողովը, խախտելով սահմանված կարգը, 15 տարի և ապա մինչև նրա մահն ընտրեց առաջին ստրատեգ:

Գոյություն ուներ գլխավոր գանձապահի պաշտոնը, որը կոչվում էր ապոդեկտոս: Նա հետևում էր հարկերի գանձմանը, պետական

պաշտոնյաներին աշխատավարձ էր վճարում և այլն: Կային նաև մի շարք պաշտոնյաներ, որոնք կատարում էին այս կամ այն կոնկրետ հանձնարարությունները:

Պետական ապարատում ուրույն տեղ ուներ բանակը: 20-50 տարեկան քաղաքացիները պարտադիր զինծառայություն էին կատարում: Բանակը հիմնականում բաղկացած էր ծանր ու թեթև զենքերով զինվածներից, կար նաև հեծելագոր: Հեծելագորում իրենց սեփական ձիով ծառայողները վարձատրվում էին: Բանակում հիմնականում ծառայում էին աթենացիները, իսկ նվաճված ժողովուրդն օժանդակ աշխատանք էր կատարում գլխավորապես թիկունքում: Սպարտայի հետ պատերազմից հետո (431թ.) ստեղծվեց մշտական բանակ, որի հիմնական խնդիրն էր երկրի անվտանգության ապահովումը: Աթենական բանակն իր ժամանակին կարևոր դեր էր խաղացել ինչպես երկիրն օտար հարձակումներից պաշտպանելու, այնպես էլ ստրուկներին սանձած պահելու գործում:

Դատական մարմինները: Դրանք բավական բարդ դատական կառուցվածք ունեին:

ա) Արեոպագոսը դատական բարձրագույն ատյանն էր: Այն կորցնելով իր նախկին ֆունկցիաները՝ վեր էր անցել բարձրագույն դատարանի: Բաղկացած էր նախկին արքունից, որին նշանակում էին ցմահ: Նրա իրավասությանն էին ենթարկվում դիտավորյալ սպանության, սպանելու նպատակով հասցրած ծանր վնասվածքների, իրկիզման, թունավորման գործերը: Դրանք քննվում էին հրապարակայնորեն: Նրա կայացրած վճիռները հիմնականում մահապատիժներ էին:

բ) Հելիայա: Այսպես կոչված երդվյալների դատարանն էր, որը բաղկացած էր 6000 մարդուց: Յուրաքանչյուր ֆիլ այստեղ ուղարկում էր 600 մարդ, որոնք ընտրվում էին վիճակահանությամբ: Հելիայան բաժանվում էր 10 կոլեգիաների՝ յուրաքանչյուրում 501 մարդ: Այն հսկողություն էր սահմանում նաև պաշտոնատար անձանց գործունեության վրա:

գ) Տասնմեկի դատարանը: Այն քննում էր գիշերային գողերի, թալանչիների, քաղաքացիներ փախցնողների և այլ կարգի քրեական գործեր, հսկողություն էր իրականացնում դատական վճիռների կատարման և բանտերի վրա:

դ) Էֆորների դատարանը: Քննում էր ավելի մեղմ կամ նվազ կարևորություն ունեցող հանցագործությունների, անգգույշ սպանության, թեթև մարմնական վնասվածքների, ինքնապաշտպանության ժամանակ կատարած սպանությունների և այլ գործեր, հսկողություն էր իրականացնում դատական վճիռների կատարման և բանտերի վրա: Քաղաքացիական բնույթի գործերը քննում էր այսպես կոչված «Քառասուն

տղամարդկանց» դատարանը:

Աթենքի անկումը: Մ. ք. ա. 431թ. պատերազմ բռնկվեց Աթենքի և Սպարտայի միջև, որը տևեց 15 տարի: Աթենքը պարտվեց և Սպարտային վճարեց մեծ ռազմատուգանք: Պատերազմի հետևանքով Աթենքի պետությունն ապրում էր սուր ճգնաժամ, հետզհետե կորցնում էր իր երբեմնի նշանակությունը: Հունաստանի հյուսիսում՝ Մակեդոնիայում, առաջացավ նոր կենտրոն, մի նոր հունական պետություն, որը պատմության մեջ հայտնի է Ալեքսանդր Մակեդոնացու անունով: Ինչպես Աթենքը, այնպես էլ Սպարտան մ. ք. ա. 338թ. կորցրին իրենց ինքնուրույնությունը և ընկան Մակեդոնյան տիրապետության տակ: Այնուհետև Հունաստանը մ. ք. II դարում ենթարկվեց իր ժամանակի ամենահզոր պետության՝ Հռոմի տիրապետությանը:

3. ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ԲՆՈՐՈՇ ԳԾԵՐՆ ԱԹԵՆԵՈՒՄ

Իրավունքի հիմնական աղբյուր էր սովորության իրավունքը: 621թ. սովորության իրավունքի նորմերը գրի է առնում Արքոնտ Դրակոնը: Այդ օրենքները հայտնի են դրակոնյան անունով: Դրանք պատմության մեջ հայտնի են որպես խիստ դաժան օրենքներ: Այն ամբողջապես մեզ չի հասել, տարբեր աղբյուրներից հայտնի են առանձին հոդվածներ: Այդ օրենքը խիստ տարբերություն չէր տեսնում կանխամտածված և ոչ կանխամտածված հանցագործությունների, ինչպես նաև դիտավորյալ և անգզույշ սպանությունների միջև: Այս օրենքները որոշ փոփոխություններով գործել են մինչև մ.թ.ա. V դարը:

Իրավունքի աղբյուր է Սոլոնի ընդունած 16 աղյուսակների օրենքը, որը գրված է եղել փայտե տախտակների վրա: Նրա հիմքում դրված էր մասնավոր սեփականության պահպանությունը, որը նպաստում էր արհեստի և առևտրի արագ զարգացմանը: V-IV դարերում այն համարվում էր իրավունքի հիմնական աղբյուր, որը լրացվում էր ժողովրդական ժողովի ընդունած օրենքներով: V դ. սկսած հատուկ նշանակություն էր տրվում մասնավոր սեփականությանը, որը գտնվում էր պետության հովանավորության ներքո: Պետական մարմինները պարտավոր էին պաշտպանել այն: Աթենքում մասնավոր սեփականության ինստիտուտն այնպիսի զարգացում չստացավ, ինչպես Հին Հռոմում:

Պարտավորության իրավունք: Հայտնի էր առք ու վաճառքի պայմանագիրը: Արիստոտելը տարբերակել է երկու պարտավորություն՝ պայմանագրային ու դելիտային: Այստեղ ավելի զարգացած էր գրավ դնելու պայմանագիրը: Գույքը գրավ էր դրվում այնքան ժամանակ, քանի դեռ

պարտքը չէին վճարել: Կային նաև փոխառության և փոխատվության պայմանագրեր և այլն:

Ամուսնալուծման ետևից հարաբերություններ: Ինչպես նկատեցինք, կանայք իրավագուրկ էին, ամուսնացողների համաձայնությունը պարտադիր չէր, հիմնական խոսքը պատկանում էր ամուսնացողների ծնողներին: Հարսնացուն իր հետ բերում էր օժիտ: Ամուսնալուծվելիս այն տանում էր իր հետ: Ամուսնալուծությունը թույլատրվում էր, եթե ամուսիններից մեկի մեղքով երեխա չէին ունենում: Մեզ հասած աղբյուրներից մեկում նշված է, որ ամուսնության հիմնական նպատակը երեխաների ունենալն է:

Ժառանգական իրավունք: Ժառանգելու իրավունքը պատկանում էր մահացածի տղաներին, այդպիսիք չլինելու դեպքում՝ եղբայրներին, քույրերին: Աղջիկները միայն ամուսնանալիս օժիտ էին ստանում: Կտակի գաղափարն առաջացել է Աթենքում դեռևս Սոլոնի արքունության ժամանակներից: Սոլոնի օրենքներով կտակել կարող էր այն անձը, որը չուներ արական սեռի օրինական ժառանգներ, չէին կարող կտակել անչափահասներին և կանանց: Ինչպես երևում է, բավական դժվարություններ կային նաև կտակելիս: Որդեգրվածները ևս իրավունք չունեին կտակելու, եթե նրանք չունեին օրինական և այլու ժառանգներ: Եթե ժառանգորդն ուներ միայն մեկ աղջիկ, իր ունեցվածքը կարող էր ժառանգել միայն նրան, ով նրա հետ կամուսնանար: Իսկ եթե ուներ մի քանի աղջիկ, նա կարող էր մեկին նշանակել ժառանգորդ պայմանով, որ ամուսնանար աղջիկներից մեկի հետ և հետագայում ամուսնացներ նրանց քույրերին՝ յուրաքանչյուրին տալով օժիտ: Ժառանգական իրավունքին առանձին ուշադրություն էր դարձվում, նույնիսկ արքունիներն իրավունք ունեին այդ հարցերին միջամտելու:

Քրեական իրավունք: Այստեղ զգացվում է նախնադարյան կարգերից եկած սովորության իրավունքի ազդեցությունը: Պատիժը սպանության համար դեռևս համարվում էր մասնավոր գործ, սպանվածի հարազատները կարող էին վրեժ լուծել կամ ինչ-որ պայմանով հաշտվել: Ստրուկների օրինախախտումների դեպքում կիրառվում էր մարմնական պատիժը:

Աթենքի քաղաքացիների կատարած հանցագործությունների համար կիրառվում էին պատժի մի շարք միջոցներ՝ մահապատիժ, քաղաքացիությունից զրկել և այլն:

Խիստ պատիժներ էին սահմանվում հատկապես պետական հանցագործությունների համար: Այսպես, բոլոր նրանք, ովքեր փորձել էին հարված հասցնել աթենական դեմոկրատիային, հայտարարվում էին Աթենքի թշնամիներ, ցանկացած մարդ կարող էր անպատիժ սպանել նրան

և նրա ունեցվածքը բռնագրավել հոգուտ պետության: Դավաճանի դիակը դուրս էր տարվում պետության սահմանից և թողնվում առանց քաղելու: Նա արժանի չէր սրբազան հողում թաղվելու:

Աստվածներին անպատվելը համարվում էր պետական հանցագործություն, որովհետև աստվածների գաղափարը սերտորեն կապված էր Արեւնական պետության հետ:

Անձի, արժանապատվության դեմ ուղղված հանցագործության դեպքում, եթե այն չէր ավարտվել մահվամբ, կիրառվում էին մարմնական պատիժներ: Խիստ պատիժներ էին նախատեսված գողությունների և այլ կարգի հանցագործությունների համար:

Դատաւարություն: Դատական գործ կարող էին հարուցել տուժողը կամ պաշտոնական անձինք: Երկու դեպքում էլ այն պետք է հիմնավորված լիներ և ներկայացվեր գրավոր: Հայցվորը պարտավոր է պատասխանողին դատարան ներկայացնել: Չներկայացնելու դեպքում եթե ապացուցվում էր, որ պատասխանողին հայտնի էր եղել, և նա չէր ներկայացել, գործը քննում էին նրա բացակայությամբ: Հայցվորը կամ տուժողը պարտավոր էին ներկայացնել բոլոր ապացույցները, վկաներին: Այստեղ, որպես վկա, հարցաքննվում էին նաև ստրուկները, բացի կանանցից և երեխաներից: Դատական ապացույց էր նաև երդումը: Նախնական քննությունն ավարտելուց հետո դատարանը հայտարարում էր դատական նիստի օրը: Նիստին մասնակցող երդվյալ ատենակալները կայացնում էին իրենց որոշումը, որից հետո դատարանը հրապարակում էր վճիռը կամ որոշումը:

4. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՌԱՋԱՅՈՒՄԸ ՍՊԱՐՏԱՅՈՒՄ

Սպարտայի ստրկատիրական պետության կազմավորումը սերտորեն կապված է նշանավոր օրենսդիր Լիկուրգոսի անվան հետ: Նրան է վերագրվում ռետերի հրատարակումը (բառացի նշանակում է պայմանագրի կնքում), որոնք կնքվել են Սպարտայի հասարակարգում տեղի ունեցած ուժեղ պայքարի պրոցեսում: Սպարտան ռազմական հզորության շնորհիվ կարողացավ միավորել Հունաստանի հարավում գտնվող մի շարք քաղաք-պետություններ և ստեղծել Պելոպոնեսյան միությունը: Վերջինիս միացվեցին նաև տնտեսապես զարգացած այնպիսի քաղաք-պետություններ, ինչպիսիք էին Կորինթը և Սիզարը, որոնք առևտրական մեծ գործունեություն էին ծավալել Միջերկրածովյան քաղաք-պետություններում:

Պելոպոնեսյան միությունն իր ժամանակի ամենաուժեղ

պետություններից էր:

Հասարակական կարգը: Սպարտացիները հասարակական շերտավորման չէին ենթարկվել: Նրանք բոլորն էլ արտոնյալ էին: Հավասար չափով նրանց էր պատկանում ամբողջ հողը, որը մշակում էին ստրուկները:

Սպարտացին, որպես զինվոր, ենթակա էր խիստ կարգապահության: Դաստիարակությունը Սպարտայում համարվում էր պետության գործը: Սպարտացին մանուկ հասակից նախապատրաստվում էր զինվորական ծառայության: Այն համարվում էր նրա հիմնական զբաղմունքը: Զինվորական վարժարաններում անցկացնում էին իրենց կյանքը մինչև 20 տարեկան դառնալը: Սպարտայում գոյություն ունեի պարտադիր զինծառայություն, որը կատարում էին մինչև 60 տարեկան դառնալը, որից հետո նրանք ազատվում էին զինծառայությունից:

Սպարտացուն թույլատրվում էր ամուսնանալ 30 տարին լրանալուց հետո միայն:

Հողը Սպարտայում բաժանված էր 10 հազար հավասար մասերի, որը համապատասխանում էր լիակատար իրավունք ունեցող քաղաքացիների թվին: Հողը մշակում էին ստրուկները (իլոտները):

Սպարտայում բնակվում էին նաև ոչ սպարտացիներ, որոնք կոչվում էին պերիեկներ: Նրանց հիմնական զբաղմունքն առևտուրը և արհեստն էր: Նրանք քաղաքական իրավունքից չէին օգտվում, երկրի կառավարմանը չէին մասնակցում: Պատերազմների ժամանակ հիմնականում թիկունքային ծանր աշխատանք էին կատարում և միշտ ենթակա էին սպարտացիներին, որոնց ղեկավարներն առանց դատի և դատաստանի պատժում էին նրանց:

Ստրուկներ (իլոտներ): Նվաճված ժողովրդի մեծ մասին սպարտացիները դարձրին ստրուկներ: Նրանք հիմնականում պետության սեփականությունն էին: Յուրաքանչյուր սպարտացի ստանում էր հողաբաժին և ստրուկների մի քանի ընտանիք, որոնք մշակում էին այն: Սպարտացիները դաժան էին վարվում ստրուկների նկատմամբ. նույնիսկ առանց մեղքի նրանց ծեծում և տանջում էին: Ստրուկները միշտ էլ ատելությամբ էին լցված իրենց տերերի դեմ, ձգտում էին ազատվել անխնա շահագործումից, և այդ հողի վրա հաճախ տեղի էին ունենում ապստամբություններ: Մ.թ.ա. 464թ. տեղի ունեցած ստրուկների ապստամբությունը տևեց 10 տարի:

Պետական կարգը: Պետության ղեկավարության գլուխ կանգնած էին երկու թագավորները, այնուհետև, ավագների խորհուրդը՝ Գերուսիան, ժողովրդական ժողովը, էֆորները: Պետության ղեկավարության գլուխ կանգնած էին ժառանգական իրավունքից օգտվող երկու թագավորները: Այսինքն՝ միավորված երկու ցեղերի ղեկավարները՝ ցեղապետերը.

պահպանում էին իրենց իշխանությունը: Համաձայն մեկ այլ տեսակետի, թագավորներից մեկն առաջնորդել է բանակը, մյուսը ղեկավարել է քիկունքը: Այստեղ թագավորներն այնպիսի իրավունքներից չեն օգտվել, ինչպես մեզ հայտնի մյուս ստրկատիրական պետություններում: Մյայն պատերազմի ժամանակ բանակը ղեկավարող թագավոր-առաջնորդին մեծ իրավունքներ են տրվել: Պատերազմների ժամանակ թագավորին ուղեկցել է երկու էֆոր:

Սպարտայի պետության մեջ մեծ տեղ էր պատկանում ավագների խորհրդին՝ Գերուսիային, որը բաղկացած էր 30 մարդուց, սրա մեջ մտնում էին նաև երկու թագավորները: Ավագների խորհրդում ընտրվում էին 60 տարին լրացած, իրենց զինվորական պարտքը կատարած նշանավոր ամձինք: Ընտրությունը կատարվում էր ժողովրդական ժողովում: Ընտրված էր համարվում այն թեկնածուն, որի օգտին ավելի բարձր էին բղավում: Նրանք ընտրվում էին ցմահ:

Ավագների խորհրդի անդամները կատարում էին նաև դատական ֆունկցիա, հատկապես, երբ մեղադրվում էին թագավորները կամ նշանավոր մարդիկ: Լուծում էին ավագների խորհրդի անդամների միջև ծագած վեճերը: Սկզբնական շրջանում ավագների խորհրդի նիստերը գումարվում էին թագավորների կողմից, իսկ հետագայում (մ.թ.ա. V-IV դդ.) այդ իրավունքն անցավ էֆորներին:

Պետական կառուցվածքում մեծ էր նաև ժողովրդական ժողովի դերը, որին մասնակցում էին 30 տարին լրացած, գույքատեր սպարտացիները: Նրանց նիստերը գումարում էին թագավորները, ավելի ուշ՝ էֆորները՝ ամիսը մեկ անգամ: Անհրաժեշտության դեպքում կալուղ էին գումարվել արտակարգ ժողովներ: Ժողովրդական ժողովն ուներ մեծ իրավունքներ, այնտեղ էին ընտրվում էֆորները, Գերուսիայի անդամները: Նա էր ոլոշում, թե պատերազմների ժամանակ որ թագավորին հանձնարարելու առաջնորդելու բանակը, ընդունում էր օրենքներ, որոշում էր պատերազմի և հաշտության հարցերը, ինչպես նաև Սպարտայի քաղաքացիությունից զրկելը:

Էֆորները, որոնք արտակարգ և մեծ իրավունքներ ունեին, համարվում էին թագավորների տեղակալներ: Էֆորներն էին գումարում ավագների խորհրդի և ժողովրդական ժողովի նիստերը, ղեկավարում դրանք, ինչպես նաև արտաքին քաղաքականությունն ամբողջությամբ, նշանակում էին ղեկավարներին և ընդունում օտար պետությունների ներկայացուցիչներին: Նրանք հետևում էին պետության ներքին կարգապահությանը, առևտրին, պետական պաշտոնյաների գործերին, տարեկան մեկ անգամ լսում էին նրանց հաշվետվությունը: Պետական պաշտոնյային և նույնիսկ

թագավորին կարող էին պաշտոնից ետ կանչել և հանձնել ժողովրդական ժողովին կամ ավագների խորհրդի դատին: Իրենց գործունեությամբ հաշվետու էին իրենց փոխարինողներին, նորընտիր էֆորների առջև, որոնք ընտրվում էին տարեկան մեկ անգամ:

Բանակը: 20-60 տարեկան սպարտացի տղամարդիկ, ինչպես նաև նվաճված ժողովուրդը՝ պերիկները, պարտավոր էին ծառայել բանակում: Վերջինները կատարում էին միայն քիկունքային օժանդակ աշխատանք: Բանակի կազմում կային նաև հեծյալներ, որոնք հիմնականում պաշտպանում էին թագավորին և կատարում նրա հանձնարարությունները: Հեծյալները սովորաբար ավելի հարուստ սպարտացիներ էին:

Սպարտայի և Աթենքի միջև տեղի ունեցած պատերազմից հետո (431-404 թթ.) մեծ փոփոխություններ կատարվեցին նրա հասարակական և պետական կառուցվածքում: Վերացվեցին ավագների խորհուրդը՝ էֆորները, Գերուսիան և այլն: Մ.թ. 146թ. ամբողջ Հունաստանը, այդ թվում նաև Սպարտան, ընկան Հին Հռոմի տիրապետության տակ:

5. ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Սպարտայի ստրկատիրական պետությունում երկար ժամանակ գործում էր սովորության իրավունքը: Նոր ընդունված օրենքներն ու իրավական ակտերն ամրապնդում էին սպարտացիների արտոնյալ իրավունքը, որը հիմնականում ուղղված էր ստրուկների դեմ: Ինչպես մյուս ստրկատիրական պետություններում, այնպես էլ այստեղ նրանք իրավագուրկ էին:

Համայնքին պատկանող հողը բաժանվում էր հողակտուրների, որոնցից օգտվում էին առանձին տնտեսություններ: Հողն օտարել չէին կայող: Միայն մ.թ.ա. IV դարում օրենք ընդունվեց, որով թույլատրվում էր բնակելի շենքն իր հողամասով նվիրել կամ կտակել: Շենքերի և հողամասի վաճառքը խստորեն արգելված էր:

Ընտանեկան հարաբերությունները դեռևս լրիվ կարգավորված չէին: Գոյություն ուներ խմբային ամուսնությունը. նույնիսկ մի քանի եղբայրներ կայող էին ունենալ մեկ կին: Կանայք օգտվում էին արտոնյալ իրավունքներից, որը հիմնականում բացատրվում էր մայրիշխանության ժամանակաշրջանից եկած սովորույթներով: Կանայք մասնակցում էին ժողովրդական ժողովի աշխատանքներին, պետության կառավարմանը: Մեզ հասած աղբյուրները հաղորդում են բազմաթիվ անվանի և հայտնի կանանց մասին:

Դատական ֆունկցիան կատարում էր ավագների խորհուրդը՝

Գերուսիան, Էֆորները, առանձին դեպքերում նաև թագավորները։
Գերուսիան քննում էր գլխավորապես քրեական գործեր, ոլտնք վերաբերում
էին պետական հանցագործություններին, Էֆորները՝ քաղաքացիական, իսկ
թագավորները՝ ժառանգության վերաբերյալ գործեր։ Պատժի հիմնական
միջոցը տուգանքն էր, քաղաքացիությունից զրկելը և մահապատիժը։
Մահապատժի էին ենթարկվում պատերազմի ժամանակ դասալքության և
պետական այլ հանցագործությունների համար։

ԳԼՈՒԽ 6

ՅԻՆ ՀՈՈՄՍԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Հռոմեական պետությունը ստրկատիրական հասարակարգի վերջին պետությունն է: Ստրկատիրական հասարակական-տնտեսական ֆորմացիան հռոմեական պետությունում հասավ իր զարգացման գագաթնակետին: Այդ պետությունն ավելի քան հազարամյա պատմության ընթացքում ունեցել է կառավարման տարբեր ձևեր՝ հանրապետություն և միապետություն: Հռոմը երեք անգամ իր կամքը թելադրեց աշխարհին, երեք անգամ ստեղծեց ժողովուրդների միասնություն: Առաջին անգամ այդ միասնությունն արտահայտվեց հռոմեական պետությունում, երկրորդ անգամ՝ հռոմեա-կաթոլիկ եկեղեցում, երրորդ անգամ՝ իրավունքում՝ ռեցեպցիայի (ընդօրինակման) հետևանքով:

Հռոմը որպես ստրկատիրական պետություն, պատմական ասպարեզ իջավ ավելի ուշ և ստեղծեց ձևով առավել կատարելագործված ստրկատիրական հարաբերություններ:

Հռոմի կաթոլիկ եկեղեցու տիրապետությունը բացատրվում էր նրա բազմակողմանի բնույթով և այն դերով, որի ազդեցությունը հետագայում զգացվեց Արևմտյան Եվրոպայի երկրների ֆեոդալական հասարակության վրա: Այն հանդիսացավ գլխավոր գաղափարական ուժը: Հռոմեական իրավունքի ռեցեպցիան պայմանավորված էր Արևմտյան Եվրոպայի ֆեոդալական պետություններում բուրժուական արտադրական հարաբերությունների առաջացմամբ և զարգացմամբ:

Հին Հռոմը, նվաճելով Միջերկրական ծովի ավազանում գտնվող բոլոր երկրները, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքը, դարձավ ժամանակի ամենահզոր պետությունը: Արևմտյան Հռոմը կործանվեց մ.թ. 476թ., բայց հռոմեական իրավունքը ֆեոդալական հասարակական հարաբերությունների ժամանակ գործեց Իտալիայում, Իսպանիայում, Հարավային Ֆրանսիայում, Բյուզանդիայում: Իսկ Գերմանիայում

Հուստինիանոսի օրենքների ժողովածուն միայն 1900թ. դադարեց գործել, երբ գործողության մեջ դրվեց գերմանական քաղաքացիական օրենսգիրքը:

1. ՀՈՒՍԸ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ (Մ.թ.ա. 754-510 թթ.)

Հաստատված ավանդության համաձայն, Հին Հռոմի պատմությունը սկիզբ է առնում մ.թ.ա. 8-րդ դ. (754-753 թթ.): Սկզբնական շրջանում Հռոմը եղել է երկրագործական ավան Տիբեր գետի ափին: Փողոցները վեր էին բարձրանում դեպի հայտնի հռոմեական բլրակները, որտեղ տեղավորված էին տաք կլիմային հատուկ տները, որոնց անկյունները կազմող 4 կաղնի սյուներն իրար իեռ միացնում էին ձողակները, գետի եղեգները՝ կողքերից կավով ծեփված:

Արդեն կայսրության դարաշրջանում և ամենից առաջ Օգոստոս կայսեր ժամանակ Հռոմը դառնում է քարե և մարմարե (մ.թ.ա. I դար- մ.թ. I դար): Մ.թ.ա. VIII դարում հռոմեական ժողովուրդը բաժանված էր 300 տոհմի (գենսի), 30 տոհմային միությունների (կուրիա) և երեք ցեղերի: Քաղաքի գլուխ կանգնած է ռեքսը (թագավորը): Նշված շրջանում Հռոմում եղել է 7 թագավոր: Այն սկսվում է Հռոմուլոսից և վերջանում Տարքվինիոս Գոռոզով: Այս առաջին և սկզբնական շրջանն ընդունված է համարել «Թագավորական»: Մ.թ.ա. 509թ. Տարքվինիոս Գոռոզը տապալվեց, և քաղաքագլուխ ընտրվեց հյուպատոս (կոնսուլ) Յուլիոստոսը: Դրանով ավարտվում է թագավորական շրջանը, և սկսվում հանրապետության ժամանակավոր շրջանը: Այն տևեց շուրջ 500 տարի (509-27 թթ. մ.թ.ա.): Մ.թ.ա. 27թ. մինչև մ.թ. 476թ. Հռոմն ապրեց կայսրության շրջան, որն էլ իր հերթին բաժանվում է պրինցիպատ (մ.թ.ա. 27թ. մինչև մ.թ. 193թ.) և դոմինատ (193-476թթ.) ժամանակաշրջանների:

Հասարակական կարգը: Ըստ ամերիկյան պատմաբան Լ.Մորգանի, Հին Հռոմի հասարակությունն անվանվում է ռազմական դեմոկրատիա: Այդ ժամանակ համապատասխան ցեղերը տիրապետում էին հողագործությանը, անասնապահությանը, մետաղե գործիքներին և զենքին: Քոչվոր և անասնապահական ապրելակերպն ավարտվում է, բայց ռազմական կազմակերպությունը մնում է նույնը: Դա պարզ երևում է նաև Հին Հռոմի պատմությունից:

Ռազմական դեմոկրատիայի շրջանում հռոմեական համայնքն իր սոցիալական դրությամբ միասեռ չէր: Նրանց միջավայրից են առաջ գալիս զինվորական առաջնորդները, քաղաքական մագիստրատները: Իրենց ծագումը նրանք կապում էին աստվածի, թագավորի և հերոսների հետ:

Սահմանված որոշակի օրերին տոհմերը, ցեղերը և հետո մաս ամբողջ ցեղային միությունը հավաքվում էին ժողովների՝ իրենց իրավասությանը վերաբերող գործերը քննելու: (Օրինակ՝ ժառանգությանը վերաբերող վիճելի հարցերը և այլն): Որպես տոհմի և ցեղի անդամ՝ հոռմեական քաղաքացին՝

1) հանդես էր գալիս որպես ընդհանուր հողային սեփականության մասնակից՝ իրեն և իր ընտանիքին հատկացված հողաբաժնով,

2) ստանում էր ժառանգելու և տոհմային գույքին տիրելու իրավունք,

3) կարող էր տոհմից պահանջել և՛ օգնություն, և՛ անհրաժեշտ պաշտպանություն,

4) մասնակցում էր ընդհանուր կրոնական ծիսակատարություններին և այլն:

Իր հերթին տոհմերը, կուրիաները և ցեղերը յուրաքանչյուր քաղաքացուց կարող էին պահանջել ռազմական և այլ հասարակական պարտականությունների կատարում: Տոհմերի առաջնորդները կազմում էին ավագների՝ խորիուրդ կամ սեմատ, որը ժամանակի ընթացքում ձեռք բերեց գլխավոր կառավարական իշխանության նշանակությունը: Սեմատն ուներ այն գործերի նախնական քննարկման իրավունքը, որոնք դրվում էին ժողովրդական ժողովի քննարկմանը: Նա ղեկավարում էր մաս Հոռմի կառավարման հետ կապված բազմաթիվ ընթացիկ գործերը: Սկզբում կային 100 սեմատորներ, իսկ հետո՝ 300: Սեմատը գոյություն ուներ մաս թագավորների օրոք: Հոռմեական համայնքի առաջնորդը, քաղաքացիական կառավարիչը և գլխավոր զինվորական առաջնորդը ռեքսն էր՝ թագավորը: Այն ընտրովի պաշտոն էր, որը հաշվետու էր ժողովրդի առջև: Անհրաժեշտ է ավելացնել, որ հոռմեական ժողովրդի ընդհանուր ժողովը մաս գորային ժողով էր՝ Հոռմի զինվորական ուժի գորատեսմամբ:

Հնագույն ժամանակներից Հոռմի տարածքում բնակվում էին մաս ոչ քաղաքացիներ՝ կլիեետներ և պլեբեյներ: Ամենայն հավանականությամբ վերջիններս կազմավորվել են իրենց աղքատացած ցեղակիցներից: Նրանք անցնում էին ծառայության հոռմեական ազնվականության մոտ որոշակի պայմաններով՝ ստանալով հողաբաժին: Պլեբեյներից շատերը զբաղվում էին արհեստներով ու առևտրով: Ժամանակի ընթացքում պլեբեյները դառնում են պատրիկությանը դիմադրող քաղաքական ուժ: Պլեբեյների հետ հոռմեական քաղաքացիական հասարակությունից դուրս գտնվում էին մաս կլիեետները, որոնք ծագում էին օտարականներից և, ինչպես պլեբեյները, հովանավորներ էին գտնում պատրիկության միջավայրում: Պլեբեյների թվի աճման և նրանց տնտեսական նշանակության հետ մեկտեղ Հոռմի քաղաքական պատմությունը մի քանի դարով աչքի է ընկնում իրենց իրավունքների հավասարության համար պատրիկների դեմ պլեբեյների

պայքարով: Լինելով ազատ՝ պլեբեյները զինվորական ծառայություն էին կրում պատրիկների հետ, բայց պետք է բավարարվեին ոչ արդարացի փայաբաժիններով:

Սերվիուս Տուլիուսի ռեֆորմները: Հռոմեական պետականության մեջ մեծ նշանակություն ունեցավ այն ռեֆորմը, որը հռոմեական ավանդույթը կապում է վեցերորդ դար Սերվիուս Տուլիուսի անվան հետ (մ.թ.ա. 578-534 թթ.): Նրա օրոք պլեբեյները մտցվեցին հռոմեական համայնքի կազմի մեջ: Դա կատարվեց հետևյալ կերպ. հռոմեական բոլոր քաղաքացիները (ինչպես պատրիկները, այնպես էլ պլեբեյները) «գնահատվեցին» ըստ իրենց գույքի (հող, անասուն, ինվենտարի և այլն) և բաժանվեցին 193 ցենտուրիաների: Դրանով հիմք դրվեց հարյուսների և ազնվականների տիրապետությանը՝ անկախ նրանից՝ պլեբեյներ էին, թե պատրիկներ: Բացի դրանից, քաղաքը բաժանվեց տարածքային օկրուգների: Սերվիուս Տուլիուսի ռեֆորմը ոչնչացրեց հին հասարակությունը և նրա տեղը ստեղծեց նոր պետական կառուցվածք, որը հիմնված էր գույքային տարբերության և տարածքային բաժանման վրա:

Սերվիուս Տուլիուսի ռեֆորմը կարևոր զիջում էր պլեբեյների համար, բայց նրանց չհավասարեցրեց պատրիկների հետ: Մանավանդ որ խոսքը վերաբերում էր հողաբաժին տալուն: Մյուս կողմից զգացվում էր պարտքի դիմաց ստրկության վերացման ռեֆորմի կարիք: Այդ երևույթն անխուսափելի էր պարտքը ոչ ժամանակին վճարելու դեպքում: Եվ դա ամենից շատ վիրավորում էր պլեբեյներին: Բայց, որպեսզի հասնեին և՛ առաջինին, և՛ երկրորդին, պլեբեյները քաղաքական իրավունքի կարիք էին զգում: Բանը հասնում էր սուր բախումների: Այնուամենայնիվ, հաջորդ երկու հարյուրամյակների ընթացքում պլեբեյները հասան իրենց բոլոր պահանջների բավարարմանը: Այդ թվում նաև՝ 1) հատուկ պլեբեյական մագիստրատուրայի՝ ժողովրդական տրիբունատի հաստատմանը, որը կոչված էր պաշտպանելու պլեբեյներին պատրիկների կամայականությունից, 2) պատրիկներին համահավասար հանրային հողի նվաճմանը, 3) պատրիկական դատարանների կամայականություններից պաշտպանությանը, 4) պատրիկների և պլեբեյների միջև ամուսնությունների հնարավորությանը, 5) սկզբից որոշ, իսկ այնուհետև բոլոր պետական պաշտոնները (այդ թվում և զինվորական) գրավելու իրավունքի ձեռքբերմանը:

Վերջապես մ.թ.ա. 287թ. վճռված էր, որ պլեբեյական ժողովների որոշումները պարտադիր են բոլոր քաղաքացիների և անխտիր բոլոր պետական ձեռնարկությունների համար: Այդ որոշումները ենթակա չեն սենատի կողմից ոչ հաստատմանը, ոչ էլ ստուգմանը: Ազնվականության

ծագման նկատմամբ եղած հարգանքն իսկույն չվերացավ, և պատրիկական ընտանիքները, անկասկած, պահպանեցին առավելությունը: Ըստ ավանդության, Ս.Տուլիտսի ռեֆորմի հետևանքով պլեբեյները մտան «հռոմեական ժողովրդի» կազմի մեջ: Այսպիսով, ստրկատիրական պետականության կազմավորման պրոցեսն ավարտվեց: Տոհմացեղային հարաբերությունների մնացուկները վերացվեցին:

2. ՀՈՒՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հասարակական կարգը: Մասնավոր սեփականատիրական իրավունքը նշված ժամանակաշրջանում արդեն ձևավորվել էր, չնայած հուրը դեռևս պատկանում էր համայնքին: Արհեստներն ու առևտուրը դանդաղ էին զարգանում: Ստրուկի աշխատանքն այնպես չէր շահագործվում, ինչպես հետագայում: Ստրուկը համարվում էր ընտանիքի անդամ: Դասակարգային պայքարը ստրուկների և ստրկատերերի միջև կազմակերպված բնույթ չուներ: Պայքարը սուր էր պատրիկների և պլեբեյների միջև:

Մ.թ.ա. III դարում ազատ բնակչության կազմում էական փոփոխություններ էին տեղի ունենում: Պատրիկներից շատերը դառնում էին ազնվականներ՝ նոբիլներ: Այդ մույն շրջանում ինքնուրույն խմբի էին դասվում հեծյալները: Չևավորվում էր մաս ֆինանսա-առևտրական դասը:

Պետական կարգը: Տիբերի աջ ափը գրավելով, հռոմեացիները, չնայած անհաջողություններին, համառ պայքար էին մղում ողջ Իտալիայի նկատմամբ տիրապետություն հաստատելու համար: Եվ դա նրանց հաջողվեց: Երկրորդ լատինական և սամնիտական կոիվների արդյունքում Հռոմն արդեն մ.թ.ա. IV դ. նվաճեց ողջ Միջին Իտալիան, իսկ հետո՝ մ.թ.ա. III դ. կեսերին՝ և Հարավային Իտալիան:

Այնուամենայնիվ, Հռոմը մնում էր որպես արիստոկրատական հանրապետություն: Հռոմի գլուխ կանգնած էին ցենտուրիական կոմիցիաները և պլեբեյական ժողովները, այնուհետև՝ սենատը: Մագիստրատուրաներից, ինչպես և առաջ, մնում էին կոնսուլները, պրետորները և ժողովրդական տրիբունները: Դրանք բոլորն էլ ընտրվում էին ժողովրդական ժողովների կողմից մեկ տարի ժամկետով և պատասխանատու էին իրենց գործողությունների համար՝ լիազորությունների ավարտից հետո: Պահպանելով մագիստրատների կոլեգիալության սկզբունքը՝ հռոմեացիներն ամեն տարի ընտրում էին 2 կոնսուլ (հետագայում դրանց քիվն ավելացավ): Պլեբեյներն էլ ընտրում էին ժողովրդական տրիբուններ: Մագիստրատները միմյանց գործերին չէին խառնվում, բայց մախապես գործելուց առաջ խորհրդակցում էին միմյանց

հետ:

Կոնսուլները զբաղվում էին քաղաքացիական և ռազմական բնագավառների գլխավոր հարցերով: Պատերազմի ժամանակ նրանցից մեկը մնում էր Հոռմում, իսկ մյուսը գլխավորում էր զորքը: Ինքնուրույն մագիստրատուրայի նշանակություն ձեռք բերած պրետորները մ.թ.ա. IV դ. զբաղվում էին դատական վեճերով: Բայց արդեն մ.թ.ա. III-II դդ. պրետորները դառնում են իրավունքի մեկնաբաններ և նրա ստեղծողները: Ամեն անգամ պաշտոնին անցնելիս պրետորն էր իրապարակում, որը ներկայացվում էր ֆորումում՝ սպիտակեցված տախտակի վրա: Պրետորներն էղիկտներով հայտնում էին, թե քաղաքացիական հայցերից որոնք են արժանանում պաշտպանության: Պրետորների շնորհիվ և ժամանակի պահանջներին համաձայն հռոմեական դատական պրոցեսը դարձավ ֆորմուլարային (բանաձևային), այսինքն՝ պրետորի ֆորմուլարով (բանաձևով), կամքով որոշվող:

Ինչ վերաբերում է ժողովրդական (պլեբեյական) տրիբուններին, ապա նրանց խնդիրը սկզբից կայանում էր պլեբեյներին պատրիկական կամայականություններից պաշտպանելու մեջ, բայց ժամանակի ընթացքում, երբ այդ պարտականությունը փաստորեն վերացավ, նրանք իրենց վրա վերցրեցին օրինականության պաշտպանների ֆունկցիան, յուրաքանչյուր վիրավորված քաղաքացու պաշտպանության ֆունկցիան: Այդ ֆունկցիայի իրականացման ժամանակ ժողովրդական տրիբունն իրավունք ուներ արգելք դնել մագիստրատների այն գործողությունների վրա, որոնք նա հակաօրինական էր համարում: Աստիճանաբար ժողովրդական տրիբունների պաշտպաններին սկսեցին հավակնել և պատրիկական քաղաքագետները (ինչպիսիք էին Գրակքոս եղբայրները), քանի որ տրիբուններն օրենսդիր առաջարկներով կարող էին մտնել ժողովրդական ժողովների բոլոր ձևերի մեջ: Հռոմի քաղաքական կյանքում մեծ դեր էր խաղում նաև զինվորների կոլեգիան: Այն ընտրվում էր 5 տարի ժամկետով:

Հետագայում նրանց վստահեցին նաև սենատորների նշանակումը, ինչը պետության քաղաքական համակարգում բարձրացրեց կոլեգիայի դերը: Վերջապես չի կարելի չնշել ցենզորների այն ֆունկցիան, որը վերաբերում էր բարքերին հետևելուն: Դա արվեց նրա համար, որպեսզի հռոմեական զինվորներին զգուշացնեն չափազանց շքեղությունից և, իհարկե, անբարոյական արարքներից: Հռոմեական երիտասարդության մեջ դաստիարակվող ազնիվ և պարզ ապրելու ոճի գաղափարախոսությունն օժանդակեց Հռոմը հզոր կայսրության կենտրոն վերածվելուն:

Մագիստրատները սովորական էին, հասարակ: Ոչ սովորական էր

համարվում միայն դիկտատորի (քոնակալի) պաշտոնը, որին, սենատի համաձայնությամբ, նշանակվում էր կոնսուլներից մեկը: Դիկտատորին (քոնակալին) նշանակելու պատճառները կարող էին լինել արտակարգ իրավիճակները, որոնք պահանջում էին արագ, անհետաձգելի, անառարկելի գործողություններ: Դիկտատորի (քոնակալի) կողմից նշանակված անձն ուներ միաժամանակ քաղաքացիական, ռազմական և դատական իշխանություն: Դիկտատորն ուներ օրենսդիր իշխանություն, նրա համար սարսափելի չէին հակազդեցության ոչ մի օրինական մեթոդներ, նույնիսկ ժողովրդական տրիբունների վետոն (արգելքը): Մնացած բոլոր մագիստրատները շարունակում էին գործել, բայց դիկտատորի իշխանության տակ:

Ինչ վերաբերում է «կոլեկտիվ» իշխանության մարմիններին, ապա դրանք մի քանիսն էին: Առաջին տեղում էին ցենսորիական ժողովները: Նրանք իրավունք ունեին ընդունելու կամ չընդունելու օրինագծերը, որոնք առաջադրված էին մագիստրատներից որևէ մեկի կողմից: Բացի օրենսդրական ֆունկցիաներից, ցենսորիական ժողովներն ընտրում էին կամ բացառում պաշտոնատար անձանց թեկնածուներին, որոշում էին պատերազմի և խաղաղության հարցերը, քննում էին խիստ ծանր հանցագործությունները, որոնց համար նախատեսված էր մահապատիժ:

Տրիբունական կոմիցիաները (ժողովները) ունեին նույն իրավասությունը, ինչ և ցենսորիականները, բայց միայն ցածր դասի մասշտաբով (ընտրում էին ցածր մագիստրատներին, որոշում տուգանքի վերաբերյալ հարցերը և այլն): Ինչքան էլ նշանավոր լինեին այս ժողովները, նրանք կանոնավորված չէին և հավաքվում էին մագիստրատներից մեկի կամքով (կոնսուլի, պրետորի, ժողովրդական տրիբունի, գլխավոր քրմի): Նրանց որոշումները հաճախ կանխորոշված էին մագիստրատների կողմից:

Սենատ: Առաջացել էր դեռևս հռոմեական թագավորների օրոք՝ իբրև պատրիկական խորհրդատվական մարմին, և ուներ մեծ իշխանություն: Անցումը հանրապետության ուժեղացրեց սենատի ազդեցությունը՝ որպես միակ մշտական սահմանադրական իշխանության մարմնի, որն արտահայտում էր պատրիկական վերնախավի կամքը: Սենատը իրավիքվում էր մագիստրատներից մեկի կողմից, որն էլ հայտնում էր ներկաներին գումարման պատճառը, քննարկման առարկան: Սենատորների ճառերն ու որոշումները գրանցվում էին հատուկ գրքի մեջ: Սկզբից սենատն ուներ կոմիցիաների որոշումներն ընդունելու կամ մերժելու իրավունքը: Բայց արդեն մ.թ.ա. IV դարից սենատը սկսեց նախապես իր համաձայնությունը կամ անհամաձայնությունն արտահայտել օրինագծերի նկատմամբ: Սենատի կարծիքն այս դեպքում էլ ձևականություն չէր, քանի

որ նրա հետևում կանգնած էին մագիստրատները և համապատասխան կոմիցիաները:

Բայց սենատը գործադիր իշխանություն չուներ և այդ առումով պետք է դիմել մագիստրատների օգնությանը: Սենատի հատուկ իրավասությանը վերաբերում էին առաջին հերթին միազգային հալոցելը, պաշտամունքի և ֆինանսական հարցերը, պատերազմի հայտարարումը և վարումը, արտաքին քաղաքականությունը և այլն:

Սենատի իշխանության գագաթնակետը համապատասխանում է մ.թ.ա. 300-135 թթ.: Նրա դերի անկումը սկսվեց քաղաքացիական պատերազմների շրջանում (մ.թ.ա II-կր.), երբ պետական գործերը վճռված էին առանձին անձանց կողմից (ինչպիսիք էին Կեսարը, Սուլլան, Մարիոսը): Կայսրության շրջանում, արտաքին վեհությունը պահպանելով, սենատը կորցրեց իր իշխանությունը հոգուտ կայսեր: Երբ Հռոմի լայն զավթողական քաղաքականության շնորհիվ բանակը դարձավ քաղաքականության մշտական գործիքը, վարձու ուժը, որը պահպանվում էր զավթված ժողովուրդների հաշվին, ստեղծվեցին լավագույն պայմանները՝ միապետական կառավարման անցնելու համար:

3. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԾԳՆԱԺԱՍԸ ԵՎ ԱՆՑՈՒՄԸ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

Մ.թ.ա II դ. Կարթագենում տարած հաղթանակից հետո Հռոմն իշխում էր բոլոր այն հողերի վրա, որոնք ողողված էին Միջերկրական ծովի ջրերով: Այդ հողերը դարձան ստրուկների ձեռք բերման մոր աղբյուր, որոնք լայն կիրառություն էին գտնում լատիֆունդիաներում (խոշոր կալվածք)՝ մոր և հին ազնվականության մոտ: Լատիֆունդիաների աճին համընկնում էր հռոմեական գյուղացիության հողագրկումը և սնանկացումը: Խոշոր և մանր հողատիրության պայքարի վերջնակետը եղան Գրակքոս եղբայրների ռեֆորմները:

Մ.թ. ա 133թ. տրիբուն Տիբերիոս Գրակքոսը՝ ծագումով արիստոկրատ, ժողովրդական ժողովին օրենք առաջարկեց, որը սահմանում էր մասնավոր անձանց ձեռքում գտնվող հողատիրության առավելագույն չափը՝ ընտանիքին՝ 1000 յուգեր (250հա): Այսպես ստեղծեց հողային ֆոնդը: Բայց հողը դեռևս բավարար չէր: Գյուղացիները անասուն, սերմեր գնելու համար փողի կարիք էին գգում:

Խոշոր հողատերերը (նշանակում է և սենատորները) խիստ զայրացած և դժգոհ էին այդ նախագծից: Տիբերիոսը երեք անգամ խախտեց հռոմեական սահմանադրությունը՝ 1) պահանջեց իր կոլեգայի՝

Օկտավիանոսի պաշտոնագրվումը, որը դիմադրում էր ռեֆորմին (տրիբներն քվեարկեցին Տիբերիոսի առաջարկի օգտին), 2) առաջարկեց ոչ թե սենատը, այլ ժողովրդական ժողովը որոշի սուրբալիաների վերաբերյալ հարցը, 3) ձգտում էր հասնել նոր ժամկետով ընտրմանը, որը մինչ այդ երբեք չէր արվել: Հռոմեական ռեակցիոն օլիգարխիան դիմեց ծայրահեղ միջոցին՝ ընտրությունները կանխելու համար մ.թ.ա. 133թ. տրիբուն Տիբերիոս Գրակքոսը սպառնաց: Ռեֆորմի իրագործումը փաստորեն կանգնեցվեց: Բայց մ.թ.ա. 121թ. Տիբերիոսի եղբայր Գայոսը (նույնպես ժողովրդական տրիբունի դերում) շարունակեց եղբոր գործը: Նյա դեմ կրկին հանդես եկան նույն ուժերը, առաջին հերթին՝ սենատը: Այդեն հանրապետության վերջում սենատն իրեն իրավունք վերապահեց ծայրահեղ իրադրություններում հրատարակել սենատուսկոսուլտում ուլտիմում, որը լիազորում էր բարձրագույն մագիստրատներին դիմելու ցանկացած միջոցների, այդ թվում նաև ոչ սահմանադրական, որպեսզի կանխեն վտանգը և տիրեն դրությամբ: Այդ միջոցի կիրառումը հանգեցրեց Գայոս Գրակքոսի սպանությանը և հռոմեական գյուղացիության օգտին ագրարային ռեֆորմների վճռական մերժմանը: Որպեսզի ընդմիջտ կանխվեն հողային ռեֆորմները, մ.թ.ա. III դ. հրատարակվում է Տորիի օրենքը, ըստ որի ցանկացած անձ, ով ունի ոչ ավելի, քան 30 յուգեր վարելահող (8.5 հա) կարող է այդ հողը համարել մասնավոր սեփականություն: Այդպես վերջ դրվեց հնամյա «ագեր պուբլիկուսին»՝ հասարակական հողին:

Սուլլայի դիկտատուրան: Մ.թ.ա. I դ. Հռոմը ներքաշվեց ծանր դաշնակցային պատերազմի մեջ, որի արդյունքը եղավ ողջ Իտալիայի բնակչությանը հռոմեական քաղաքացիություն շնորհելը: Դաշնակցային պատերազմն իրական խաղաղություն չբերեց: Հասել էր անձնական իշխանության, դիկտատուրաների շրջանը: Դիկտատուրների մեջ առաջինը Սուլլան էր, որն իրեն նվիրված բանակի վրա հենվելով՝ Հռոմում հաստատեց միանձնյա իշխանության և դիկտատուրայի ռեժիմ: Դա անժամկետ դիկտատուրա էր և դրանով իսկ արդեն տարբերվում էր վերը նշված հանրապետության դիկտատուրաներից: Բացի դրանից, Սուլլան իրեն վերապահեց գործադիր ֆունկցիաներ իրականացնելու իրավունք: Նա նոր իրավունքներ վերապահեց սենատին և խիստ սահմանափակեց ժողովրդական ժողովների լիազորությունները: Սուլլայի դիկտատուրան նշանակում էր հռոմեական պատմության նոր դարաշրջանի սկիզբը և ամենից առաջ հանրապետության ավարտը:

Հուլիոս Կեսարի դիկտատուրան: Մ.թ.ա. 59թ. Հռոմի կոնսուլ ընտրված Հուլիոս Կեսարը, գլխավորելով հակասենատորական խմբավորումը, հողի վերաբերյալ երկու օրենք անցկացրեց կոմիցիաներով՝ ուղիղ բռնություն

իրականացնելով սենատի նկատմամբ: Նա մերժեց իբրև ոչ էական նշանակություն ունեցող ժողովրդական տրիբունների վետոն՝ արգելքը: Դրա հետ մեկտեղ Կեսարն իր կողմը գրավեց ոչ միայն հռոմեական ժողովրդի լայն խավերին, այլև պրովինցիաների բնակիչներին:

Մ.թ.ա. 46թ. Հուլիոս Կեսարը, իր վերջին հակառակորդներին ոչնչացնելով, հռչակվեց դիկտատոր 10-ամյա ժամկետով, իսկ մ.թ.ա. 44թ.՝ արդեն ցմահ:

Կեսարական դիկտատուրայի առանձնահատկությունն այն է, որ նա իր ձեռքում միավորեց ոչ միայն կոնսուլական և տրիբունական իշխանությունները, այլև ցենզորական և բարձրագույն քրմական իշխանությունները: Իբրև բանակի հրամանատար՝ նա ստացավ կայսեր տիտղոսը: Կեսարից կախավածության մեջ ընկած կոմիցիաները, չնայած շարունակում էին գոյություն ունենալ, բայց կայսեր հրամանով էին առաջնորդվում: Կեսարը լիազորություն ստացավ իր հայեցողությամբ տնօրինելու բանակը և պրովինցիաները, նա էր մագիստրատների թեկնածուների կեսից ավելին երաշխավորում և առաջինը սենատում քվեարկում: Կեսարը փառքի զագաթնակետին հռչակվեց «հայրենիքի հայր»: Կեսարի ժամանակ ստեղծված պրինցիպատ կառավարման ձևն իր հետագա զարգացումը ստացավ նրա հետնորդի՝ Օկտավիանոս Օգոստոսի օրոք (մ.թ.ա. 27-12թթ.):

4. ՀՈՈՍԸ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

(Մ.թ.ա. 27 թ. - մ.թ. 476 թ.)

Ա) Պրինցիպատ (մ.թ.ա. 27թ. - մ.թ. 284թթ.: Առաջացել է «պրինցեպս սենատուս»՝ «առաջին սենատոր», բառերից): Այս ժամանակաշրջանում հասարակության հիմնական դասակարգերն էին ստրկատերերը և ստրուկները: Ստրկատերերի մեջ ուրույն տեղ ունեին նոբիլների դասը, որը կազմավորվել էր դեռևս մ.թ.ա. IV-III դդ.՝ պատրիկական - պլեբեյական ազնվականությունից: Կայսրության օրոք նոբիլները դառնում են տիրապետող դաս: Նրանց տնտեսական հիմքը խոշոր հողային սեփականությունն էր: Նրանք էին զբաղեցնում բարձր պաշտոնները:

Քաղաքների կառավարումը գտնվում էր դեկուրիոնների ձեռքում: Որպես կանոն, նրանք համարվում էին միջին հողատերեր:

Սոցիալական դիրքով ամենացածր աստիճանը զբաղեցնում էին ստրուկները:

Կայսրության շրջանում ազատ գյուղացին վերածվեց վարձակալի, որը կոչվեց կոլոն: Կոլոնների ամրացումը հողին ցմահ էր և ժառանգական:

Կարող ենք նշել, որ դեռևս ստրկատիրական շրջանում Հռոմում ֆեոդալական կարգերի ձևավորման համար ստեղծվեցին որոշակի պայմաններ:

Պետական կարգը: Նշված ժամանակաշրջանում երկրի պետական կյանքում դեռևս շարունակում էին որոշակի դեր խաղալ հանրապետության շրջանում ստեղծված մարմինները՝ սենատը, ժողովրդական ժողովները, մագիստրատուրան: Առաջվա նման ընտրվում էին կոնսուլներն ու պրետորները: Սակայն, աստիճանաբար նրանց լիազորությունները սահմանափակվեցին, հետագայում նրանց գործունեությունն ընդհանրապես դադարեց:

Պրինցիպատի շրջանում իշխանության բարձրագույն մարմիններն էին Սենատը և Պրինցեպսը: Երկրի կառավարումն իրականացվում էր նրանց գործունեությամբ: Պրինցեպսն ուներ օրենսդրական նախաձեռնության իրավունք, ընդունում էր նորմատիվ իրավական ակտեր: Նա իրականացնում էր երկրի արտաքին ու ներքին քաղաքականությունը, լուծում պատերազմի և խաղաղության վերաբերյալ հարցերը և այլն: Նա բանակի գլխավոր հրամանատարն էր:

Պրինցեպսը մագիստրատների ընդունած նորոշումների նկատմամբ ուներ վետոյի իրավունք:

Նրան կից ստեղծվել էր խորհուրդ, որը ղեկավարում էր բանակը:

Սենատը դարձավ համակայսերական ինստիտուտ: Բայց դրան զուգահեռ, նրա դերը նվազեց, իսկ լիազորությունները սահմանափակվեցին: Նրա գործունեությանը հետևում էր Պրինցեպսը: Հասարակության մեջ ձևավորվում է կարծիք, ըստ որի Պրինցեպսի ընտրությունը պատկանում էր սենատին, բայց դա ձևական բնույթ էր կրում: Շատ դեպքերում հարցը լուծում էր բանակը, որի դարձավ մշտական: Ջինվոները 30 տարի ծառայում էին՝ ստանալով բարձր ռոճիկ, իսկ ծառայության ավարտից հետո ստանում էին հողամաս: Բանակի հրամանատարական կազմը համալրվում էր նոբիլների դասից և սենատորներից:

Պրինցիպատի շրջանում կառավարող մարմինների գործունեությունն ավելի է խստացվում:

Բ) Դոմինատ (մ.թ. 284-476թթ.): Մ.թ. 284 թ. Հռոմում հաստատվում է անսահմանափակ միապետության ռեժիմը՝ դոմինատը («դոմինուս - տեր» բառից): Հանրապետական մարմինները լիովին վերանում են: Կայսրն իշխանությունն իրականացնում էր գերատեսչությունների միջոցով, որոնցից կարևորագույնն էր կայսերը կից ստեղծված պետական խորհուրդը: Այն զբաղված էր քաղաքական հիմնական հարցերի քննարկմամբ, օրինագծերի մշակմամբ, ֆինանսական գործունեությամբ:

Համարվում էր դատական բարձրագույն մարմինը:

Առանձնահատուկ տեղ ուներ զինվորական գերատեսչությունը, որի ղեկավարները նշանակվում էին կայսեր կողմից:

Պետական պաշտոնյաներից լայն լիազորություններ ուներ կայսերական գրասենյակի պետը:

Դոմինատի շրջանում քաղաքական ռեժիմն ավելի է խստանում:

Հռոմի աշխարհակալ պետությունը 395թ. բաժանվում է երկու մասի՝ Արևմտյան և Արևելյան կայսրությունների: Յուրաքանչյուր մասում ձևավորվեց ինքնուրույն բյուրոկրատական պետական ապարատ: Արևմտյան Հռոմեական կայսրությունը գոյատևեց մինչև 476թ., իսկ Արևելյան Հռոմեական կայսրության տարածքում ձևավորվեց նոր պետություն՝ Բյուզանդիան, որը 1453թ. նվաճվեց Օսմանյան թուրքիայի կողմից:

5. ՀՐԱՎՈՐՈՒՄ ԵՎ ԿԱՐԱՎԱԿՈՒՄ ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՅԻՆ

Աղբյուրները: Հռոմի ստրկատիրական պետության առաջին շրջանի իրավունքի հիմնական աղբյուրը սովորության իրավունքն էր: Այնուհետև հայտնի դարձավ 12 աղյուսակների օրենքը, որը մշակել է 12 հոգուց բաղկացած հանձնաժողովը՝ մ.թ.ա. 451-450թթ.: Այդ անվանումն օրենքը ստացավ այն բանից, որ գրված էր 12 փայտե տախտակ աղյուսակների վրա, որոնք Հռոմի գլխավոր հրապարակում, նրա քաղաքական կենտրոնում՝ ֆորումում, դրվել էին համընդհանուր դիտման: Օրենքի բնորոշ գիծն եղել է խիստ ֆորմալիզմը: 12 աղյուսակների օրենքը կարգավորում էր ամուսնա-ընտանեկան և ժառանգական հարաբերությունների ոլորտը, պարունակում էր քրեա-իրավական, ինչպես նաև փոխառության պայմանագրերին վերաբերող նորմեր: Այն պետական իրավունքին վերաբերող նորմեր չէր պարունակում:

Իրավունքի կարևոր աղբյուր էին էդիկտները, որոնք արտացոլում էին նոր տնտեսական հարաբերությունները:

Ժողովրդական ժողովն ընդունում էր պետա-իրավական նշանակություն ունեցող ակտեր, որոնք, ըստ էության, համալրեցին իրավունքի աղբյուրների շարքը:

Կայսրության շրջանում պրինցեպսը հրատապակում էր ակտեր, որանք օրենքի ուժ ունեին: Դրանք բաժանվում էին չորս տեսակի՝ 1) էդիկտներ՝ կայսեր որոշումներ, որոնք համընդհանուր բնույթ էին կրում, 2) մանդատներ՝ աստիճանավորներին և մագնատներին տրված հրահանգներ, 3) ղեկյոետներ՝ դատավճիռներ, 4) կայսեր կողմից տրված պարզաբանումներ:

Հոռմի իրավունքին հայտնի է նաև Հուստինիանոս կայսեր հանձնարարությամբ կազմված օրենքների ժողովածուն:

Հռոմեական իրավաբաններն իրավունքը բաժանում էին երկու մասի՝ մասնավորի և հանրայինի:

Սեփականության իրավունք: Հռոմեական իրավունքում սեփականատիրական իրավունքը պետության տարբեր շրջաններում արտահայտվել է տարբեր ձևով: Հայտնի է, որ Հոռմի Հանրապետության առաջին դարերում հողը՝ քաղաքացիների գլխավոր սեփականությունը, գտնվում էր ընդհանուր սեփականության ներքո և բնականաբար կոչվում էր հասարակական հող՝ ազեր պուբլիկուս: Ոռոգելի հողը քիչ էր, և գլխավոր հարստությունը համարվում էր անասունը: Այստեղից էլ բխում է հարևան ցեղերի նկատմամբ եղած ագրեսիայի գլխավոր պատճառը, որը կապված է նվաճողների միջև հողի բաժանման սկզբունքի հետ: Հրապարակային սկզբունքը հաճախ իրավական հիմք է հանդիսանում հողի արդարացի վերաբաժանման համար:

Մ.թ.ա. 367թ. Օրենքն առանձին անձանց արգելում էր ձեռք բերել 125 հա-ից ավելի պետական հող և հասարակական արտոնավայրերում արածեցնել 100 գլխից ավել խոշոր եղջերավոր և 500 գլխից ավել մանր եղջերավոր անասուններ:

Հռոմեական սեփականության իրավունքի գլխավոր հատկանիշն իրերի ստորաբաժանումն է երկու տիպի՝ ռես մանցիպի և ռես նեկ մանցիի: Առաջին տիպին էին պատկանում հողը (սկզբնական շրջանում, Հոռմի, իսկ այնուհետև՝ ողջ Իտալիայի), բանող անասունները, ստրուկները, շենքերը և կառույցները: Երկրորդ տիպին էին պատկանում մնացած բոլոր իրերը:

Պարտավորական իրավունք: Հռոմեական իրավունքին հայտնի են գույք ձեռք բերելու մի քանի ձևեր: Սովորաբար գործարքները կատարվում էին հրապարակայնորեն, բանավոր: Որոշ պայմանների խախտման դեպքում այդ գործարքները դառնում էին անվավեր և առաջացնում իրավական հետևանքներ: Գործարքների հայտնի ձևերից էին մանցիպացիան, նեքստուը և դելիկտը:

Մանցիպացիան («մանուս-ձեռք» բառից) վառ պատկերացում է տալիս սեփականության մասնավոր ձևի մասին: Գույք ձեռք բերողը ձեռքը դնելով նրա վրա՝ ասում էր. «Ես հաստատում եմ, որ այս իրն ինձ պատկանում է կվիրիտների իրավունքով» (այսինքն՝ աստվածացված Հռոմուլոս Կվիրինի ժառանգորդների իրավունքով): Մանցիպացիան ձեռք բերողին տալիս էր անվիճելի իրավունք իրի սեփականության վերաբերյալ: Փողի վճարումն առանց մանցիպացիայի բավարար չէր սեփականության իրավունքի առաջացման համար: Անհրաժեշտ է նշել, որ մանցիպացված իրի

փոխանցումը տեղի էր ունենում հանդիսավոր ձևով՝ 5 վկաների ներկայությամբ, կշեռքով ու պղնձով և այլն: Վերջինը վկայում է, որ մանցիպացիայի ծխակատարությունն առաջացել է մինչև դրոշմային մետաղադրամը՝ ասսը: Ձևականությունները ծառայում էին գործարքի հիշմանը, եթե սեփականության իրավունքի հետ կապված ապագայում վեճ էր առաջանում: Մնացած բոլոր իրերը, նույնիսկ քանկարժեք, սեփականություն էին դառնում սովորական տրադիցիաների միջոցով, այսինքն՝ առանց ձևական հաղորդման, համաձայնագրում (առուծախի, փոխանակման, նվիրատվության և այլն) եղած պայմաններով: Մանցիպացիան պահանջվում էր մաս հին ստրուկը, հին ձին ձեռքիցձեռք անցնելու ժամանակ:

12 աղյուսակների օրենքը, բացի սովորական փոխառության, գրավադրման տոկոսների հետ կապված օպերացիաներից, գործողություններից, նշում է «նեկսում» -ը, այսինքն՝ պարտապանի ինքնագրավադրումը: Վճարման օրինական ժամկետի ավարտվելուց հետո վարկատուն կարող էր ձերբակալել պարտապանին և բանտարկել: Ամսվա ընթացքում երեք անգամ, շուկայական օրերին, վարկատուն պարտապանին շուկա էր տանում՝ հուսալով, որ կգտնվեն հարազատներ, մոտիկներ, կարելից մարդիկ, որոնք համաձայն կլինեն վճարել պարտքը և ազատել պարտապանին գերությունից: Եթե ոչ ոք չէր գնում, պարտատերը կարող էր նրան սպանել: Փոխառության այս ձևն էլ 12 աղյուսակների օրենքում կոչվում է «նեկսում»՝ պարտքի համձնառություն անձնական ազատության երաշխիքով:

Միայն մ.թ.ա.326թ. Պետիլիսի օրենքով փոխառության պայմանագիրը վերափոխվեց, և պարտքի ստրկությունը վերացվեց: Այդ ժամանակվանից հետո պարտապանը պատասխանատու էր վարկատուի առջև իր գույքի սահմաններում:

Բացի պայմանագրային պարտավորություններից, 12 աղյուսակների օրենքը հիշատակում է և այնպիսի պարտավորություններ, որոնք առաջանում են վնասի պատճառման հետևանքով և ընդհանրապես իրավախախտ գործողություններից (ղեկկտ): Օրենքում մանրամասը նշված են մաս այդ խախտումների համար նախատեսված պատիժները:

Ամուսնա-ընտանեկան և ժառանգական իրավունք: Ամուսնա-ընտանեկան հարաբերությունները կարգավորող նորմերը վկայում են, որ հռոմեական ընտանիքը խիստ նահապետական էր, այսինքն՝ այն գտնվում էր տանտիրոջ անսահմանափակ իշխանության ներքո: Տանտեր կարող էր լինել նահապետը: Նահապետական ընտանիքի անդամներն իրար նկատմամբ ազնաւորներ էին:

Կոզնատական ազգակցությունն առաջացել է մեկ այլ ընտանիք ազնւստի անցումով: Այսպէս, տանտիրոջ ամուսնացած դուստրն ընկնում էր ամուսնու կամ սկեսրոջ (եթէ այդպիսին կար) իշխանության տակ և դառնում էր կոզնատուհի իր արյունակից ընտանիքի հանդէս: Կոզնատ էր դառնում նաև ընտանիքից բաժանված որդին: Եվ, ընդհակառակը, որդեգրված ու ընտանիք ընդունված երեխան ընտանիքի նկատմամբ դառնում էր ազնատ՝ դրա հետ կապված բոլոր իրավունքներով, այդ թվում՝ նաև ժառանգման: Ազնատական ազգակցությունն ուներ իր գերազանցությունը կոզնատական արյունակից ազգակցության նկատմամբ, որում չի կարելի չտեսնել արյունակցական հարաբերությունների վերապաշուկը:

Վաղուց ի վեր Հռոմում գոյություն ուներ ամուսնության 3 ձև: Դրանցից երկուսը հնագույն են, իսկ մյուսը՝ համեմատաբար նոր: Հնագույնները կատարվում էին հանդիսավոր պայմաններում, և հարսնացուին հանձնում էին ամուսնու անսահմանափակ իշխանությանը: Առաջին դեպքում ամուսնությունը կատարվում էր կրոնական ձևով, քրմերի ներկայությամբ՝ հատուկ պատրաստված բլիթներ ուտելով և կնոջ հանդիսավոր երդումով (ամեն ինչում հետևելով ամուսնուն)՝ «Որտեղ դու ես, Գայոս, այնտեղ ինձ կգտնես»: Ամուսնության II ձևը հարսնացուի գնումն էր:

Բայց 12 աղյուսակների օրենքին հայտնի է նաև ամուսնության ոչ ֆորմալ ձևը՝ «սինե մանուն», այսինքն՝ ամուսնություն «առանց ամուսնու իշխանության»: Հենց այդ ամուսնության ձևում կինը գտավ բավականաչափ ազատություն, այդ թվում նաև ամուսնալուծության իրավունքը, որը մա չուներ: Այդ դեպքում կինը ետ էր վերցնում իր օժիտը: Ժամանակի ընթացքում «Սինե մանուն» դարձավ ամուսնության ամենատարածված ձևը: «Սինե մանուի» առանձնահատկությունն այն է, որ այն պետք է վերականգնվեր յուրաքանչյուր տարի: Դրա համար կինն ամուսնու տնից գնում էր ծնողների կամ ընկերների մոտ: Ընտանիքի ծախսերը դրվում էին ամուսնու վրա: Ամուսնալուծությունը տղամարդու համար ամուսնության բոլոր ձևերում էլ մատչելի էր, իսկ կնոջ համար՝ միայն «սինե մանուի» դեպքում: Տանտիրոջ մահից հետո ընտանիքի գույքը անցնում էր ազնատներին, իսկ եթե հանգուցյալը կտակ էր թողնում, անհրաժեշտ էր կուրորեն հետևել կտակի բովանդակությանը: Հանգուցյալի այրին ստանում էր գույքի որոշ մասը՝ իր և մանկահասակ երեխաների ապրուստի համար: Ժառանգորդները կարող էին չբաժանել գույքը և տնտեսությունը վարել միասին, ինչպես հոր կենդանության օրոք:

Կայսրության շրջանում ընդունվում են մի շարք օրենքներ, որոնք նպատակ ունեին . կայունացնել ընտանիքը: Քրեական պատասխանատվության են ենթարկվում ամուսնուն դավաճանող կանայք:

Ամուսնության մեջ չգտնվող անձանց արգելվեց կտակով ժառանգություն ստանալ, իսկ երեխաներ չունեցող ամուսիններին թույլատրվեց այն ստանալ կիսով չափ: Ամուրիների վրա դրվեցին մեծ չափերի հասնող հարկեր:

Սահմանված ամուսնական տարիքն էր՝ տղամարդկանց համար՝ 26-60 տարեկանը, կանանց համար՝ 20-50 տարեկանը:

Համատեղ կյանքի ծախսերն ընկնում էին ամուսնու վրա, բայց նա իրավունք ուներ տնօրինելու կնոջ գույքից ստացվող եկամուտը:

Կայսրության շրջանում փոխվեց նաև երեխաների վիճակը: Հոր իշխանությունը նրանց նկատմամբ թուլացավ: Երեխաների սպանությունը դիտվում էր որպես հանցագործություն: Այօրինի երեխաների որդեգրման իրավունքը սահմանափակվեց:

Հռոմեական իրավունքին հայտնի է ժառանգումն ըստ օրենքի և ըստ կտակի: Ըստ կտակի ժառանգման դեպքում պահպանվում էր պարտադիր փայաբաժնի սկզբունքը, ըստ որի հանգուցյալի ամենամոտիկ հարազատը (եթե նրա անունը նշված չէր կտակում) ստանալու էր գույքի 1/4 մասը (այն մասը, որը նրան կհասներ կտակի բացակայության դեպքում):

Քրեական իրավունք և դատավարություն: Հռոմեական իրավունքում մեծ տեղ է հատկացված քրեական իրավունքին: Քրեա- իրավական նորմերը հանցագործությունը դիտել են վտանգավոր երևույթ և նախատեսել են խիստ պատիժներ այն կատարելու դեպքում: Հանցագործություններն ուղղված էին պետության, նրա կարգի ու իշխող դասակարգի դեմ: Քրեական պատասխանատվության էին ենթարկում ոչ միայն դատարանները, այլև մագիստրատները և բարձրագույն պաշտոնյաները: Ստրուկին սպանելը դիտվում էր որպես նրա տիրոջը վերաբերող հարց:

Հռոմեական իրավաբանները տարբերակում էին անզգուշությամբ և դիտավորությամբ կատարված հանցագործությունները և պատիժը նշանակելիս հաշվի էին առնում այդ հանգամանքը: Տարածված էին պետության, անձի և գույքի դեմ ուղղված հանցագործությունները:

Տարբեր հանցագործությունների դեպքում նախատեսված էին տարբեր պատիժներ: Ընդհանրապես, պատիժը նշանակելիս հաշվի էր առնվում դասակարգային պատկանելությունը: Պատժի տեսակներն էին. 1) մահապատիժը, որն իրականացվում էր տարբեր եղանակներով (կրակի վրա այրելու, չարչարելու և այլն): Հայրասպանության դեպքում հանցագործին և նրան օժանդակողներին շան, աքաղաղի, օձի հետ մտցնում էին պարկի մեջ և գցում ծովը, 2) մարմնական պատիժները, որոնք իրականացվում էին ստրուկների և ցածր դասին պատկանողների նկատմամբ, 3) տուգանքները: Կայսրության շրջանում լայն տարածում

գտավ մահ բռնագրավումը՝ հոգուտ պետական գանձարանի, 4) Արտաքսումը և արքորը: Եթե անձը դատապարտվում էր ցմահ արքորի, մահ դատում էի պետական ստրուկ:

Դատական պրոցեսը: Հռոմի պետության և իրավունքի պատմության հետագա ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նշված ժամանակաշրջանի հռոմեական դատական պրոցեսին (լեգիսակցիոն): Այդ պրոցեսը բաղկացած է 2 փուլից: Առաջինը կոչվում էր ին-յուրե, երկրորդը՝ ին-յուդիցի: Առաջինը խիստ ձևական էր, իսկ երկրորդը բնութագրվում էր ազատ ընթացակարգով: Առաջին փուլում հայցվորը և պատասխանողը ներկայանում էին մագիստրատին նշանակված օրը: Տվյալ դեպքերի համար մագիստրատը պրետորն էր, որը երդումների արտասանումից հետո նշանակում էր դատի օրը և գրավի գումարը: Պրոցեսի երկրորդ փուլի համար պրետորը նշանակում էր դատավորին (սենատով հաստատված թեկնածուներից մեկին), դատի օրը և ստիպում հնազանդվել դատարանի որոշմանը: Այստեղ լեգիսակցիոն պրոցեսի առաջին փուլն ավարտվում է: Երկրորդ փուլում դատավորը պետք է լսեր 2 կողմերին, վկաներին, հետազոտեր ներկայացված ապացույցները, կայացներ որոշում: Այն վերջնական էր և ենթակա չէր բեկանման: Ժամանակի ընթացքում լեգիսակցիոն պրոցեսը փոխարինվում է պարզ, ոչ ձևական պրոցեսով, որտեղ որոշիչ դերը պատկանում էր պրետորին:

Կայսրության շրջանում արմատական փոփոխություններ են տեղի ունենում դատական համակարգի կառուցվածքում և դատավարության մեջ: Քրեական և քաղաքացիական գործերը բնկվում էին առանձին:

Ժողովրդական ժողովները, որպես դատական ատյան, կորցնում էին իրենց նշանակությունը: Կոլեգիալ դատարաններին փոխարինում են միանձնյա դատարանները:

Դատարանը և վարչական ապարատը դարձան անբաժանելի:

Չկար նախաքննության և դատաքննության բաժանում: Դատավորն ինքն էր կատարում քննությունը, հանդես գալիս որպես մեղադրող, կայացնում դատավճիռներ:

Ապացույցներ կորզելու համար կիրառվում էր ծեծը: Բաց հրապարակային դատավարությանը փոխարինեց խիստ գաղտնի, փակ դատավարությունը: Դրա հետևանքով լայնորեն տարածվեցին մատնությունները: Մատնիչները դարձան անփտանգ և խրախուսվող:

Դատական համակարգում բարձրագույն ատյանը կայսերական դատարանն էր:

ԲԱԺԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՖԵՈՂԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԷԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ՖԵՈՂԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԷՆ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱՅԻ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ

- ▲ Ստրկատիրական տիպի պետությանը և իրավունքին որպես ֆեոդալական հասարակական-տնտեսական ֆորմացիայի բաղադրիչ մաս, հաջորդեց ֆեոդալական տիպի պետությունը և իրավունքը:

Ֆեոդալական հասարակական-տնտեսական ֆորմացիան պատմականորեն հանդես է գալիս որպես երկրորդ դասակարգային ֆորմացիա: Դրա առաջացումը մարդկային հասարակության զարգացման օրինաչափ արդյունքն էր, քանի որ այն ծագել և ձևավորվել է արտադրողական ուժերի ավելի զարգացած մակարդակի վրա:

Ֆեոդալական կարգի (ինչպես նաև ստրկատիրական կարգի) արտադրության հիմնական միջոցը հողն է:

Ի տարբերություն ստրկատիրական կարգի, երբ նյութական բարիքների ստեղծողը ստրուկներն էին, որոնք ստրկատերերի սեփականությունն էին և շահագրգռված չէին իրենց աշխատանքի արդյունքներով, ֆեոդալիզմի հիմնական արտադրողական ուժը ֆեոդալական (ավատատիրական) կախման մեջ գտնվող գյուղացիներն էին: Չունենալով սեփական հող՝ նրանք ունեին տուն, գյուղատնտեսական շինություններ, աշխատանքի գործիքներ: Դրանք նպաստում էին գյուղացիների՝ իրենց աշխատանքի արդյունքներով շահագրգռվածությանը:

Հողի ֆեոդալական (ավատատիրական) սեփականությունը կազմում էր ֆեոդալներից գյուղացիների կախման տնտեսական հիմքը: Բայց որպեսզի ինքնուրույն տնտեսություն վարող գյուղացիներին հարկադրեին

Ֆեոդալներին տալ հավելյալ արդյունքի մի մասը, անհրաժեշտություն առաջացավ տնտեսական հարկադրանքը լրացնել «արտատնտեսական» հարկադրանքով:

Ֆեոդալական սեփականության յուրացման տնտեսական ձևը՝ ֆեոդալական (ավատատիրական) ռենտան էր, որն ուներ երեք հիմնական ձև՝ 1. աշխատավճար ռենտա (պարտադիր աշխատանք ֆեոդալի համար, կոո ու բեգար), 2. բնառենտա (ֆեոդալին գյուղատնտեսական արտադրանքի որոշակի տեսակների վճարման տեսքով), 3. դրամական ռենտա՝ դրամական վճարման տեսքով (դրամական հողատուրք):

Ֆեոդալական շահագործմանը ենթարկվում էին ոչ միայն գյուղացիները, այլև այն արհեստավորները, որոնք ապրում էին ֆեոդալներին պատկանող հողերի վրա գտնվող քաղաքներում:

Պատմականորեն ֆեոդալիզմն առաջացել է երկու հիմնական ճանապարհներով՝ 1) ստրկատիրական կարգի քայքայման հետևանքով և նրա ընդերքում ֆեոդալական արտադրական հարաբերությունների առաջացման ճանապարհով, որոնք աստիճանաբար վերածվում են տիրող արտադրական հարաբերությունների (ինչպես տեղի ունեցավ ստրկատիրական կարգերի ժամանակ) և 2) նախնադարյան համայնակարգի քայքայման, նրա ընդերքում ստրկատիրական և ֆեոդալական կացութաձևերի առաջացման ու ֆեոդալական հարաբերությունների հաղթանակի հետևանքով, որոնք վերածվում են տիրող արտադրական հարաբերությունների (օր. արևելյան և արևմտյան երկրներում): Եվրոպայի ժողովուրդներն անցան ֆեոդալիզմի՝ ետևում թողնելով ստրկատիրական կարգը:

Ֆեոդալիզմի առաջացման ճանապարհները թեև բազմազան էին, սակայն այդ գործընթացի բովանդակությունն ամենուրեք նույնն էր հանդիսանում:

Նախ տեղի է ունենում գյուղական համայնքի քայքայում և համայնական սեփականությունը, ինչպես նաև նրանցից առանձնացած անհատական մասնավոր հողի սեփականությունը, անցնում են ֆեոդալական աշխարհիկ և հոգևոր ազնվականության վերնախավին: Առաջանում է խոշոր հողատիրություն, և ձևավորվում է ֆեոդալների դասակարգը:

Երկրորդ՝ համայնքի անդամ ազատ գյուղացիները և կախյալ հողատերերը, որոնք պահպանվել են նախորդ ֆորմացիայից, վերածվում են ֆեոդալական կախման մեջ գտնվող գյուղացիների դասակարգի, որը զրկված էր հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքից, բայց մշակում էր ֆեոդալներին պատկանող հողը: Այս պրոցեսի հետ է կապված խոշոր

հողատերերից կամ պետությունից ազատ գյուղական համայնքի վերածումը կախյալ վիճակի:

Հողի ֆեոդալական սեփականատիրությունն Արևմտյան Եվրոպայում տարբերվում է ստրկատիրական սեփականատիրությունից հետևյալով.

1. Նախ և առաջ այդ սեփականատիրությունը կրում էր աստիճանակարգային բնույթ, որի ժամանակ հողի գլխավոր սեփականատերը միապետն էր: Նրանից հետո հողատերեր էին խոշոր ֆեոդալները (ղքսեր, կոմսեր, բարոններ): Սրանց հաջորդում էին ավելի ցածր աստիճանի ֆեոդալները: Այս կարգի համաձայն հաստատվում էին սյուզերենա-վասալական հարաբերությունները՝ վերադաս ֆեոդալը սյուզերեն (իշխան) էր համարվում նրանից ավելի ցածր կարգում գտնվողների համար, որոնք սյուզերենի նկատմամբ վասալներ էին: Այս հարաբերությունները ձևակերպվում էին հատուկ պայմանագրով, որի համաձայն վասալները (ավատառուները) պետք է որոշակի պարտավորություններ ու ծառայություններ կատարեին հոգուտ քազավորող իշխանի:

2. Ֆեոդալական սեփականատիրությունը կրում է դասային բնույթ, այսինքն՝ միայն ֆեոդալական դասի ներկայացուցիչները ֆեոդալական կալվածքների սեփականության իրավունք ունեին: Կախյալ գյուղացիները, որոնք նյութական բարիքների ստեղծողներն էին, օգտվում էին հողից ֆեոդալների առաջարկած պայմաններով:

3. Հողի տնօրինությունը կրում էր շատ սահմանափակ բնույթ:

Ֆեոդալական հասարակության հիմնական դասակարգերն էին ֆեոդալները և ֆեոդալական կախման մեջ գտնվող գյուղացիությունը, որոնց հարաբերությունները կրում էին հակամարտ բնույթ: Տիրող ֆեոդալների և շահագործվող կախյալ գյուղացիության պայքարը կազմում էր ֆեոդալական հասարակության հիմնական գիծը:

Ֆեոդալական (ինչպես նաև ստրկատիրական) հասարակարգի առանձնահատկությունը կայանում էր նրա դասակարգային բնույթի մեջ:

Ֆեոդալական հասարակությունը հանդես էր գալիս որպես ֆեոդալների դասի քաղաքական կազմակերպություն: Պետության միջոցով ֆեոդալներն իրականացնում էին իրենց դիկտատուրան՝ ապահովելով ֆեոդալական հասարակության գոյության արտաքին և ներքին պայմանները:

Ֆեոդալական պետության բնորոշ ձևը միապետությունն էր, թեև ֆեոդալիզմին հայտնի է նաև հանրապետական տիպի կառավարություն, որը ստեղծվել էր որոշ քաղաք-պետություններում: Ամենախոշոր հողատերերը քազավորներն էին, որոնք հողերը բաժանում էին իրենց մերձավոր անձանց, իսկ զարգացած ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում

նրանք ճանաչվեցին ամբողջ հողի գերագույն սեփականատեր և սյուզերեն իրենց վասալների նկատմամբ:

Ֆեոդալական պետության բնորոշ գիծ է համարվում հողային սեփականության և քաղաքական իշխանության միավորումը միևնույն ձեռքում: Ֆեոդալները, հանդես գալով հողատերերի դերում, ունեին քաղաքական իշխանություն (վարչական, վերահսկողական, ոստիկանական և դատական) իրենց հողային կալվածքների բնակչության վրա:

Այդ իշխանության իրականացման համար յուրաքանչյուր խոշոր ֆեոդալ պետք է իր տրամադրության տակ ունենար որոշակի ուժ, որն ի վիճակի կլիներ ապահովել նրա իշխանությունը կախյալ բնակչության վրա: Այդ պատճառով իր մերձավոր անձանցից, ելքեմն էլ ծառաներից նա ստեղծում էր ռազմավարչական և դատական ապարատ: Այդ ապարատները կազմվում էին հետևյալ կերպ: Խոշոր հողատերերը տալիս էին համապատասխան իրավունքներ իրենց վասալներին, և այդ վասալների հաշվին ստեղծվում էին զորագնդեր, որոնք օգտագործվում էին ինչպես գյուղացիներին ճնշելու, այնպես էլ մարտեր վարելու համար: Այդ պատճառով ֆեոդալական պետության բնորոշ գիծը զարգացած ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում հանդիսացավ նաև զորագնդերի համակարգը, որը ստեղծվել է հողատիրության աստիճանակարգային կառուցվածքի հիման վրա:

Զարգացած ֆեոդալիզմին բնորոշ է նաև պետական իշխանության ապակենտրոնացումը, որն արտահայտվում էր կենտրոնական իշխանության քուլացման և խոշոր ֆեոդալների իշխանության ուժեղացման մեջ: Այս երևույթի տնտեսական հիմքը հանդիսանում է բնատնտեսությունը, իսկ քաղաքական հիմքը կազմում էր ֆեոդալների ձեռքերում տնտեսական իշխանության միավորումը քաղաքական իշխանության հետ:

○ Ֆեոդալական իրավունքն իրենից ներկայացնում է օրենքի վերածված իշխող դասի կամքը: Այն պայմանավորված է այդ դասի կյանքի մյուսական պայմաններով:

Պատմա-իրավական գիտությունը ներկայացնում է ֆեոդալական իրավունքի մի շարք բնորոշ գծեր, որոնցով այն տարբերվում է մյուս տիպի իրավունքներից.

1. ֆեոդալական իրավունքում հիմնական տեղ են զբաղեցնում կանոնները, որոնք կարգավորում են հողային հարաբերությունները և որոնք ապահովում են անմիջապես արտատնտեսական հարկադրանքը.

2. այդ իրավունքը հանդես է գալիս որպես իրավունք-արտոնություն, որն ամրապնդում է տարբեր դասերի անհավասարությունը: Այն

հասարակության անդամներին տալիս էր իրավունքներ՝ ֆեոդալական աստիճանակարգում նրանց գրաված տեղին համապատասխան: Գյուղացիները չէին գտնվում ֆեոդալական աստիճանակարգից դուրս: Յուրաքանչյուր դասի համար գոյություն ուներ իր դատը՝ «հավասարների դատի» սկզբունքով: Գյուղացիները պատկանում էին տիրոջ դատին,

3. Ֆեոդալական իրավունքին բնորոշ չէր իրավունքի ճյուղերի բաժանումը, այլ գոյություն ուներ ավատական, եկեղեցական, դոմենային, քաղաքային իրավունքների բաժանումը, որով և բացատրվում է նրա դասային սկզբունքը.

4. այն բնութագրվում է որպես ուժեղի, «բռնցքի» իրավունք: Այդ սկզբունքի էությունը պատկերավոր կերպով է արտահայտել Ռիչարդ III քազավորը. «Բռնցքը մեր խիղճն է, իսկ օրենքը՝ մեր սուրը».

5. հոգևոր կարգադրությունների մեծ ազդեցությունն իրավական կանոնների վրա եանգեցնում էր այն բանին, որ եկեղեցական կարգադրությունները վերածվում էին իրավունքի կանոնների: Արևմտյան Եվրոպայում եկեղեցական կարգադրությունների հիման վրա առաջացավ կանոնական իրավունքը, որը կարգավորում էր հարաբերությունները ոչ միայն եկեղեցական կազմակերպության ներսում, այլև աշխարհիկ մարդկանց միջև,

6. անջատողականություն, այսինքն՝ միասնական իրավունքի բացակայություն (բացառություն է կազմում Անգլիան) պետության ամբողջ տարածքում: Դա բացատրվում է բնատնտեսությամբ և քաղաքական մասնատվածությամբ,

7. Արևմտյան Եվրոպայում իր «երկրորդ կյանքը» սկսեց հռոմեական իրավունքը: Հռոմեական իրավունքի ընկալումը սկսվում է ֆեոդալական հասարակությունում ապրանքա-դրամական հարաբերությունների ծագումից և զարգացումից, որը պայմանավորված էր արտադրողական ուժերի և քաղաքների հետագա զարգացմամբ: Հռոմեական իրավունքն ուներ պատրաստի իրավաբանական դեղատոմսեր՝ ապրանքաշրջանառությունը կարգավորելու համար:

Պետք է նշել, որ ընկալման ենթարկվեց ոչ միայն մասնավոր իրավունքը, այլև որոշ չափով հանրային իրավունքը, քանի որ այն նպաստում էր քազավորական իշխանության ամրապնդմանը:

Հռոմեական իրավունքի յուրացումը լայն տարածում գտավ Իտալիայում, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում և որոշ չափով՝ Անգլիայում:

Ֆեոդալական հասարակությունն անցավ զարգացման երեք հիմնական ժամանակաշրջանների՝ վաղ, զարգացած և ուշ ֆեոդալիզմ: Առաջին ժամանակաշրջանը բնութագրվում է նոր արտադրական

հարաբերությունների ծագմամբ և հաստատմամբ: Երկրորդ ժամանակաշրջանում այս հարաբերություններն ավելի լիովին են զարգանում: Երրորդ ժամանակաշրջանը ֆեոդալիզմի անկման և քայքայման ու նրա ընդերքում նոր՝ կապիտալիստական հարաբերությունների ծագման ժամանակաշրջանն էր:

▲ Արևմտյան Եվրոպայի համար այդ ժամանակաշրջանների ժամանակագրական աղյուսակներն են հանդիսանում՝ V-XI դդ.՝ վաղ ֆեոդալիզմ, XI-XV դդ.՝ զարգացած ֆեոդալիզմ և XV-XVIII դդ.՝ ուշ ֆեոդալիզմ:

Քանի որ պետության և իրավունքի զարգացումը ետ է մնում տնտեսական զարգացումից (ընդ որում իրավունքը, որպես կանոն, ետ է մնում տնտեսությունից ավելի, քան պետությունը), ֆեոդալական հասարակության և ֆեոդալական պետության ու իրավունքի զարգացման ժամանակաշրջանները չեն համընկնում: Հաշվի առնելով պետության վճռական դերն իրավունքի հետ հարաբերությունների մեջ՝ պարբերացման հիմք կալուղ է ծառայել պետության պատմության պարբերացումը:

Պատմա-իրավական գրականության մեջ տարածված է Արևմտյան Եվրոպայում ֆեոդալական պետության ու իրավունքի պատմության հետևյալ պարբերացումը.

1. Վաղ ֆեոդալական պետություն և իրավունք (V-IX դդ.),
2. Ֆեոդալական մասնատված պետություն և իրավունք (X-XII դդ.),
3. Դասային-ներկայացուցչական միապետություն և իրավունք (XIII-XV դդ.),
4. Բացարձակ միապետություն և իրավունք (XVI-XVIII դդ.):

■ Ֆեոդալական հասարակության և նրա քաղաքական կազմակերպության մեջ բացառիկ տեղ է գրավում եկեղեցին:

Եկեղեցին գլխավոր գաղափարախոսական և մշակութային ուժն էր: Այն որոշում էր միջնադարյան հասարակության աշխարհայացքը, որը գլխավորապես աստվածաբանական էր: Բրիստոնեությունը, որը միակ կրոնն էր Եվրոպայում, իրեն էր ենթարկում բոլոր մարդկանց կյանքը, քանի որ յուրաքանչյուր մարդ ծնունդից մինչև մահ գտնվում էր եկեղեցու հսկողության տակ և նրա յուրաքանչյուր քայլը պետք է համապատասխաներ եկեղեցու կողմից հաստատված կանոններին: Հեռանալով եկեղեցուց՝ յուրաքանչյուր մարդ համարվում էր օրենքից դուրս:

Արգելելով ժամերգություններն առանձին շրջաններում և նույնիսկ պետություններում՝ եկեղեցին կարող էր քաղաքական և այլ ճնշում գործադրել այդպիսի շրջանների և պետությունների ղեկավարների վրա:

Եվրոպայի բազմաթիվ պետությունների մասնատվածության

սլայմաններում եկեղեցին ստեղծեց հզոր կազմակերպություն, որը համախմբեց հասարակությունը:

Հռոմեական ստրկատիրական կայսրության անկումից հետո հռոմեական քրիստոնեական համայնքի գլուխը, որն անվանվեց պապ, ամբողջ քրիստոնեական աշխարհում սկսեց հավակնել ամենաբարձր եկեղեցական իշխանությանը: Սակայն դա նրան չհաջողվեց: XI դ. տեղի ունեցավ եկեղեցու մասնատումն արևելյանի (ուղղափառ) և արևմտյանի (հռոմեա-կաթոլիկական):

Պապերն անդադար պայքարում էին աշխարհիկ կյանքի վրա եկեղեցական իշխանության տիրապետության համար: Մինչև XI դարը եկեղեցական իշխանությունը ենթարկվում էր աշխարհականին: Եկեղացական բարձրագույն պաշտոններ նշանակում էին թագավորները և «գերմանական ազգի Հռոմեական Սրբազան կայսրության» կայսրերը: XI դարում անցկացվել էին բարենորոգություններ՝ հոգևոր իշխանության ամրապնդման համար: Պապերն ընտրվում էին եկեղեցական բարձրաստիճան պաշտոնյաների կոլեգիայի կողմից (կարդինալներ):

Հատկապես մեծ հզորության հասավ հռոմեա-կաթոլիկական եկեղեցին պապ Ինոկենտիոս III-ի (1198-1216թթ.) ժամանակ: Պապը եռանդուն կերպով խառնվում էր գերմանական կայսրերի և եվրոպական թագավորների գործերին: Նրանցից ոմանք, այդ թվում նաև անգլիական թագավորը, նրան ճանաչեցին որպես իրենց պարոն:

XIII դարի շեմին Արևմտյան Եվրոպայում ստեղծվեց եկեղեցական կենտրոնացված հզոր կազմակերպություն:

Հռոմեա-կաթոլիկական եկեղեցին գլխավորում էր պապը: Նա վարում էր եկեղեցական գործերի կարյինալայների և պապական գրասենյակի միջոցով: Նա ղեկավարում էր նաև դատական հիմնարկները: Այդ ապարատը կոչվում էր պապական կուրիա: Պապը համարվում էր ոչ միայն եկեղեցու առաջնորդը, այլ նաև աշխարհիկ թագավոր, որն իրականացնում էր պետական իշխանությունը Իտալիայի «պապական շրջանի» բնակչության վրա:

Կրոնի և եկեղեցական գործերի կարևորագույն հարցերի լուծման համար պապերը կազմակերպում էին ժողովներ՝ հոգևորականության բարձրագույն ներկայացուցիչներից: Այդ ժողովների որոշումները պարտադիր էին հռոմեա-կաթոլիկական աշխարհի համար:

Քրիստոնեական աշխարհի բոլոր երկրները բաժանված էին եպիսկոպոսությունների և արքեպիսկոպոսությունների՝ համապատասխանաբար եպիսկոպոսների և արքեպիսկոպոսների գլխավորությամբ, որոնց ընտրում էին կապիտուլները (այսինքն՝ եպիսկոպոսական շրջանի գլխավոր

քաղաքների մայր տաճարի անդամների ժողովը) և հաստատում էին պապերը՝ շնորհելով նրանց հոգևոր իշխանություն: Հողային շնորհումները, որոնք կապված էին համապատասխան պաշտոնի կատարման հետ և աշխարհիկ իշխանությունը՝ այդ հողերի՝ բնակչության վրա, տալիս էր քաղափորը: Ամենացածր եկեղեցական միավոր էին համարվում ծխական համայնքները՝ քահանաների գլխավորությամբ: Ձևականորեն նրանց նշանակում էին եպիսկոպոսները, բայց նրանց նշանակման ժամանակ եպիսկոպոսները չէին խաղում աշխարհիկ ազնվականները:

Բացի սպիտակ հոգևորականությունից, գոյություն ուներ նաև մենակյաց հոգևորականություն, որը բնակվում էր մեծ և փոքր վանքերում: Միանալով և կազմելով ուխտ՝ վանքերը գտնվում էին հոռմեական պապի ղեկավարության տակ:

Հերետիկոսության դեմ պայքարելու համար ստեղծվել էին այսպես կոչված մուրացկանական ուխտեր, որոնք պետք է բացահայտեին հերետիկոսությունը և պայքարեին նրա դեմ:

Գոյություն ունեին նաև ռազմա-ասպետական ուխտեր, որոնք իբր ստեղծված էին այլ հավատքի մարդկանց դեմ պայքարելու և նրանց բնակության տարածքները նվաճելու համար: 1540թ. կաթոլիկության հակառակորդների դեմ պայքարելու և երիտասարդությանը կաթոլիկության ոգով դաստիարակելու համար ստեղծվեց ճիզվիտների ուխտը:

Հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցին Եվրոպայի ամենամեծ ֆեոդալն էր, քանի որ նրա ձեռքում էր գտնվում այն ժամանակ մշակվող հողի մեկ երրորդը: Կաթոլիկ երկրների ժողովուրդը մուծում էր բազմազան հարկեր՝ հոգուտ եկեղեցու: Մեծ եկամուտ էին բերում եկեղեցուն ինդուլգենցիաների (թողության գրեր)՝ Հռոմի պապի կողմից տրվող անցած և նոր մեղքերի թողության գրերի, վաճառքը: Պապի արքունիքը վերածվել էր Եվրոպայի խոշորագույն ֆինանսական կենտրոնի:

Հոգևորականությունն իրենից ներկայացնում էր արտոնյալ դաս ֆեոդալական հասարակության մեջ: Այն ենթարկվում էր միայն եկեղեցական դատարանի իրավասությանը: Եկեղեցական դատարանների բարձրագույն ատյան էր համարվում Հռոմի պապը: Մի շարք գործերի դեպքում (հերետիկոսություն, կախարհամք, սրբապղծություն, հավատալիքություն, արյունապղծություն, ամուսնական հավատարմության խախտում, սուտ վկայություն, զրպարսություն, փաստաթղթերի կեղծում, կշեռքի կեղծում, վաշխառություն և այլն) եկեղեցական դատարանների իրավասությունը տարածվում էր նաև աշխարհիկ անձանց վրա, որովհետև համարվում էր, որ այդպիսի գործերը կապված են «մեղսագործության» հետ: Եկեղեցական դատարանները

քննում էին նաև գործեր, որոնք կապված էին ընտանեկան հարաբերությունները կարգավորող պայմանագրերը խախտելու հետ: Իրավական և կրոնական կանոնների ամբողջությունը, որը ստեղծված էր եկեղեցու կողմից՝ եկեղեցական կազմակերպության ներսում, կոչվեց կանոնական իրավունք: Այն կարգավորում էր եկեղեցու և աշխարհիկ անձանց միջև հարաբերությունները:

- Կանոնական իրավունքի աղբյուրներ էին Հռոմեա-կաթոլիկական եկեղեցու ժողովների որոշումները, Հռոմի պապի արձանագրությունները, ինչպես նաև սուրբ գրքերը: XI-XII դդ. կանոնական իրավունքը դասավանդվում էր համալսարաններում: Կանոնական իրավունքի ամենահայտնի ժողովածուներից է «Գրացիանի օրենսգիրքը», որը կազմվել է XII դարի առաջին կեսում: Այդ ժողովածուի մեջ, հենվելով սուրբ գրքերի վրա, ներկայացված էին Հռոմի պապերի եկեղեցական ժողովների որոշումները, նորմատիվ արձանագրությունները (կոնդակներ, էնցիկլիկաներ): 1234թ., պապ Գեորգի IX օրոք, լույս է տեսել կանոնական իրավունքի նորմերի պաշտոնական ժողովածուն: XVI դ. կանոնական իրավունքի բոլոր նորմերը համակարգեցին «Կանոնական իրավունքի ժողովածուի» մեջ:

Վաղ միջնադարի աշխատավոր զանգվածների՝ ֆեոդալական շահագործման դեմ պայքարի ձևերն էին հերետիկոսական ելույթները: Հերետիկոսություն էին համարում կաթոլիկ դավանաբանության դիտավորյալ մերժումը հավատացյալների կողմից: Եկեղեցին հանդես էր գալիս որպես ֆեոդալական դասակարգի գոյության ընդհանուր համադրություն:

Հերետիկոսների դեմ պայքարելու համար XIII դ. ստեղծվեց հատուկ եկեղեցական հիմնարկություն՝ հավատաքննություն (ինկվիզիցիա):

Հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցին ավելի վաղ էր սկսել պայքարն ալախոհների և հավատուրացների դեմ, սակայն միայն XIII դ. այդ պայքարը ստացավ մպատակաուղղված, կազմակերպված և ահաբեկչական բնույթ: 1215թ. Չորրորդ Լատերենական ժողովն ընդունեց հերետիկոսության դեմ պայքարելու մասին հատուկ որոշում, ըստ որի եկեղեցին պետք է բացահայտեր հերետիկոսներին, դատապարտեր նրանց և հանձներ աշխարհիկ իշխանությանը՝ պատժելու համար: Դատապարտվածների սեփականությունը բռնագրավվում էր հօգուտ եկեղեցու: Հերետիկոսության մեջ կասկածվողները բանադրանքի էին ենթարկվում, եթե նրանք չէին կարողանում ապացուցել իրենց անմեղությունը կամ հերքել իրենց դեմ ներկայացրած մեղադրանքները: Եթե բանադրանքի ենթարկվեուց մեկ տարի անց նրանք չէին կարողանում

ապացուցել իրենց բարեհուսությունը, նրանց դատում էին որպես հերետիկոսների: Բոլոր նրանք, ովքեր համամիտ էին հերետիկոսների հետ կամ նրանց որևէ օգնություն էին ցուցաբերում, ենթարկվում էին եկեղեցական բանադրանքի և մեկ տարի անց, եթե չէին հրաժարվում իրենց հայացքներից կամ չէին փոխում իրենց վերաբերմունքը՝ հերետիկոսների նկատմամբ, մեխանիկորեն համարվում էին անազնիվ, կորցնում էին հանրային և ընտրովի պաշտոնները գրավելու իրավունքը, ինչպես նաև չէին կարող հանդես գալ որպես վկա, կտակել և ժառանգել ունեցվածքը: Բոլոր հավատացյալները պետք է տարին առնվազը մեկ անգամ խոստովանեին իրենց քահանային և հայորդություն անելին, այլ կերպ նրանք հերետիկոսներ էին հայտարարվում և զրկվում եկեղեցական թաղումից:

Աշխարհիկ ղեկավարները պետք է ոչ միայն իրականացնեին հերետիկոսների վերաբերյալ եկեղեցական դատարանի դատավճիռները, այլև ազատեին նրանցից իրենց հողերը՝ եկեղեցում հեռացման վախի ազդեցության տակ: Եթե բանադրանքից հետո մեկ տարվա ընթացքում աշխարհիկ ղեկավարը չէր ուղղվում, պապը կայալ էր վասալներին ազատել նրան ենթարկվելուց և այդպիսի ղեկավարի հաղթը հայտարարել ազատ՝ «խսկական կաթոլիկների» կողմից գրավելու համար:

1229թ. Տուլուզայի ժողովի ժամանակ այդ որոշումներին ավելացվել էր նաև այն, որ եպիսկոպոսները պարտավոր էին յուրաքանչյուր ծխական համայնքում նշանակել հատուկ քահանա՝ հերետիկոսներին բացահայտելու համար: Իսկ բոլոր ծխականները յուրաքանչյուր երկու տարին մեկ անգամ պետք է երդում տային կաթոլիկ եկեղեցուն հավատարմության մեջ և երդվեին հետապնդել հերետիկոսներին: 1252թ. պապ Ինոկենտիոս IV-ը հրատարակեց կոնդակ, որը նախատեսում էր հավատաքննական դատարանների ստեղծումը, որոնց թույլ էր տրվում օգտագործել տանջանքներ՝ հերետիկոսների բացահայտման նպատակով:

Յուրաքանչյուր թեմում հերետիկոսության դեմ պայքարելու համար ստեղծվում էր հատուկ հանձնաժողով: Հանձնաժողովներն իրավունք ունեին ձերբակալել հերետիկոսներին, նրանց հարցաքննել, դատապարտել և բռնագրավել ունեցվածքը: Դատավճիռն իրականացնում էր աշխարհիկ իշխանությունը: Ինկվիզիտորները նշանակվում էին Հռոմի պապի կողմից և ենթարկվում էին միայն նրան: Նրանք անսահմանափակ լիազորություններ ունեին, և ոչ ոք, բացի պապից, չէր կարող նրանց հեռացնել եկեղեցուց՝ ծառայության ժամանակ կատարած հանցանքների դեպքում: Պապը նրանց նույնիսկ իրավունք տվեց ներել միմյանց մեղքերը, որոնք կապված էին ինկվիզիտորական գործունեության հետ:

1542թ. հերետիկոսության դեմ պայքարի ղեկավարման համար

հռմեական կուրիայի կազմում ստեղծվեց հռմեակամ և տիեզերական ինկվիզիցիայի սրբազան միաբանությունը:

Հերետիկոսության վերաբերյալ գործ հարուցելու համար օգտագործվում էին ասեկոսեները և մատնությունները: Ինկվիզիտներով քննվող մատնիչների և վկաների անունները գաղտնի էին պահվում: Դա թույլ էր տալիս ինկվիզիցիային օգտվել լրտուների և սուտ վկաների ծառայություններից:

Որպեսզի մեղադրյալից ստանային հերետիկոսության մեջ մեղադրվելու խոստովանությունը, հրաժարումը դրանից և եկեղեցու հետ հաշտությունը, օգտագործվում էին ճնշման տարբեր միջոցներ՝ ահաբեկում, խաբեություն, երկարատև բանտարկություն և այլն: Եթե դա արդյունք չէր տալիս, նրանք անցնում էին տանջանքների: Մեղադրյալը կարող էր դատապաշտպանների դիմել, բայց սովորաբար դա անօգուտ էր:

Նախնական հետաքննությունը ավարտվում էր դատավճռով, որը կայացնում էր բարձր ատյանը: Դատավճիռը սովորաբար մեղադրական էր: Կարող էին լինել այնպիսի դատավճիռներ, որանցում նշվեր, որ «մեղքն ապացուցված չէ», ըստ որի անձը մնում էր կասկածանքի տակ, և միշտ նրա դեմ կարող էր գործ հարուցվել:

Դատավճիռը վերջնական էր և բողոքարկման ենթակա չէր: Ամբողջ գործունեությունը գաղտնի էր:

Եթե մեղադրյալը հրաժարվում էր մեղքը ընդունելուց և եկեղեցու հետ հաշտվելուց, ապա նրան այրում էին խարույկի վրա: Խարույկի վրա այրվելու համար մեղադրյալը հանձնվում էր աշխարհիկ իշխանությանը: Մյուս դեպքերում օգտագործվում էին տարբեր պատժամիջոցներ՝ սկսած ապաշխարանքից մինչև ցմահ բանտարկություն:

Ըստ Վուտերի հաշվարկների, Արևմտյան Եվրոպայում այրվել են մոտ 100 հազար «վիուկներ» և «կախարդներ»: Ինկվիզիցիան այրել է ֆրանսիայի ազգային հերոսուհի Ժաննա Դ'Արկին և վերածննդի լավագույն մտածողներից մեկին՝ Ջորդանո Բրիլյայո Բրունոյին:

Ֆեոդալական Եվրոպայի տնտեսական և քաղաքական կարգի վրա մեծ ազդեցություն թողեց քաղաքների ծագումը և զարգացումը:

Արհեստի անջատումը հողագործությունից, որը պայմանավորված էր արտադրական ուժերի հետագա զարգացմամբ, նպաստեց ապրանքափոխանակության զարգացմանը: Այդ կասակցությամբ Եվրոպայում X-XI դ.դ. առաջանում են քաղաքներ՝ որպես արհեստի և առևտրի կենտրոններ: Ճորտ գյուղացիները, որոնք փախել էին իրենց տերերից, կամ ազատ, բայց ֆեոդալներից կախման մեջ գտնվող գյուղացիները բնակվում էին այն տեղերում, որոնք ավելի նպաստավոր էին իրենց տնտեսական

գործունեության համար (ճանապարհների խաչմերուկներում, ֆեռդալական ամրոցների և վանքերի պատերի տակ, վարչական և եկեղեցական կենտրոնների տարածքներում, գետանցների մոտ):

Այդ երևույթը բացառիկ դեր էր խաղում հասարակության տնտեսական և քաղաքական զարգացման համար՝ նախ, քաղաքների առաջացումը նպաստեց ապրանքա-դրամական հարաբերությունների, ինչպես նաև քաղաքի և գյուղի միջև տնտեսական կապերի զարգացմանը, երկրորդ՝ հենց քաղաքներում հետագա զարգացում ստացան արտադրողական ուժերը, և երրորդ՝ քաղաքներում ձևավորվում է նոր հասարակական խավ՝ քաղաքային բնակչությունը, որը դառնում էր նոր բուրժուական հարաբերությունների կրողը:

Քաղաքների և քաղաքային բնակչության առաջացումը նպաստեց ֆեռդալական վերնախավի և ֆեռդալական մասնատվածության լիկվիդացմանը և կենտրոնացած պետության՝ որպես դասային ներկայացուցչական միապետության, առաջացմանը: Կառավարման այս ձևն առաջացավ թագավորի և քաղաքների միության հետևանքով, որպեսզի պայքար մղվեր ֆեռդալական անարխիայի դեմ: Բացարձակ միապետության առաջացումը տեղի ունեցավ ազնվականության և բուրժուազիայի ուժերի հավասարության շնորհիվ, որի ժամանակ միապետությունը հնարավորություն է ստանում միջնորդի դեր խաղալ նրանց միջև և համեմատաբար ինքնուրույնություն ձեռք բերել երկու դասերի նկատմամբ:

Սկզբնական շրջանում քաղաքները, որոնք առաջացել են աշխարհիկ և եկեղեցական ֆեռդալների հողերի վրա, գտնվում էին վերջիններից կախման մեջ, կատարում էին նրանց օգտին ֆեռդալական պարտականություններ և ենթարկվում էին նրանց վարչական, ռազմական ու դատական իշխանությանը: Բայց շատ շուտով քաղաքները սկսում են պայքարել ֆեռդալական սենյորների դեմ՝ անկախության համար: Ամենամեծ հաջողության հասնում էրալիայի քաղաքները, որոնք ոչ միայն նվաճեցին իրենց անկախությունը, այլև վերածվեցին քաղաք-պետությունների՝ կառավարման հանրապետական ձևով (Պիզա, Վենեցիա, Ֆլորենցիա): Եվրոպական այլ երկրներում այդ պայքարը հանգեցրեց տարբեր արդյունքների:

Որոշ քաղաքներ լիովին ազատվում էին սենյորի իշխանությունից և վերածվում էին «քաղաք-կոմունաների», այսինքն՝ ստանում, ձեռք էին բերում լիակատար ինքնակառավարման իրավունք՝ կառավարման ընտրովի մարմիններով, դատարաններով, ոստիկանությունով, բանակով, ֆինանսներով և այլն: Երբեմն այդպիսի քաղաքները դառնում էին

Ֆեոդալական սենյոր տեղական բնակչության նկատմամբ:

Քաղաքների և սենյորների պայքարի ժամանակ քաղաքային բնակչությունը պայքարում էր անձնական ազատության համար: Հենց այս ժամանակաշրջանում է առաջանում հետևյալ կանոնը. եթե ճորտը փախչում էր քաղաք և, ըստ ընդհանուր կանոնի, ապրում էր մեկ տարի և մեկ օր, ապա նա ազատ էր համարվում:

Քաղաքներում արտադրության հիմքը կազմում էր արհեստավորական տնտեսությունը: Մյևնույն մասնագիտության տեղ արհեստավորները միավորվում և ստեղծում են համքարություններ:

Յուրաքանչյուր արհեստավոր աշխատում էր իր արհեստանոցում՝ իր ընտանիքի անդամների, աշակերտների և ենթավարպետների հետ: Ամբողջ արտադրությունը (այդ թվում՝ ենթավարպետների և աշակերտների քանակը, աշխատանքային օրվա տևողությունը, աշխատավարձի չափը, հումք ձեռք բերելու հաջորդականությունը և պատրաստի արտադրանքի յուրացումը) կարգավորում էին համքարային կանոնադրությունները: Բայց համքարությունը միայն արտադրական միավորում չէր: Այն միաժամանակ միևնույն մասնագիտության միություն էր: Այն հոգևոր միություն էր, որն ուներ իր սրբերը, իր կրոնական տոները: Նա հանդես էր գալիս որպես ռազմական կազմակերպություն և առանձին միավոր էր քաղաքի գույքի կազմում:

Համքարությունն ինքնակառավարող միավոր էր: Այն դեկավարում էր ընտրովի ավագ (մագիստրոս): Համքարությունն ընտրում էր իր դատարանը, որը լուծում էր համքարության կանոնադրության խախտման հետ կապված վեճերը:

Ֆեոդալական քաղաքների բնակչությունը միասեռ չէր: Ինքնակառավարումը կամ ինքնուրույնությունը ձեռք բերելուց հետո քաղաքներում իշխանությունը կենտրոնացավ քաղաքային վերնախավի ձեռքում (վաճառականներ, վաշխատուներ, քաղաքային հողատերեր), որոնք կազմեցին ժառանգական արտոնյալ խումբը: Այն կոչվեց պատրիկություն: XIII-XV դդ. բոլոր քաղաքներում իշխանության համար դաժան պայքար էր մղվում պատրիկության և համքարությունների միջև:

XIV-XV դդ. եվրոպական քաղաքների մեծամասնությունում համքարությունները վերածվեցին ինքնամփոփ համքարային կորպորացիաների, ուր նոր մարդկանց մուտքը գրեթե հնարավոր չէր: Դա բերեց այն բանի, որ ենթավարպետները դարձան վարձու բանվորներ, որոնք սակայն չէին կարող դառնալ վարպետներ: Իրենց մասնագիտական շահերը պաշտպանելու համար սրանք սկսեցին ստեղծել միություն՝ միաբանություններ, որոնք պայքարում էին վարպետների դեմ

աշխատավարձը բարձրացնելու և աշխատանքային օրվա տևողության կրճատման համար: Մանր արիեստավորների հետ նույնք կազմում էին քաղաքային բնակչության ցածր խավը՝ քաղաքային պլեբեյությունը: Պլեբեյության պայքարի ֆեոդալական վերնախավի շահագործման դեմ համարվում էր ֆեոդալական քաղաքի սոցիալական կյանքի հիմնական գիծը:

Այսպիսով, քաղաքների զարգացման պատմության մեջ կարելի է նշել դասակարգային պայքարի երեք փուլ՝ 1) քաղաքների պայքարը ֆեոդալների դեմ՝ քաղաքների անկախության համար (XI-XII դդ.), 2) պատրիկության և համքարությունների միջև պայքարն իշխանության համար (XII-XIV դդ.), 3) քաղաքային պլեբեյության պայքարը քաղաքային վերնախավի դեմ (XIV դարի վերջ - XV դարի սկիզբ):

Քաղաքների առաջացումը և ինքնուրույնության նվաճումը հանգեցրեց քաղաքային իրավունքի ստեղծմանը, որը կարգավորում էր մի կողմից՝ քաղաքացիների, մյուս կողմից՝ քաղաքների և ֆեոդալների միջև եղած իրավական հարաբերությունները: Քաղաքային իրավունքի աղբյուրներն էին հանդիսանում քաղաքների պայմանագրերը սենյորների հետ, սովորույթները, համքարությունների և գիլդիաների կանոնադրությունները: Ինչպես նաև քաղաքային ինքնակառավարման մարմինների որոշումները: Քաղաքային իրավունքի վրա մեծ ազդեցություն գործեց հռոմեական իրավունքը:

ՉԼՈՒՄ 7

ՖՐԱՆԿՆԵՐԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԸ

1. ՖՐԱՆԿՆԵՐԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱՑՈՒՄԸ

Մեր թվարկության հինգերորդ հարյուրամյակը Գալիայի համար հանդիսացավ. սոցիալ-տնտեսական բարեփոխությունների ժամանակաշրջան: Հռոմի այդ հարուստ զավառում բազմակողմանիորեն դրսևորվեց խոր ճգնաժամը, որը բռնկեց ամբողջ կայսրությունը: Երկիրը սասանվում էր ստրուկների, կոլոնների, գյուղացիների, քաղաքային մուրացկանության ելույթներից: Ժողովրդական զանգվածների ելույթները միաձուլվում էին օտարերկրյա ցեղերի, և ամենից առաջ գերմանացիների՝ Գալիայի արևելյան հարևանների անդադար հարձակումների հետ: Այս ամենի արդյունքը եղավ այն, որ երկրի մեծ մասը բաժանվեց վեստգոթերի, ֆրանկների, բուրգունդացիների միջև: Այդ գերմանական ցեղերից ուժեղագույններն էին սալական ֆրանկները:

Նրանց պահանջվեց 20 տարի, որպեսզի V դարի վերջում և VI դարի սկզբում գրավեին երկրի մեծ մասը:

Ֆրանկների դասակարգային հասարակության առաջացումը, որը սկզբնավորվել էր մինչև նրանց տեղափոխվելը նոր հայրենիք, ավելի արագացավ Գալիայի նվաճման գործընթացի ժամանակ:

Ֆրանկների ռազմական առաջնորդները, նրանց դրուժինաները, ցեղային ավագներն արագ կերպով վերածվում էին խոշոր հողատեր շահագործողների: Ազնվականությունը բարձր է շարքային ֆրանկներից, չնայած որ վերջիններս մնում էին ազատ և սկզբնական շրջանում չէին զգում տնտեսական ճնշման ուժեղացումը:

Ֆրանկ գյուղացիները բնակվում էին գյուղական համայնքներով (մարգերով): Մարզն ընդգրկում էր անտառներ, դաշտեր, մշակվող հողեր: Վերջինները բաժանվեցին հողակտորների և անցան առանձին ընտանիքների՝ ժառանգական օգտագործման իրավունքով:

Հաճագործվողների հիմնական խումբն այն ժամանակ կազմում էր նվաճված բնակչությունը: Միաժամանակ զալլո-հոռմեական լազնվականությունը մասամբ պահպանեց իր հարստությունը:

Դասակարգային շահերի միասնությունը սկիզբ դրեց ֆրանկյան և զալլո-հոռմեական ազնվականության մտերմացմանը: Արտոնյալ դասակարգերը շահագրգռված էին հատուկ կազմակերպության ստեղծումով, որի օգնությամբ հնարավոր կլիներ ճնշել աշխատավորությանը, իրենց ձեռքերում պահպանել նվաճված երկիրը: Նախկին տոհմացեղային կազմակերպությունը ի վիճակի չէր այդ անելու: Կարելի է ասել, որ եկավ այն ժամանակը, երբ գորապետի իշխանությունը պետք է դառնար թագավորական իշխանություն, և դա կատարվեց:

Տոհմացեղային հասարակարգի հիմնարկներն իրենց տեղն են զիջում նոր կազմակերպությանը՝ թագավորի գլխավորությամբ: Դա հատուկ «հանրային իշխանություն» էր, որը կազմված էր ոչ միայն զինված մարդկանցից, այլ նաև բանտերից և տարբեր տիպի հարկադրական հիմնարկներից, որոնք հայտնի չէին տոհմական հասարակությանը:

Նոր հանրային իշխանության հաստատումը կապված էր բնակչության տերիտորիալ բաժանման հետ: Ֆրանկների բնակեցված հողերը բաժանվում էին շրջանների («պագեր» - «համարակալություն»), որոնք կազմված էին ավելի փոքր միավորներից, հարյուրավորներից: Հարյուրավորներում և պագերում ապրող բնակչության կառավարումը հանձնվում էր հատուկ պաշտոնական անձի:

Ֆրանկների պետության առաջացումը կապված է նրանց ռազմական առաջնորդներից մեկի՝ Մերովինգների տոհմից սերված Խլոդվիգի (486 - 511թ.թ.) անվան հետ: Նրա գլխավորությամբ նվաճվել է Գալիան:

2. ՖՐԱՆԿՆԵՐԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ VI - IX ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Ա) Հասարակական կարգը: Ֆրանկների հասարակության զարգացման գլխավոր գիծը նրա ընդլայնումն էր: Ֆեոդալիզմի ծագումն ու զարգացումն է: Նոր հարաբերությունները ձևավորվում էին սոցիալական միջավայրում, որը կազմված էր սոցիալ - էթնիկական երկու խմբերից՝ ֆրանկական (տիրող) և զալլո-հոռմեական: Նրանցից յուրաքանչյուրն ուներ իր հիմնական բնակավայրը (ֆրանկական «հյուսիսը» և զալլո-հոռմեական «հարավը»: Նրանց միջև սահման էր համարվում Լուարա գետը): Ֆեոդալական հարաբերությունների ձևավորումը ֆրանկների և զալլո-հոռմեացիների մոտ իրար նման չեն՝ թեկուզ և այն տեսանկյունից, որ այն նրանց մոտ սկսվում էր տարբեր ելակետային սահմաններից: Ֆրանկներն անցան ֆեոդալիզմի՝

ետևում թողնելով նախնադարյան համայնակարգը, իսկ զալլո-
հոռնեացիները՝ ստրկատիրական հասարակությունը: Ֆեոդալիզմի
զարգացումը ֆրանկների երկրում անցել է երկու աստիճան (առաջինը՝ VI-
VII դդ. , երկրորդը՝ VIII-IX դարերի առաջին կեսը): VI-VIIդդ. ֆեոդալական
հասարակության դասակարգերի՝ շահագործողների (ֆեոդալների) և
շահագործվողների (ճորտ գյուղացիների) ինտենսիվ ձևավորման
ժամանակաշրջանն էր: 579թ. Ֆրանկների պատմության մեջ առաջին
անգամ I.լոմժում բռնկվեց մասսայական ժողովրդական ապստամբություն:
Այն դաժանորեն ճնշվեց միապետության կողմից: Արդեն այդ ժամանակ
ֆրանկների պետությունն իրեն ներկայացրեց որպես ֆեոդալների
դիկտատուրա:

Խլոդվիգի մահից հետո, նրա որդիները սկսեցին երկարատև և
արյունահեղ երկպառակտական կռիվները: Ֆեոդալական
երկպառակտությունները տևեցին 100 տարուց ավել: Թագավորությունը
շատ անգամ տարրալուծվում էր առանձին անկախ պետությունների:
Միայն VII դարում տիրեց որոշ հանգստություն: Սակայն անցած
դարաշրջանի իրադարձությունները կարևոր ազդեցություն թողեցին երկրի
սոցիալ-տնտեսական կյանքի զարգացման վրա: Ազնվականությունն
առատորեն պարզևատրվեց հողով: Թագավորների համար դա միակ
միջոցն էր նրանց իրենց կողմը ներգրավելու համար: Նվիրված հողերը
դառնում էին ժառանգական, ազատ սեփականություն, այսպես կոչված՝
ալլոդ:

Արագ կերպով հարստանում էր եկեղեցին, որի հողային կալվածքներն
անընդհատ աճում էին:

Կարևոր սոցիալ-տնտեսական փոփոխություններ էին նշանավում
ֆրանկական գյուղացիների բնակավայրերում:

Հողի մասնավոր սեփականություն էին համարվում սկզբում ճարգերում
տնամերձ, իսկ հետագայում նաև վարելահող տարածքները: Այդ պահից
համայնքի դասակարգային սահմանազատումն ավելի արագացավ:
Հողագործի գյուղացիների թիվն աճում էր: Կորցնելով սեփական հողը՝
վտանգի էր ենթարկվում գյուղացիների անձնական ազատությունը:
Գյուղացին, չտեսնելով տնտեսական անկախությունը պահպանելու
հնարավորություն, իր փոքր հողակտորը տալիս էր տիրոջը (համարվում էր,
որ «նվիրում էր»), որն այն ետ էր վերադարձնում, երբեմն ավել մասով, բայց
արդեն իր օգտին որոշ պարիակներ կատարելու պայմանով: Չևականորեն
այդ պայմանագիրն անձնական կախման հարաբերություններ չէր
հաստատում, բայց դրա համար ստեղծում էր բարենպաստ պայմաններ:

Այդ ժամանակաշրջանում ավելի մեծ տարածում գտավ պատրոնատի

(«հովանավորության») համակարգը: Խոշոր հողատերերի կողմից ճնշման ուժեղացման պայմաններում գյուղացիները ստիպված էին դիմել հզոր և ազդեցիկ մարդկանց օգնությանը: Շատ հաճախ ազնվականությունն ինքն էր հովանավորում գյուղացիներին, քանի որ շահագրգռված էին դրանում: Հովանավորվում էին ոչ միայն բույլ և հողագործ, այլև ուժեղ, և շատ հողեր ունեցողները, որոնք հովանավորվում էին ավելի ուժեղների կողմից: Հովանավորությունը նախատեսում էր՝ 1) հողի փոխանցումը տիրոջը՝ հետագայում վերադարձնելու պայմանով, 2) «թույլի» կախումն իր պատրոնատից, 3) պատրոնատի օգտին մի շարք պարհակների կատարում:

Այսպիսով, վճռական քայլ էր արված ֆրանկյան գյուղացիներին ճորտացնելու համար: Մի անգամ ընկնելով նման կախման մեջ՝ նրանք կորցնում էին իրենց անձնական ազատությունը, իսկ մի քանի սերունդ անց նրանցից շատերը դառնում էին ճորտեր:

Ճորտերի թվում ավելի շատ հայտնվում էին «հարավի» ստրուկները և կոլոնների մեծ մասը:

Ֆեոդալական պետականության ուժեղացումը, սակայն, չէր ուղեկցվում թագավորների իշխանության ուժեղացմամբ: VI դարի արյունահեղ երկարատևությունը ճակատագրական էր Մերովինգների համար. նրանք ստիպված էին բաժանել իրենց բոլոր հողերը: Որքան փոքրանում էր միապետության հողային ֆոնդը (ռազմաքաղաքական ուժի հիմքերը՝ ֆեոդալական հասարակության մեջ), այնքան հզորանում էին առանձին ընտանիքները: Ամբողջ VII դարն աննշան բացառություններով անցավ թագավորների իշխանության բուլացման նշանի տակ: Շուտով նրանք ամբողջովին հեռացվեցին գործերից:

Պետության մեջ իշխանությունը կենտրոնանում էր ազնվականության ձեռքերում, որը բռնագրավեց պետության կարևոր պաշտոնները, և հատկապես մարդպետի պաշտոնը: Սկզբնական շրջանում մարդպետը դեկավարում էր թագավորական պալատը, սակայն աստիճանաբար նրա իրավագործություններն այնքան են ընդլայնվում, որ նա դառնում է, փաստորեն, պետության գլուխը: VII-VIII դ.դ. շեմին այդ պաշտոնը դառնում է ազնվական և հարուստ տոհմի ժառանգական սեփականությունը, որը սկիզբ դրեց կարոլինգների հարստությանը:

Կարոլինգների միապետությունը: Այս տոհմի ներկայացուցիչներից մեկի՝ մարդպետ Կարլ Մարտելի (VIII դար) անվան հետ է կապված ֆրանկների հասարակության սոցիալ-քաղաքական համակարգում տեղի ունեցած շատ կարևոր բարեփոխությունը: Մարդպետը ձգտում էր ամրապնդել կենտրոնական իշխանությունը: Այդ նպատակին պետք է ծառայեր լավ զինված հեծյալ բանակը, որը պետք է կախման մեջ գտնվեր

պետության ղեկավարից:

Բարենորոգության բնույթը հետևյալն էր: Վերջ էր դրվում հողերի՝ որպես սեփականության, նվիրատվությանը: Դրա փոխարեն հողերը և դրանց վրա բնակվող գյուղացիները պայմանականորեն ցմահ տրվում էին բենեֆիցի ձևով: Կարլ Մարտեյը բռնագրավեց այդ հողերն անհնազանդ մագնատներից և վանքերից: Բենեֆիցի կրողն իրեն հող տվողի օգտին պետք է ծառայություն կատարեր: Ծառայության ծավալը որոշվում էր բենեֆիցիի չափերով: Բայց բոլոր դեպքերում բենեֆիցի կրողը մինչև որոշ հասակի հասնելը որպես ասպետ պետք է մասնակցեր ռազմական արշավներին և համդերձավորվեր իր հաշվին: Հրաժարվելով ծառայությունից՝ նա զրկվում էր բենեֆիցիից:

Սակայն բարենորոգության նշանակությունը վերաբերում էր ոչ միայն ռազմական ոլորտին: Շատ կարևոր փոփոխություններ տեղի ունեցան սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ոլորտում: Բարենորոգությունը նպաստեց ոչ միայն ֆեոդալական հողատիրության և դրանով պայմանավորված՝ գյուղացիների ճորտացման զարգացմանը, այլև որոշ ֆեոդալների՝ մյուսներին համաստորադասության համակարգի առաջացմանը:

Բենեֆիցի կրողի և հողը հանձնողի (նրանց համապատասխանաբար կոչում էին վասալ և սենյոր) միջև հաստատվեցին պայմանագրային հարաբերություններ, որի կարևոր միավորն էր ռազմական ծառայության պարտականությունը՝ հողը ստանալու նպատակով: Բացի պետության ղեկավարից, բենեֆիցիներ սկսեցին բաժանել նաև խոշոր ֆեոդալները՝ ձեռք բերելով վասալներ:

Այսպիսով, աստիճանաբար սկսեցին ձևավորվել վասալային հարաբերությունները, որոնք ընդգրկեցին ամբողջ ֆեոդալների դասը:

Ֆեոդալական հողային սեփականության աճն ուղեկցվում էր գյուղացիների վրա առանձին սենյորների ռազմական, ոստիկանական, դատական և ֆինանսական իշխանության ուժեղացումով: Այդ պատճառով պատահական չէր սենյորների այսպես կոչված անձեռնմխելի իրավունքների ընդլայնումը, որը սկսվել էր դեռ Մերովինգների օրոք:

Դատական, ոստիկանական, ֆինանսական ոլորտներում համարյա բոլոր իրավագործությունները տրվում էին կալվածատերերին: Անձեռնմխելիության առաջացումն ուներ հեռու գնացող հետևանքներ:

Այս ամենը վկայում էին հողային հարաբերություններում իսկական հեղաշրջման մասին:

Սակայն սկզբնական շրջանում Կարլ Մարտեյի բարենորոգությունը նպաստում էր կենտրոնական իշխանության ժամանակավոր

ուժեղացմանը: Վերակառուցված գորքի օգնությամբ ետ մղվեցին արտաքին բշմամյների հարձակումները, ճնշվեց անհնազանդ ազնվականությունը, ստեղծվել էր մի գորք, որն ամբողջովին կազմված էր տիրող դասակարգի ներկայացուցիչներից: Այն պետական աշխարհագորը դարձնում է գյուղացիության ճնշման միակ միջոցը:

Բ) Պետական կարգը: Ֆրանկյան պետության զարգացումը տեղի էր ունենում վաղ ֆեոդալական միապետության բնորոշ գծերի վերացման և այն սկզբունքների հաստատման ճանապարհով, որոնք բնորոշ էին ֆեոդալական պետությանը՝ ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանում: Այդ գործընթացը երկարատև, բարդ և բավականին հակասական էր:

Տիրող դասակարգերի հիմնական խմբերը շահագրգռված էին դրանով, քանի որ միայն հզոր պետական մեքենայի միջոցով նրանք կարող էին հաստատվել Գալիայում, ստրկացնել ազատ ֆրանկյան գյուղացիներին, որոնց շնորհիվ էր նվաճվել այդ երկիրը:

Հզոր պետությունն անհրաժեշտ էր նաև այլ նպատակի հասնելու համար, այն է՝ ստրկացնել և թալանել հարևան երկրները, ինչպես նաև իր տարածքը պաշտպանել արտաքին հարձակումներից:

Կարլ Մարտելի բարենորոգության անցկացումից հետո նկատվում է կենտրոնական իշխանության ժամանակավոր ուժեղացումը: 751թ. գահի վրա հաստատվում է նոր հարստություն: Աշխարհիկ և հոգևոր ազնվականության ժողովի ժամանակ Կարլ Մարտելի որդին՝ Պիպինը, որն ուներ իրական իշխանություն, թագավոր հռչակվեց:

Միապետությունը հասավ բարձրագույն ծաղկմանը նրա որդի Կարլի օրոք, որն անվանվեց Մեծ (VIII դարի երկրորդ կեսից IX դարի սկիզբը):

Նվաճողական արշավների հետևանքով միապետության սահմաններն ընդլայնվեցին:

Պետության հզորացման արդյունքը հանդիսացավ Կարլ Մեծի կայսր հռչակվելը: Միապետությունն ուժեղացնում էր եկեղեցու հսկողությունը:

Թագավորական (կայսերական) արքունիքը վեր է ածվում պետական կառավարման կենտրոնի: Բայց այս ամենը չէր նշանակում, որ կայսրը դառնում է միապետ: Պետության ղեկավարը, փաստորեն, պետք է կիսեր իշխանությունն ազնվականության հետ, առանց որի համաձայնության չէր ընդունվում որևէ կարևոր որոշում: Ամենախոշոր աշխարհիկ և հոգևոր ֆեոդալները մտնում էին թագավորական (կայսերական) խորհրդի մեջ: Համարյա ամեն տարի տեղի էր ունենում արքունական և զավառական ազնվականության համագումար, որը կոչվում էր «Մեծ դաշտ»:

Խորհուրդը և համագումարներն այն հիմնարկներն էին, որոնք

անմիջականորեն մասնակցում էին քաղաքականության ձևավորմանը:

Երկրում պետական կառավարման մարմինները բնութագրվում էին հետևյալ կերպ.

1) Հողերի վրա տնտեսապես իշխող պաշտոնյաները միաժամանակ կատարում էին վարչական-դատական ֆունկցիաներ՝ այդ հողերի վրա բնակվող բնակչության նկատմամբ:

Տնտեսական և պետական ֆունկցիաների այդպիսի միասնության պայմաններում իր արտահայտությունն էր գտնում ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի ֆեոդալական պետականության կարևորագույն սկզբունքը՝ քաղաքական իշխանությունը հանդիսանում էր «հողային սեփականության բնորոշ հատկանիշ»:

2) Բացակայում էր պետական կառավարման առանձին ոլորտների հաջորդական սահմանազատումը: Պաշտոնյաները, որպես կանոն, համատեղում էին ռազմական, ֆինանսական և դատական ֆունկցիաները:

Միայն կենտրոնական կառավարման համակարգում նշմարվեց որոշ սահմանազատում: Բայց այստեղ դեռ չկար հատուկ գերատեսչական ապարատ:

3) Այս կամ այն ծառայության դիմաց ստանում էին որոշակի քանակությամբ հողեր:

Քանի որ ազնվականները դառնում էին խոշոր հողատերեր և չէին ապրում անընդհատ արքունիքում, ավելի մեծացավ պաշտոնյա անձանց՝ նախարարների նշանակությունը:

Սկզբնական շրջանում նախարարներն իրենցից ներկայացնում էին թագավորական տնտեսության կառավարիչներ: Նրանք գտնվում էին արքունիքում և դեկավարում էին թագավորական կալվածքների կառավարիչների գործունեությունը, որոնք ցրված էին ամբողջ երկրով: Շուտով նրանք գլխավորեցին պետական կառավարությունը և դատարանը: Այն ժամանակ դեռևս գոյություն չունեին պետական և թագավորական անձնական սեփականության բաժանումը, համապետական խնդիրները դիտում էին որպես արքունիքի անձնական գործեր:

Աստիճանաբար միապետները դառնում են խոշոր լատիֆունդիաների սեփականատերեր:

Թագավորական կարևորագույն պաշտոնյաներից էին՝ 1) մարշալետ (այս պաշտոնի ժառանգորդներն այն լուծարեցին այն ժամանակ, երբ իրենք զրավեցին թագավորական գահը): 2) Պֆալցգրաֆ (սկզբում հետևում էր թագավորական ծառաներին, ապա գլխավորեց պալատական դատարանը): 3) Թեզաուրարի՝ «գանձերի պահապանը», որը վարում էր թագավորի տնօրինության տակ գտնվող նյութական արժեքների

հաշվառումը: Փաստորեն, նա պետական գանձապետն էր, քանի որ պետական գանձարանը նույնացվում էր միապետի անձնական ունեցվածքի հետ: 4) Մարշալ՝ սկզբում թագավորական ախոռապետ, ապա՝ հեծյալ բանակի պետ: Հաճախ նա դեկավարում էր ռազմական գործողությունները: 5) Արխիկապելան՝ թագավորի խոստովանահայրը, պալատական հոգևորականության ավագը, որը թագավորական խորհրդի պարտադիր անդամ էր:

Ամբողջ երկիրը բաժանված էր շրջանների՝ պագերի (հարավում սահմանները համընկնում էին Հռոմի նախկին վարչատարածական բաժանման հետ): Այդ տարածաշրջանի կառավարումը հանձնվում էր կոմսի՝ պաշտոնյա անձի, որին նշանակում էր թագավորը: Իր տրամադրության տակ նա ուներ ռազմական ջոկատ:

Տարածաշրջանները բաժանվում էին հարյուրյակների: Սկզբում նրանց գլխավորում էր ընտրովի անձը: Բայց արդեն Մերովինգներին հաջողվեց նրան փոխարինել պետական պաշտոնյայով: Նա ենթարկվում էր կոմսին:

Համայնքները (մարզերը), որոնք մտնում էին հարյուրյակի կազմի մեջ, պահպանում էին ինքնակառավարումը:

Երկրի սահմաններում ստեղծվել էին ավելի մեծ տարածքային միություններ՝ դքսություններ, որոնք կազմված էին մի քանի տարածաշրջաններից: Դրանք կառավարում էին դքսերը, որոնք համարվում էին որպես աշխարհագրորի, հրամանատարներ: Նրանք պետք է ապահովեին սահմանների պաշտպանությունը: Մնացած հարցերում նրանք ունեին կոմսերին հավասար իրավունքներ:

Վաղ գերմանական հողերում (պետության արևելյան շրջանները) դուքսի իշխանությունն ուներ այլ բնույթ: Այն իր արմատներով գնում էր դեպի անցյալը, դեպի ցեղական առաջնորդների ժամանակները, որոնց հետնորդները դարձան ֆրանկյան թագավորների դքսեր:

VII դարի սկզբում պաշտոնյաները (դքսեր, կոմսեր) աստիճանաբար դառնում են խոշոր հողատերեր: Նրանց կալվածքները մեծանում են թագավորի «նվերների» և գյուղացիների հողերի բռնագրավման շնորհիվ: Պաշտոններն ավելի հաճախ փոխանցվում էին ժառանգությամբ՝ դառնալով առանձին ընտանիքների արտոնությունը: Պաշտոնի անվանումը (դուքս, կոմս) դիտվում էր որպես ժառանգական պատվավոր տիտղոս:

Միաժամանակ աճում են առանձին սենյորների անձեռնմխելի իրավունքները:

Դատարան: Բարձրագույն դատական իշխանությունը պատկանում էր միապետին: Նա այն իրականացնում էր ազնվականության ներկայացուցիչների հետ միասին: Թագավորական խորհուրդը զբաղվում

էր ամենավտանգավոր իրավահախտումներով:

Երկրի հիմնական դատական աստանք, որտեղ քննվում էր գործերի մեծամասնությունը, «հարյուրյակների դատարաններն էին»: Մի քանի դարաշրջանի ընթացքում նրանք փոփոխության չեն ենթարկվել: Եվ դա պատահական չէ: Դատարանները, որոնք ամենից շատ էին առնչվում ժողովրդի հետ, խառնվում նրա կյանքին, պետք է ունենային ոչ միայն հարկադրողական ուժ, այլ նաև համապատասխան հեղինակություն: Սակայն այդ երկուսը միասին պետական իշխանությունը չէր կարող ապահովել: Պահպանելով դատարանի հին ձևը՝ կառավարող շերտերը իրենց շահերից ելնելով ձգտում էին օգտագործել այն հարգանքը, որն ունեին ժողովրդի մեջ: Աստիճանաբար, բայց հաստատորեն դատական իշխանությունը կենտրոնանում էր այն անձանց ձեռքերում, ում նշանակում էր թագավորը:

Սկզբնական շրջանում կոմսը կամ փոխերեցը հրավիրում էին ազատ մարդկանց ժողով՝ մալքերգ (հարյուրյակներ), որն իր շրջապատից ընտրում էր դատավոր՝ ռախինբուրգեր: Դատն անցկացնում էր ընտրովի նախագահը՝ տունգլինը: Դատարանը կազմված էր, որպես կանոն, իրավունքն իմացող ունեոր մարդկանցից: Բայց դատական նիստին մասնակցում էին հարյուրակի բոլոր ազատ և հավասարազոր բնակիչները, իսկ թագավորի պաշտոնյաները հսկում էին դատավարության ընթացքի վրա:

Աստիճանաբար ուժեղանում է ռախինբուրգերի դատական գործունեության հսկողությունը՝ թագավորի պաշտոնյաների կողմից, որոնք դառնում են դատարանների նախագահներ՝ փոխարինելով տունգլիներին:

Կարողինգներն ավարտեցին այդ պրոցեսը: Թագավորի պատվիրակներն իրավունք ստացան ռախինբուրգերի փոխարեն նշանակել դատարանի հատուկ անդամներին՝ սկաբիններին: Ազատ մարդկանց ներկայությունը դատի ժամանակ չեղյալ հայտարարվեց:

Երկրի հետագա զարգացումը նպաստեց դատական մարմինների վերափոխմանը: Անձեռնմխելի սենյորները դատական բնագավառում ընդլայնում են իրենց իրավունքները գյուղացիների նկատմամբ: Անձեռնմխելիության իրավունք և դատական իրավասություններ են ձեռք բերում պաշտոնատար անձինք (ղբսեր, կոմսեր), ինչպես նաև բարձրագույն հոգևոր առաջնորդները և ամենից առաջ եպիսկոպոսները:

Երկրում Մերովինգների դինաստիայի առաջին թագավորների օրոք գորքի միջուկը կազմում էր թագավորական գորագունդը: Նրա մեծ մասը գտնվում էր թագավորի կողքին և «սնվում էր» նրա ձեռքերից: Առատորեն շնորհված, լավ զինված գորքը գահի գլխավոր հենարանն էր: Զորագունդը

համարվում էր գյուղացիության ճնշման գլխավոր միջոցը՝ զինված ճանապարհով:

Այդ ժամանակ դեռևս ժողովրդական աշխարհագործ պահպանում էր իր նշանակությունը: Այն հարկավոր էր միապետությանն արտաքին սլատերազմներ վարելու համար, քանի որ զորագնդի քանակությունը համեմատաբար մեծ չէր (օր. Խյոդվիգն ուներ 3000 զորոժինա): Ամեն տարի կազմակերպվում էին զորատեսներ՝ «մարտյան դաշտեր»:

Աստիճանաբար կառավարող շրջանների վերաբերմունքն աշխարհագրի նկատմամբ փոխվում է: Այն վերջնականորեն վերածվում է օգնական ուժի:

IX դարի սկզբում ֆրանկյան պետությունը գտնվում էր իր հզորության գագաթնակետում: Անդրկելով Արևմտյան Եվրոպայի համարյա ամբողջ տարածությունը և իր սահմանների վրա չունենալով ուժով իրեն հավասար հակառակորդ՝ այն անխորտակելի և անսոստն էր: Սակայն այդ ժամանակ արդեն իր մեջ կրում էր թուլացման և քայքայման տալիքեր: Նվաճումների հետևանքով ստեղծված այդ պետությունն իրենից ներկայացնում էր ժողովուրդների խառնակույտ, որոնք միմյանց հետ կապված էին ուսգնական ուժով: Ժամանակավոր ճնշելով ճյուղացվող գյուղացիության զանգվածային դիմադրությունը՝ ֆրանկյան ֆեոդալները կորցրեցին միասնական պետության ստեղծման շահագրգռվածությունը: Պետության քայքայումը դառնում է անխտսափելի:

843թ. պետության քայքայումն իրավաբանորեն հաստատվեց պայմանագրով, որը Վերդենում կնքեցին Կարլ Մեծի թոռները: Կայսրության իրավահաջորդները դարձան երեք թագավորություններ՝ արևմտաֆրանկյան, արևելաֆրանկյան և միջին ֆրանկյան (ապագա Ֆրանսիան, Գերմանիան և Իտալիայի մի մասը):

3. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Իրավունքի աղբյուրները: Իրավունքի հիմնական աղբյուրն է սովորույթը: Սովորույթները կրում էին ցեղային բնույթ, և յուրաքանչյուր մարդ կրում էր ցեղի սովորույթների ազդեցությունը՝ անկախ իր բնակավայրից:

V-IX դդ. Ֆրանկյան պետության տարածքում տեղի է ունենում ցեղերի սովորույթների գրանցում՝ այսպես կոչված «բարբարոսական պրավիաների» տեսքով: Ստեղծվում են Սալիկյան, Բուրգունդյան, Ալեմանյան և այլ պրավիաներ: 802թ. Կարլ Մեծը հրամայեց կազմել իր կայսրության մեջ մտնող բոլոր ցեղերի պրավիաները: Սովորութական

իրավունքի նորմերի հետ մեկտեղ, որոնք կազմվել էին ստրկատիրական համայնակարգից ֆեոդալական հասարակությանն անցման ժամանակաշրջանում, այդ պայմանները սահմանում էին իրավունքի նոր նորմեր, որոնք ծագեցին գույքային շերտավորման, դասակարգերի կազմավորման և ֆեոդալական հարաբերությունների ձևավորման գործընթացի աճի հետ:

Թագավորական իշխանության դերի աճի հետ թագավորները սկսում են հրապարակել օրենսդրական որոշումներ, որոնք անվանվեցին կապիտուլյարիներ և ունեին համապարտադիր նշանակություն: Իր կապիտուլյարիներով թագավորական իշխանությունն ակտիվորեն նպաստում էր ֆեոդալական հարաբերությունների ձևավորմանը և ամրապնդմանը:

Վաղ ֆեոդալական իրավունքի աղբյուր են համարվում նաև անձեռնմխելի պատվոգրերը և, այսպես կոչված, բանաձևերը: Անձեռնմխելի պատվոգրերը տրվում էին թագավորական իշխանության կողմից հողային մագնատներին, վանքերին և եկեղեցիներին: Բանաձևերն իրենցից ներկայացնում էին պատվոգրերի, պայմանագրերի և այլ պաշտոնական փաստաթղթերի օրինակներ: Դրանք մշակում էին հիմնականում երիտասարդացիները: Բանաձևերի բազմաթիվ ժողովածուների թվում ամենահայտնին վանական Մարկուլֆի բանաձևերի ժողովածուն է, որը յույս է տեսել VII դարի վերջում:

Սալիկյան պրավոյայի հիմնական գծերը: Սալիկյան պրավոյան իրավունքի հնագույն ժողովածուներից է: Այն սալիկյան ֆրանկների սովորույթների գրառում է: Այդ սովորույթների գրառումը գիտնականները վերաբերում են Խյոլվիգի կառավարման ժամանակներին: Հետագայում «Պրավոյան» լրացվել է թագավորական կապիտուլյարիներով:

Սալիկյան պրավոյան հիմնականում իրենից ներկայացնում է սովորույթների անջատ և անհամակարգ գրառում, որը հիմնականում կազմվել է մինչև ֆրանկյան պետության ձևավորումը: Այդ պատճառով նրա բովանդակությունն արտացոլում է այն սոցիալական և իրավական կարգը, որը բնութագրում է նախնադարյան համակարգի անցումը դասակարգային հասարակությանը: Սալիկյան պրավոյան բացահայտում է նախնադարյան համայնական կարգերի քայքայման, մասնավոր սեփականության և գույքային անհավասարության ձևավորման պրոցեսը: Նրա հիմնական խնդիրներից մեկը մասնավոր սեփականության պաշտպանությունն է, որը պետք է փոխարիներ կոլեկտիվ սեփականությանը:

Ինչպես «Բարբարոսական», այնպես էլ «Սալիկյան» պրավոյաները բնութագրվում էին իրավախախտումների և նրանց համապատասխան

պատժամիջոցների ընդհանուր, վերացական հասկացությունների բացակայությամբ: Այն ունի կազուալ բնույթ, այսինքն՝ նախատեսում է իրավախախտումների և նրանց համապատասխանող պատիժների կոնկրետ դեպքեր: Օրինակ, Սալիկյան պրավիպյին հայտնի չէ մարմնական վնասվածքների ընդհանուր հասկացությունը: Այստեղ բվարկվում են նրա առանձին տեսակները. (օր. «Էթե մեկը վնասի մյուսի ձեռքը կամ ոտքը, գրկի նրան ականջից կամ քրից», «Էթե մեկը հանի մյուսի աչքը», «Էթե մեկը պոկի մյուսի բուր մատը (ձեռքի կամ ոտքի)» և այլն):

Սալիկյան պրավիպյի բնույթը գիծ է համարվում ձևականությունը, այսինքն՝ բոլոր իրավական գործողությունները և ակտերը կատարվում էին խիստ սահմանված ձևով, որի խախտումն այդ գործողություններին գրկում էր օրինական ուժից:

Տարածքային գյուղական համայնքը՝ ֆրանկյան հասարակության սոցիալ-տնտեսական միավորը, պահպանում էր նախնադարյան համայնակարգի նշանակալից մնացուկները: Դա իր արտահայտությունը գտավ Սալիկյան պրավիպյի մեջ: Այսպես, տոհմի բոլոր անդամները կապված են միմյանց հետ բազմազան արյունակցական-բարեկամական կապերով, համատոհմացիները մասնակցում էին ժառանգությանը, սպանության համար տուգանքի մուծմանը և այլն:

Միաժամանակ Սալիկյան պրավիպյում իր արտահայտությունն է գտել նախնադարյան համայնակարգի քայքայումը:

Այն վկայում է մասնավոր սեփականության և միեւնոյն համայնքում տարբեր անդամների միջև գոյքային անհավասարության առաջացման մասին: Այդ սեփականությունը կոչվում էր ալլոլ և փոխանցվում էր ժառանգաբար՝ տղամարդու և կնոջ գծերով: Շուտով Սալիկյան պրավիպյան լույս տեսնելուց հետո, վարերահույր դարձավ մասնավոր սեփականություն (ալլոլ):

Մասնավոր սեփականության առաջացման հետ առաջացավ նաև գոյքային անհավասարությունը, որի մասին էին վկայում փոխառությունների և պարտքի հանձնարարությունների վերաբերյալ հոդվածները:

«Պրավիպյան» վկայում էր արյունակցական բարեկամական կապերի քայքայման մասին. քանի որ այն նախատեսում է բարեկամական կապերից հրաժարման հնարավորությունը՝ հատուկ խորհրդանշական ծիսակատարության միջոցով, որը կատարվում էր դատական ժողովի ժամանակ: Բարեկամությունից հրաժարումը նշանակում էր հրաժարում ժառանգությունից: Այդ նորմն արտահայտում էր հարստագած համայնականների շահերը, որոնք չէին ցանկանում կրել իրենց

աղքատացած բարեկամների՝ վճարման ծախսերի և տուգանքների հետ կապված դժվարությունները:

Մասնավոր սեփականության առաջացումը նպաստեց սեփականատերերի մահից հետո ունեցվածքը ժառանգելու ինստիտուտի ստեղծմանը: Ծարժական գույքը ժառանգության էր անցնում առաջին հերթին երեխաներին: Երեխաներ չունենալու դեպքում ժառանգորդներ էին համարվում՝ 1) մայրը, 2) եղբայրներն ու քույրերը, 3) մոտիկ բարեկամները: Հողը ժառանգում էին առաջին հերթին արական սեռի ներկայացուցիչները: Հետագայում հողի ժառանգման իրավունքը վերապահվեց նաև աղջիկներին՝ հանգուցյալի որդիների բացակայության դեպքում: Սկզբնական շրջանում ժառանգությունն ըստ կտակի հայտնի չէր: Սակայն մասնավոր սեփականության զարգացումը հանգեցրեց այն բանին, որ սեփականատերն իրավունք ունեցավ ունեցվածքը մահից հետո նվիրատվության ճանապարհով փոխանցել որևէ անձի: Այն կոչվեց «աֆֆատոմիա»: «Աֆֆատոմիան» տեղի էր ունենում ժողովրդական ժողովի ժամանակ՝ ըստ հատուկ կարգ ու կանոնի, որոշ արարողությունների պահպանմամբ և որոշ խորհրդանշների օգնությամբ: «Աֆֆատոմիայի» քնույթը կայանում էր նրանում, որ նվիրատուն փաստորեն ունեցվածքը կամ նրա մի մասը հանձնում էր որևէ վստահված անձի, որը պարտավորվում էր նվիրատուի մահից հետո մեկ տարուց ոչ ուշ ժամանակահատվածում հանձնել այդ ունեցվածքը նշած անձին:

Պարտավորական հարաբերությունների ոլորտում Սալիկյան պրավդայում նշվում են միայն գործարքների պարզ ձևերը՝ աղքատվաճառքը, դրամական վարկը, փոխառությունը, փոխսնակումը և նվիրատվությունը: Սեփականության իրավունքի փոխանցումն այդ գործարքների ժամանակ կատարվում է հրապարակորեն՝ խոսարակ փոխանցման ճանապարհով:

Պարտավորություններ չկատարելը, ըստ Սալիկյան պրավդայի, հանգեցնում է գույքային պատասխանատվության: Եթե պարտապանը հրաժարվում էր վճարել պարտքը կամ վերադարձնել իրը, ապա պարտատերը կարող էր դատարանի միջոցով ստանալ ոչ միայն իր հասանելիքը, այլ նաև լրացուցիչ տուգանք՝ ժամկետը անցնելու պատճառով: Պարտքը պահանջվում էր հատուկ սահմանված ձևով:

Ամուսնությունն իրականացվում էր հարսի՝ փեսայի կողմից զննման միջոցով: Առևանգումը Սալիկյան պրավդան պատժում էր: Արգելում էին ամուսնություններ ազատների և ստրուկների միջև: Այդպիսի ամուսնության ժամանակ ազատ մարդը դառնում էր ճորտ: Օրինական չէին համարվում ամուսնություններն արյունակից բարեկամների միջև:

Ամուսնության ժամանակ փեսան հարսնացուին որպես փրկագին

վճարում էր օժիտ, որի մտնում էր ամբողջ գույքի մեջ: Կնոջ մահից հետո այն ժառանգում էին երեխաները:

Սալիկյան պրավոյայի մեջ ոչինչ չի ասվում ամուսնալուծության մասին: Սակայն Մարկուլիի բանաձևն այդ մասին սահմանում է ընդհանուր կանոն, այն է՝ ամուսնալուծություն երկկողմանի համաձայնության դեպքում: Հետագայում եկեղեցու ազդեցության տակ ամուսնալուծություններն արգելվել են:

Սալիկյան պրավոյայում մեծ տեղ է հատկացվում հանցագործություններին և պատիժներին: Հանցագործություն էր համարվում անձին կամ գույքին վնաս հասցնելը և թագավորական «խաղաղության» խախտումը: Պատիժը տուժողին կամ նրա տոհմակիցներին վնասի փոխհատուցումն էր, իսկ թագավորական խաղաղության խախտման դեպքում թագավորին տուգանքի վճարումն էր:

Ըստ Սալիկյան պրավոյայի, հանցագործությունների և պատիժների համար բնորոշ էին հետևյալ գծերը.

1. Որպես կանոն, արյան վրեժը և համայնքից արտաքսումը (որպես պատժի հիմնական միջոց նախնադարյան հասարակարգում) փոխարինվում են տուգանքների համակարգով: Այստեղ նույնպես պահպանվում են նախնադարյան որոշ մնացուկներ.

ա) եթե մարդասպանն ի վիճակի չէր լինում տուգանք մուծել սպանության համար (վերգելը), ապա նա վճարում էր իր կյանքով,

բ) մերձավոր բարեկամներն իրավունք ունեն մուծել և ստանալ տուգանքը,

գ) եթե անձը հայտարարվում է օրենքից դուրս, ապա նա արտաքսվում էր համայնքից. և որևիցե մեկին արգելվում էր նրան ընդունել:

2. Տուգանքի չափը սրոշվում էր՝ հաշվի առնելով հանցագործի և տուժողի սոցիալական և իրավական դրությունը, ինչպես նաև տուժողի սեռը և տարիքը: Այնտեղ, որտեղ ստրուկի համար նախատեսված էր մահապատիժը, ազատ մարդը վճարում էր տուգանք: Եթե ազատ ֆրանկական համայնքի անդամի սպանության համար նախատեսված էր 200 սոլդո տուգանք, իսկ հռոմեական հողատիրոջ սպանության համար 100 սոլդո, ապա թագավորի ներկայացուցիչների սպանության համար նախատեսվում էր տուգանք՝ եռակի չափով:

3. Սալիկյան պրավոյան չի ամրագրում այն ընդհանուր սկզբունքները, որոնցով առաջնորդվում են հանցագործությունները և պատիժները սահմանելիս: Սակայն նրա հոդվածների վերլուծումը թույլ է տալիս ընդգծել այդպիսի ընդհանուր սկզբունքներ, որոնցով՝

ա) հանցագործությունների սուբյեկտներ էին հանդիսանում ոչ միայն

ազատ, այլ նաև կախյալ մարդիկ և ստրուկները,

բ) թագավորական «խաղաղության» խախտման դեպքում պատասխանատվություն էին կրում 12 տարեկան հասակից,

գ) պատիժը, որպես կանոն, կախված չէր մեղքի ձևից և սահմանվում էր միայն կատարված արարքի վերջնական արդյունքի դեպքում, որը վնաս էր հասցրել անձին կամ գույքին: Բայց մի շարք դեպքերում պատիժ սահմանելիս հաշվի էին առնվում հանցագործության դիտավորությունը և պատճառած վնասի ծանրության աստիճանը: Հանցագործության փորձ կատարողը, ինչպես նաև հանցագործությանը նպաստողը և դողողը նույնպես ենթարկվում էին ծանր պատիժների:

4. «Պրավյան» ավելի ծանր է համարում նյութական պատիժները:

Մալիկյան պրավդայի վերլուծությունը թույլ էր տալիս ընդգծել հանցագործությունների և պատիժների հետևյալ տեսակները.

1. Անձի դեմ ուղղված հանցագործություններ (սպանությունը, բռնաբարությունը, վնաս հասցնելը, զրպարտությունը, վիրավորանքը, ազատ մարդկանց առևանգումը, պատվի, արժանապատվության, ազատության ոտնձգությունները):

2. Սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություններ (գողությունը, թալանը, գույքին վնաս պատճառելը և այլն):

3. Արդարադատության կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ (դատարան չներկայանալը, սուտ վկայությունը և այլն):

4. Թագավորի կարգադրությունների խախտումը: Այսպես օրինակ, եթե թագավորը որևէ մեկին կարգադրում էր բնակվել որևիցե գյուղում, իսկ նա հրաժարվում էր, ապա վերջինս պատժվում էր տուգանքով՝ 200 սոլխյ, այսինքն՝ այնքան, որքան նախատեսված էր սպանության դեպքում:

Ազատ մարդկանց համար նախատեսված հիմնական պատժամիջոցը տուգանքն էր: Այն բաժանվում էր երկու մասի մի մասը բաժին էր հասնում տուժողին կամ նրա մերձավորներին, իսկ մյուսը՝ 1/3-ի չափով, մուծվում էր թագավորական գանձարանը:

Օրենքից դուրս հայտարարման դեպքում նախատեսվում էր գույքի բռնագրավում:

Մալիկյան պրավյան ազատների համար չի նախատեսում այնպիսի պատժամիջոց, ինչպիսին է մարմնական վնասվածքը: Մահապատիժը, անդամախեղությունը (ամորձատում), մարմնական վնասվածքը (ճիւղտի հարվածներ) կիրառելի էին միայն ստրուկների նկատմամբ: Սակայն խլողվիզի ուղիների օրոք մահապատիժը կիրառվում է նաև ազատ մարդկանց նկատմամբ: Մահապատիժն ամենատանջալից եղանակներով կիրառվում էր գյուղացիական ապստամբությունների ճնշման ժամանակ:

Ըստ Սալիկյան պրավոլալի, դատավարությունը կրում էր մեղադրական բնույթ, որի հիմնական գծերն են հանդիսանում՝

ա) քաղաքացիական և քրեական դատավարությունների իրականացումը միևնույն ձևով,

բ) գործի հարուցում հայցվորի և տուժողի նախաձեռնությամբ,

գ) կողմերի հավասար իրավունքներ և դատավարության իրականացումը կողմերի միջև վեճի ձևով (մրցակցություն),

դ) հաստատված կանոնների խիստ պահպանում (ձևականություն):

Դատավարությունը սկսվում էր սահմանված ձևով՝ վկաների ներկայությամբ: Եթե կողմերը չէին ներկայանում, պատժվում էին տուգանքով: Տուգանքից ազատվում էր նա, ով չէր ներկայացել հարգելի պատճառով (թագավորական ծառայություն կատարելը, հիվանդությունը, մեծավորներից մեկի մահը և այլն): Դատարանն անմիջապես կայացնում էր որոշում՝ մեղադրյալի ինքնախոստովանանքից հետո:

Ազատ մարդու կողմից կատարած հանցագործության ապացույց էին հանդիսանում հանցանքի վայրում բռնվելը, անձնական խոստովանությունը և վկաների ցուցմունքները: Սալիկյան պրավոլան նախատեսում էր երեք տիպի ապացույցներ՝ մեղադրյալին արդարացնելու համար. 1) համաատենակալների ցուցմունքներ, 2) վկաների ցուցմունքներ և 3) օրդալիներ:

Ապացուցման ամենատարածված ձևն էր համաատենակալությունը, որն օգտագործվում էր՝ հաստատելու մեղադրյալի այն ելույթը, ըստ որի նա չի կատարել հանցագործությունը: Համաատենակալներ էին մեղադրյալի բարեկամները, ընկերները կամ հարևանները, ույունք, ի տարբերություն վկաների, հանդես չէին գալիս որպես փաստի ակնատեսներ, այլ մեղադրյալի այսպես կոչված «բարի փառքի» վկաներն էին: Ըստ Սալիկյան պրավոլալի, պետք է լինեին 12 համաատենակալներ:

Պրավոլան տարբերում է երկու տիպի վկաներ՝ ա) կատարված հանցագործության վկաներ, այսինքն՝ այն անձինք, որոնք գտնվում էին հանցագործության վայրում, (ակնատեսներ), բ) հատուկ հրավիրված վկաներ, այսինքն՝ անձինք, որոնք հրավիրվում էին այս կամ այն դատավարական գործողությունների հաստատման համար: Սուտ վկայությունը, ինչպես նաև դատարան գալուց հրաժարվելը, պատժվում էր տուգանքով՝ 15 սոլիդ:

Ապացուցման տարածված ձև էր օրդալին («Աստծո դատը»), որի ժամանակ հանցագործը բացահայտվում էր Աստվածային ուժի՝ Աստծո օգնությամբ: Դրա համար հաճախակի օգտագործվում էին կրակը, եռացրած ջուրը, երկաթը: Տարածված էր օրդալիի միայն մեկ տեսակ՝

«կաթսայով փորձարկում»՝ եռման ջրի օգնությամբ: Փորձությունը կայանում էր նրանում, որ մեղադրյալի ձեռքը մտցնում էին եռման ջրով կաթսայի մեջ, ապա այն կապում էին: Երեք օր անց այն արձակում էին, և եթե ձեռքի վրա չէին լինում այրվածքների հետքեր, մեղադրյալն արդարացվում էր:

Այդպիսի փորձությանը դիմում էին նրանք, ովքեր չէին կարող ներկայացնել համաատենակալների: Մեղադրյալին թույլ էր տրվում որոշ գումարով ազատվել «կաթսայով» փորձությունից:

Ստրուկներից խոստովանություն ստանալու համար կիրառելի միջոց էր տանջանքը:

Եթե մեղադրյալը համաձայնվում էր դատարանի որոշման հետ, նրան տրվում էր արտոնյալ ժամանակ՝ տուգանքը մուծելու համար: Թագավորական դատավարությունը անցկացվում էր խիստ սահմանված ձևով: Թագավորի դատին չներկայանալու կամ որոշումը չկատարելու դեպքում թագավորը մեղադրյալին հայտարարում էր օրենքից դուրս և հետո «ինքը» մեղադրյալը, նրա ամբողջ գույքը դառնում էին հայցվորի սեփականությունը»:

ՉԼՈՒՄ 8

ՖԻՆԱՆՍԱՅԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

Ֆրանսիական բազավորությունն առաջացավ Կարոլինգյան կայսրության անկումից հետո: Ֆեոդալական պետության և իրավունքի պատմությունը Ֆրանսիայում բաժանվում է հետևյալ ժամանակաշրջանների. 1) Ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջան (IX-XIII դդ.), 2) դասային-մերկայացուցչական միապետության ժամանակաշրջան (XIV-XV դդ.) և 3) բացարձակ միապետության ժամանակաշրջան (XVI-XVIII դդ.):

1. ՖԵՈԴԱԼԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆ

Ա) Հասարակական կարգը: IX - XIII դարում ավարտվեց գյուղացիների հողերի գավթումը սենյորների կողմից: Գյուղացու մշտական օգտագործման տակ էր գտնվում տիրաջր պատկանող հողակտորի փոքր մասը: Այդ պատկանելության ձևերը և աստիճանները տարբեր էին: Գյուղացիների մեծ մասը սերվեր էին և վիլաներ:

Վիլան կարող էր փոխանցել կամ վաճառել իր հողակտորը: Դա ազատում էր նրան սենյորական պարիակից, որը փոխանցվում էր նոր տիրոջը: Երբ կատարվում էին ֆեոդալական բոլոր պարիակները, սենյորն իրավունք չուներ վերցնել վիլանից նրա հողաբաժինը, որն այդ դեպքում պետք է փոխանցվեր ժառանգաբար:

Ավելի ծանր էր սերվերի դրությունը, որոնք գտնվում էին ամմիջապես տիրոջ ժառանգական կախվածության տակ: Տիրոջ օգտին նրանք կատարում էին մի շարք պարիակներ, վճարում էին բազմատեսակ հարկեր և տուրքեր:

Գյուղացիների մի մասը, այսինքն՝ բնակչության մեծամասնությունը, անհրաժեշտ ամեն բան արտադրում էր իր տնտեսության կամ էլ գյուղական համայնքի սահմաններում: Գյուղացիների դաժան շահագործումը նրանց

ստիպում էր ապստամբություն բարձրացնել իրենց ճնշողների դեմ: Գյուղացիների մասսայական զինված ապստամբություններ են տեղի ունեցել Նորմանդիայում (X դ.), Բրիտանիայում (X դ.), Ֆլանդրիայում (XI դ.):

Այս շրջանում զգալիորեն մեծացավ նաև քաղաքային բնակչության քիվը: Քաղաքներում սկսեց զարգացում ապրել արհեստագործությունը: Այն համարվում է քաղաքային արդյունաբերության առաջին հաջողությունը:

Բ) Պետական կարգը: Թագավորությունը կազմված էր բազմաթիվ ֆեոդալական տիրույթներից, որոնք ձևականորեն հաշվում էին նրա մի մասնիկը, բայց փաստորեն իրենցից ներկայացնում էին ամբողջովին անկախ քաղաքական կազմավորում: Տեղերում թագավորի իշխանությունը թույլ էր կամ էլ ընդհանրապես բացակայում էր: Որոշ չափով թագավորն իրեն միապետ էր զգում իր տիրույթում: Երկրի վերնախավը բազմիցս ընդգծում էր, որ Ֆրանսիային ուժեղ թագավոր է պետք:

Երկրում համախմբվածության բացակայությունը պայմանավորված էր նրա սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններով և ոչ լիով հաղթահարված էթնիկական մեկուսացմամբ: Բնակչությունն իրեն չէր համարում որևէ ազգության պատկանող ժողովուրդ: Պետության կառուցվածքը վերջին հաշվով որոշվում էր ֆեոդալական հողային հարաբերություններով, որոնք հաստատվել էին Ֆրանսիայում այդ ժամանակաշրջանում: Հողի գերագույն տիրակալը թագավորն էր, չնայած հողի մեծ մասը գտնվում էր ֆեոդալների տիրապետության տակ: Նրանք համարվում էին թագավորի կամակատարները, իսկ թագավորը՝ նրանց սենյորը: Վասալի և սենյորի միջև կնքվում էր պայմանագիր: Վասալը ճանաչում էր իրեն իր սենյորի ենթակա և երդում էր տալիս հավատարմի մնալ նրան: Իր հերթին վասալին սենյորը տալիս էր սուր, ձեռնոցներ՝ որպես իշխանության խորհրդանիշ: XII դարի վերջում վասալի զինվորական ծառայությունը սահմանափակվում էր տարեկան 40 օր ժամանակով: Վասալը մասնակցում էր սենյորի դատին, եթե այդպիսին տեղի էր ունենում: Նա մասնակցում էր նաև սենյորի խորհրդակցական խորհուրդին:

Ֆեոդալական պայմանագիրը փաստորեն չէր սահմանափակում վասալի լիազորությունն իր կառավարման տարածքներում: Թագավորի վասալները դառնում էին սենյորների՝ իրենց վասալի հարաբերությամբ: Սովորական պայմաններում ֆեոդալական պայմանագիրը պահպանվում էր այն համակարգում, որտեղ սենյորն ուներ ռեալ ուժ:

Առաջին ֆրանսիական թագավորներն այդ հնարավորությունը չունեին: Այդ պատճառով հզոր վասալներն իրենց զգում էին ինքնուրույն: Նրանք կնքում էին պայմանագրեր արտասահմանյան երկրների հետ, վարում էին

պատերազմներ: Նույն դրություներ դիտվում էր նաև ֆեոդալական աստիճանակարգի ցածր խավի համակարգում: Դրան նպաստում էր նաև «իմ վասալի վասալն իմ վասալը չէ» սկզբունքը: Այդ ամենը որոշում էր գլխավորապես պետական առանձին մարմինների կառուցվածքը և լիազորությունները: Այս շրջանում թագավորն ընտրովի էր: Նրա մահից հետո վասալներն ընտրում էին նոր թագավոր: Թագավորական կուրիան կամ գերագույն խորհուրդը համապետական միակ օրգանն էր, որն ուներ մեծ ազդեցություն ողջ երկրի վրա: Մեծ խորհուրդը ներկայացնում էր երկրի խոշոր ֆեոդալների համագումար: Այստեղ քննարկվում և որոշվում էին արտաքին և ներքին քաղաքականությանը վերաբերող կարևորագույն հարցեր:

Կառավարումը տեղերում շատ բանով կրկնում էր ֆրանկների միապետության ժամանակների կառավարմանը: Թագավորի դռնենը (հայրենական կալվածքը) մեծ չէր և համընկնում էր տարածքով իր անձնական տնտեսության տիրույթի հետ: Այն բաժանված էր առանձին շրջանների, որոնց գլուխ կանգնած էին թագավորի կողմից նշանակված կառավարիչները:

Դատարանին հատուկ էին միջնադարի արդարադատության բոլոր բնորոշ գծերը: Յուրաքանչյուր ազատ պետք է դատվեր միայն իրեն հավասարի՝ թագավորի վասալի հետ: Այդպես էր կազմվում թագավորական կուրիան:

Նմանատիպ կարգ էր հաստատվել ցածր աստիճանի ֆեոդալական հիերարխիայում (աստիճանակարգում): Ոչ ազատ բնակչությունը, ամենից առաջ սերվերը դատվում էին իրենց սենյորների կողմից: Այստեղ իշխում էր սենյորական արդարադատությունը: Սենյորները բաժանում էին իրենց միջև դատական իշխանությունը ըստ ֆեոդալական պայմանագրի պայմանների: Առանձին սենյորների դատական իրավագործությունը չպետք է գերազանցեր հաստատված անձեռնմխելիության իրավունքների ծավալը: Դատական իշխանությունն առանձնացված չէր վարչական իշխանությունից:

Դատական բնագավառում մեծ իրավագործություններով էր օժտված եկեղեցին: Եկեղեցական արդարադատությանը պատկանում էին հոգևորականության քրեական և քաղաքացիական գործերը, ինչպես նաև ոչ հոգևորական աստիճան ունեցող, բայց ինչ-որ բանով եկեղեցական ծառայությունների հետ կապված գործերը:

Երկրի զինված ուժերի հիմքն էին կազմում ասպետ վասալները: Չինված ուժերի կառուցվածքում պահպանվել էին վասալային հարաբերությունները: Սենյորն ասպետ վասալների խմբի գլխավորն էր: Այդ գործերում

կարգապահությունը շատ թույլ էր: Չնայած որ այն թվով փոքր էր, սակայն շատ վստահելի էր դասակարգային հարաբերություններում: Թագավորը և ավելի գորեղ ֆեոդալներն իրենց իշխանության տակ ունեին վարձկան զինվորներ, որոնք ավելի վստահելի էին:

7. Երկրի միավորման սկիզբը: Ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանի վերջում ձևավորվեցին թագավորական իշխանության ուժեղացման միտումներ: Քաղաքային բնակչությունն աջակցում էր դրան: Այդ ժամանակ քաղաքները դարձան արհեստների և առևտրի կենտրոններ: Քաղաքային բնակչությունը միասեռ չէր: Կային հարուստ վաճառական-վաշխառուներ, անձնական արհեստանոցներ ունեցող ունևորներ, շարքային մանր արհեստավորներ և չքավորներ:

Քաղաքային բնակչության հակասությունը սենյորների հետ գնալով սրվում էր: Դա բացատրվում է նրանով, որ սենյորների տիրույթների սահմաններն անցնելու համար անհրաժեշտ էր մուծել մաքս (տուրք): Իսկ դա խանգարում էր արհեստների և առևտրի զարգացմանը: Մյուս կողմից քաղաքային բնակչությունը հարկադրված էր մուծել ծանր հարկեր: Այս պայմաններում է, որ նրանք վճռականորեն որոշում են պայքարել սենյորների դեմ՝ քաղաքների ինքնակառավարման՝ կոմունայի համար:

Այդ պայքարն արագորեն միավորվեց ֆեոդալական մասնատվածության դեմ ուղղված շարժմանը: Պայքարի ընթացքում, որը հաճախ էր վերածվում զինված ելույթների, մի շարք քաղաքներ հասան հաջողության: Այստեղ իշխանությունն անցավ քաղաքային վերնախավի ձեռքը:

Քաղաքային ինքնակառավարման իրավունքը կարգավորվում էր հատուկ փաստաթղթերով՝ խարտիաններով: Այն արտահայտում էր քաղաքային բնակչության կամքը, կարգավորում էր ֆինանսատնտեսական հարաբերությունները: Սենյորների կողմից չարաշահումները սկսեցին պակասել:

Կոմունան իրավունք ունեցավ ունենալու իր բանակը, որի միջոցով պաշտպանվում էր ինչպես դրսի, այնպես էլ ներսի բշնամիներից:

Քաղաքի բնակիչները թագավորական իշխանության ուժեղացման գլխավոր գործոնը համարում էին ֆեոդալական մասնատվածության հաղթահարումը: Այս նպատակով առաջին քայլը համարվեց երկրի թագավորի ընտրության սկզբունքի վերացումը: XVIII դ. սկզբից գահը փոխանցվում էր ժառանգաբար՝ հորից ավագ որդուն:

Շուտով վերացվեց նաև «իմ վասալի վասալը իմ վասալը չէ» սկզբունքը: Բոլոր վասալները ենթարկվում էին թագավորին: Վերջինս աջակցում էր քաղաքային բնակչությանը, մանր և միջին ազնվականությանը:

Թագավորներն ընդարձակում էին իրենց տիրույթները և աստիճանաբար դարձան ամենախոշոր կալվածատերերը Ֆրանսիայում: Նրանց ձեռքում կենտրոնացվեց բավականին հզոր ուժ, որը բավական էր թագավորի իշխանության դեմ դուրս եկած սենյորներին ճնշելու համար:

Ֆեոդալական մասնատվածությունը վերացնելու նպատակով անցկացվեցին մահ մի շարք միջոցառումներ, որոնցից հատկանշական էր Լյուդովիկոս IX-ի (XIII դ. կեսեր) ռեֆորմները: Դրանք ընդգրկում էին հատկապես դատական և ֆինանսական բնագավառները:

Դատական ռեֆորմով արգելվեցին թագավորական տիրույթում (դոմենում) մասնավոր պատերազմները, զինված պայքարի միջոցով ֆեոդալների միջև վեճերի լուծումը և այլն: Հակառակորդները պարտավոր էին դիմելու թագավորական դատարան: Եթե դատարանը 40 օրում չէր լուծում ֆեոդալների միջև ծագած վեճը, ապա նրանց իրավունք էր վերապահվում այն լուծել զենքի, պատերազմի միջոցով:

Երկրի գրեթե բոլոր մարզերում ստեղծվեցին թագավորական դատարաններ:

Թագավորական կուրիայից անջատվեց հատուկ դատական պալատը՝ փարիզյան պառլամենտը: Այն իրենից ներկայացնում էր բարձրագույն բողոքարկման ատյան, որը բաղկացած էր պրոֆեսիոնալ իրավաբաններից: Փարիզյան պառլամենտն ուներ մահ մի քանի վարչական ֆունկցիաներ:

Ֆինանսական ռեֆորմով թագավորական տիրույթում գլխավոր հաշվարկման միավոր է համարվում թագավորական ոսկե դրամը: Շուտով, շնորհիվ նրա բարձր որակի, այն դառնում է երկրի ամենահեղինակավոր դրամը: Տեղական փողերը դուրս են գալիս շրջանառությունից: Թագավորական կուրիայից անջատվում է ևս մեկ հիմնարկ՝ հաշվողական պալատը:

2. ԴԱՍԱ - ՆԵՐԿԱՅԱՏՈՒՏԶԱԿԱՆ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

7. Ա) Հասարակական կարգը: XIV -XV դդ. փոխվեց երկրի տնտեսական կյանքը: Աճեց քաղաքի արդյունաբերությունը: Բարձրացավ շուկայի նշանակությունը: Զարգացան Ֆրանսիայի հարավում գտնվող քաղաքները (Մարսել, Տուլուզ, Բորդո և այլն):

Արդյունաբերության կարևորագույն կենտրոն են դառնում Փարիզը և Օռլեանը (թագավորական տիրույթի ամենամեծ քաղաքները): Քաղաքի և գյուղի միջև տնտեսական կապերը կայունանում են: Սկսվում է տնտեսական մասնագիտացումը գյուղատնտեսության և արհեստագործության մեջ: Այդ պայմաններում աճում է մահ քաղաքի

բնակչության թիվը: Այս ամենն իր ազդեցությունն է ունենում պետական կառավարման վրա: Աճում է փողի և ապրանքի նշանակությունը: Ապրանքափոխանակությունն իր տեղը զիջում է առևտրին: Մեծանում է դրամի հեղինակությունը:

Մենյուրների համար ձեռնտու էր ունենալ ազատ գյուղացիներ, ունենալ ժառանգական հողային կտորներ: Հողատեր գյուղացին պարտավորվում էր վճարել տարեկան վարձ, տուրք: Պաշտպանելով այս պայմանները՝ գյուղացին իրավունք ուներ իր հողը տալ ժառանգորդին կամ վաճառել միայն սենյորի թույլտվությամբ: Լինելով ազատ՝ գյուղացին կարող էր փոխել իր բնակատեղը, մասնագիտությունը (տեղափոխվել քաղաք և այլն): Բայց նոր հողատիրոջ վրա դրվում էին բոլոր պարտականությունները: Ֆեոդալական շահագործումը թեպետ փոխեց իր ձևը, բայց և այնպես մնաց դաժան: Գյուղացին ծանր վիճակից ազատագրվելու համար հաճախ էր դիմում պայքարի: XIV դ. կեսին պետության ներսում գյուղացիական պատերազմ բռնկվեց:

Երկրի ամբողջ բնակչությունը բաժանված էր երեք դասի՝ 1) հողերականություն, 2) ազնվականություն և 3) մնացած ազատ բնակչություն: Առաջին երկուսը համարվում էին հատուկ իրավունքներ ունեցող և ազատվում էին բոլոր տեսակի հարկերից ու տուրքերից: Հարկերի ու տուրքերի ծանրությունն ընկած էր երրորդ դասի վրա:

Բ) Պետական կարգը: Սոցիալ-տնտեսական փոփոխություններն իրենց ազդեցությունը թողեցին պետական կյանքի վրա: Այդ ժամանակահատվածում ֆեոդալական մասնատվածության փլուզումն ավարտվում է:

Պետությունն ընդունում է դասա-ներկայացուցչական միապետության ձև:

Համագգային միասնական շուկայի ձևավորման և երկրի սոցիալ-տնտեսական հետագա զարգացման համար ստեղծվել էին առավել բարեկեցիկ պայմաններ: Դասա-ներկայացուցչական միապետության ձևավորման պրոցեսը բարդ և հակասական էր: Այն սկսվեց թագավորական իշխանության ուժեղացմամբ, որն անխախտելիորեն կապված էր ֆեոդալական մասնատվածության հետ: Այն հնարավոր դարձավ մի շարք պատճառների հետևանքով.

1) Նշված ժամանակաշրջանում էլ ավելի ամրապնդվեց թագավորական իշխանության և քաղաքների դաշինքը: Արդյունաբերության և առևտրի աճը քաղաքներում նպաստեց նրան, որ թագավորական իշխանությունն ավելի մեծ օգնություն սկսեց ցույց տալ քաղաքներին, քան առաջ:

2) Թագավորական իշխանությունը շրջապատված էր միջին և մանր

ազնվականությամբ: Հակաֆեոդալական շարժման վերելքի պայմաններում ազնվականները միայն ասպետների միջոցով չէին կարող պաշտպանվել գյուղացիական շարժումներից: Իրենց և իրենց կալվածքները պաշտպանող միակ ուժը նրանք տեսնում էին թագավորական բանակում: Թագավորը կարող էր նրանց տալ արտոնություններ և հարստություն, եթե նրանք ծառայում էին բանակում կամ պետական մարմիններում:

3) Հզոր թագավորական իշխանությանն անհրաժեշտ էր պաշտպանվել նաև արտաքին թշնամուց: Նշված ժամանակաշրջանում Ֆրանսիային սպառնում էր արտաքին վտանգը: Նրա վրա եղան նաև հարձակումներ, որոնք երկիրը հասցրին աղետալի վիճակի:

Ֆեոդալական մասնատվածության վերացումը և թագավորական իշխանության ուժեղացումը չնայած ունեցան մշակակալի հաջողություններ, բայց և այնպես լիովին չավարտվեցին: Դեռևս պահպանվում էին մեծ, անկախ ֆեոդալական տիրույթները (օրինակ, Բուրգունդյան դքսությունը):

Պետության միացումը կլինեք միայն այն ժամանակ, երբ տեղի կունենային պետաիրավական փոփոխություններ: Ժողովի էին հրավիրվում բոլոր դասի ներկայացուցիչները: Թագավորներն իրավունք էին ստանում օգնության դիմել բոլոր դասերին՝ առանց խաշոր սենյորների հաշվի առնելու: Ժողովներում քննարկվում էին արտաքին և ներքին քաղաքականության վերաբերյալ կարևորագույն հարցերը: Առաջին անգամ թագավորը մտցրեց հիմնական հարկերի հավաքման կարգավիճակ: Անրմոմեց դրամ ստանալու շնորհիվ հնարավորություն տրվեց ստեղծելու մի նոր վարձկան բանակ, որն ապահովեց թագավորական իշխանության անվտանգությունը: Դասային ներկայացուցչության առաջին ժողովը՝ շտատները, առաջ եկան XIII դարում առանձին պրովինցիաներում: Նմանատիպ ժողովներ կազմակերպում էին հոգևորականները, սենյորները, քաղաքագլուխները: Ժողովը քննարկում էր տարբեր հարցեր՝ հիմնականում դրամահավաքության վերաբերյալ: Սկզբնական շրջանում շտատները հրավիրվում էին տեղի ղեկավարների կողմից: Բայց շուտով դրանք հայտնվեցին թագավորական իշխանության հսկողության տակ: 1302 թ. առաջին անգամ հրավիրվեց համընդհանուր ֆրանսիական ժողով, որն անվանեցին գլխավոր շտատներ: Այն տարբերվում էր առանձին պրովինցիաների շտատներից:

Վերջին տասնամյակում տեղի ունեցած իրադարձությունները շտատները դարձրեցին պետության կարևորագույն մարմինը: Այդ ժամանակ էլ հենց ձևավորվեց նրա կառուցվածքը: Յուրաքանչյուր դաս ներկայացնում էր առանձին պալատ: Առաջին պալատը կազմված էր

բարձրագույն հոգևորականներից, երկրորդում ընդգրկված էին ազնվականության միջից ընտրվածները: Ավելի ճանաչվածները (կոմսերը, իշխանները) ոչ մի պալատի մեջ չէին մտնում: Նրանք, ինչպես թագավորի անմիջական վասալները, մասնակցում էին որոշումների քննարկմանը՝ թագավորական կուրիայի կազմում: Երրորդ դասն ընտրում էր իր պատգամավորներին: Որպես կանոն, ընտրությանը մասնակցում էին քաղաքի ղեկավարները: Պատգամավորները քաղաքագլուխներ և քաղաքային խորհրդի անդամներ էին: Բոլոր հարցերը քննարկվում էին առանձին պալատներում, որտեղ էլ որոշում էր կայացվում ձայների պարզ մեծամասնությամբ: Գլխավոր շտատները գումարվում էին թագավորի ցանկությամբ, բայց հաճախ պահանջվում էր գլխավոր շտատների և մասնավորապես երրորդ դասի համաձայնությունը: 1357թ., երբ պետությունը գտնվում էր քաղաքական ճգնաժամի պայմաններում, հրապարակվեց օրդոնանս (հրամանագիր), որը և հետագայում գրի առնվեց ու կոչվեց 1357 թ. «Մեծ մարտովյան օրդոնանս», համաձայն որի յուրաքանչյուր տարի 2 անգամ պետք է հրավիրվեր գլխավոր շտատների նստաշրջան: Դրա համար թագավորի քույրտվությունը նախապես անհրաժեշտ էր: Գլխավոր շտատներն իրավունք ունեին սահմանելու նոր հարկեր, իրականացնելու հսկողություն ծախսերի վրա: Նրանց համաձայնությամբ էին կնքվում պայմանագրեր, հայտարարվում պատերազմ: Նրանք էին նշանակում թագավորի հատուկ խորհրդականներին: «Մեծ մարտովյան օրդոնանս» եղավ գլխավոր շտատների իրավագործ փաստաթուղթը: Հետագայում հարյուրամյա պատերազմի բերած հաղթանակի շնորհիվ ամրապնդվեց թագավորական իշխանությունը: Նրա տրամադրության տակ էին վարձու հզոր բանակը, բյուրոկրատական ապարատը, որոնք ապրում էին ժողովրդից գանձվող հարկերի հաշվին: Թագավորական իշխանությունը տարածվում էր ամբողջ տարածքի վրա, այն համարյա հավասար է ժամանակակից Ֆրանսիայի տարածքին: Գլխավոր շտատները կատարում էին իշխանության կամքը: Սկսած XVդ. շտատները դադարում են գոյություն ունենալուց (XVII - XVIII դդ. գլխավոր շտատներ գումարվել է մեկ անգամ): Դրանց փոխարեն կառավարությունը հրավիրում էր ժողովներ, որոնք ունեին միայն խորհրդակցական ֆունկցիա:

Երկրի պետական կառավարման կենտրոնական մարմիններ էին համարվում՝

1) պետական խորեւորդը, որը ղեկավարվում էր թագավորի ցուցումով և իրականացնում էր հսկողություն կառավարության առանձին օղակների վրա,

2) Հաշվարկային պալատը, որը համարվում էր ֆինանսական կառավարման բարձրագույն մարմինը:

Պաշտոնատար անձանց մեջ մեծ դիրք ունեւր կանցւերը, որի հսկողության տակ էր գտնվում պաշտոնատար անձանց գործունէությունը: Նա թագավորի քացակայության ժամանակ նախագահում էր պետական խորհրդում: Նրա ղեկավարությամբ էին կազմվում օրդոնանսների նախագծերը:

Մեծ իրավունքներ ունեին նաև թագավորական բանակի հրամանատարները, գանձապահը, թագավորի խորհրդականները և այլք:

Ֆրանսիայում վասալային հարաբերություններն աստիճանաբար վերափոխվում էին կենտրոնական բազմաստիճան բյուրոկրատական ապարատով: Հողատեր-սեմյորներն աստիճանաբար կորցնում էին իշխանությունն իրենց տարածքներում: Նրանց իրավունքների շրջանակը նեղանում էր: Նախկինի նման նրանց չէր հաջողվում իշխել թագավորական կալվածքներում, որտեղ տարածված էր միայն թագավորի իշխանությունը:

Միևնույն ժամանակ պետական կառավարումն իրենից չէր ներկայացնում միացյալ համակարգ: Այն շրջանները, որոնք պայմանագրով միացել էին թագավորությանը, որպէս կանոն, մնացին նույնությամբ, որովհետև կառավարությունը պարտավորվեց պահպանել նրանց սովորույթները (կուտյումները): Շատ սեմյորներ կարողացան ձեռք բերել նոր շահութաբեր ուղիներ: Թագավորները ոչ միշտ էին կարողանում տեղերում իրենց մարդկանցից նշանակել կարևոր պաշտոնյաներ: Անջատողական միտումները դեռ պահպանվում էին: Այս ամենը բարդացնում էր նոր կենտրոնացված պետական ապարատի ստեղծման պրոցեսը: Չնայած դրան թագավորության տարածքում աստիճանաբար ստեղծվում է կենտրոնացված կառավարման բյուրոկրատական ապարատը: Թագավորական կալվածքը համարյա թէ բաժանված էր հավասար վարչական միավորների՝ բալյաժների, որոնց ղեկավար էր նշանակում թագավորը: Նրանք պարտավոր էին հավաքել հարկերը, հսկողություն իրականացնել դատա-վարչական մարմինների գործունէության վրա և այլն:

Բալյաժները թագավորության մի մասն էին, որոնք բաժանվում էին շրջանների: Շրջանները ղեկավարում էին կառավարիչները: Նրանց վրա էր կենտրոնացված բանակի, դատարանի ֆինանսական գործունէության հսկողության ֆունկցիան:

Երկրի հարավային մասերում կառավարումն ավելի թույլ բնույթ էր կրում: Այստեղ պաշտոնատար անձինք հիմնականում տեղացիներ էին, որոնք ունեին անջատողական միտումներ:

Կառավարությունը տեղական արխատուկրատիայի անջատողական միտումների դեմ պայքարում աջակցության կարիք էր գգում: Ստեղծվեցին պրովինցիալին շտատներ, որոնք գործում էին Նորմանդիայում, Պրովանսիայում և այլուր: Այս շտատները տարբերվում էին գլխավոր շտատներից և նպատակ ունեին կարգավորելու հարկերին ու տուրքերին վերաբերող խնդիրները, իրականացնելու հսկողություն հասարակական աշխատանքների վրա և այլն: Շտատները երկար գոյատևել չկարողացան: Սկսած XVդ. այն դադարեց գործելուց:

Նշված ժամանակահատվածում կառավարությունն ուժեղացրեց հսկողությունը նաև քաղաքային ինքնակառավարման վրա: Այդ ժամանակ նրանց քանակը նշանակալիորեն աճել էր: Կոմունաների դատարանները և վարչական ապարատն իրավունք ունեին հրատարակելու որոշումներ, որոնք պարտադիր էին քաղաքային բնակչության համար: Քաղաքային ինքնակառավարման ընտրովի մարմինները՝ քաղաքային խորհուրդը, գլխավորում էր ցմահ ընտրված քաղաքագլուխը: Դրանք սովորաբար քաղաքի հարուստ բնակիչներն էին:

Գյուղացիությունը չարունակում էր գտնվել իր սենյորների իշխանության տակ՝ պահպանելով մի քանի սահմանափակ իրավունքներ: Սենյորները հսկում էին համայնքի ինքնակառավարման մարմինների՝ Մխողայի և նրա գործադիր մարմնի՝ Սինդիկայի գործունեությունը: Սինդիկան զբաղված էր համայնքի ներքին գործերով: Այն բաղկացած էր հարուստ գյուղացիներից:

Դատարաններ: Դատական հիմնարկներում նկատվում են զարգացման հետևյալ տենդենցները.

ա) եկեղեցու և առանձին ֆեոդալների դատական իրավասությունները սահմանափակվեցին, և այն անցավ բազավորական իրավասությանը: Դրան համապատասխան՝ թագավորական դատարանները նշանակալիորեն ընդլայնվեցին: Նրանք կարող էին վերանայել սենյորական դատարանի ցանկացած որոշումը:

բ) Նկատվում է վարչական մարմիններից դատարանների անջատումը: Սկսվում է ձևավորվել կենտրոնացված միապետության դատական համակարգը: Դեռևս Լյուդովիկոս X-ի օրոք բազավորական կուրիայի հիման վրա ստեղծվում է թագավորության բարձրագույն դատարանը՝ պառլամենտը: Սկզբում նրանում տնօրինում էին ֆեոդալական առաջնորդները, բայց շուտով նրանք իրենց տեղը զիջեցին թագավորական իրավագետներին: Պառլամենտը դարձավ բարձրագույն բողոքարկման ատյան: Այն բաժանված էր մի քանի պալատների՝ ա) դատական, բ) մի քանի քննչական և գ) որոշ ժամանակ անց՝ ներման:

Պառլամենտը քննում էր առավել կարևոր քրեական և քաղաքացիական գործերը, կարող էր վերանայել մնացած դատարանների ոլորտումները և դատավճիռները, նոր ուղղումներ անել նախկինում վերանայված բոլոր գործերի կամ նոր ներկայացրած ապացույցների մեջ:

Սահմանվեց դատական գործերն ըստ էության վերանայելու կարգ: Նախատեսվեց տեղական դատարանների նկատմամբ կենտրոնական դատարանի կողմից հսկողություն: Պառլամենտը կարևոր դեր կատարեց թագավորական իշխանության ամրապնդման գործում: Միևնույն ժամանակ պառլամենտը աշխատեց ազատվել թագավորական իշխանությունից: Նա նման փորձեր էր անում այն ժամանակ, երբ թուլանում էր թագավորական իշխանությունը: Այդ ժամանակ պառլամենտը օգտագործում էր առիթը օրենսդրության բնագավառում կիրառելու իրեն վերապահված իրավունքն օրենսգրքի նկատմամբ: Եվ դա ամենից առաջ թագավորական հրամանների գրանցման արդյունքն էր, որոնք միայն դրանից հետո կարող էին ուժ ունենալ: Այս կարգավիճակը մանրուք էր թվում, իսկ իրականում արգելք էր հանդիսանում նոր հրամանները կյանքի կոչելուն և դրանով ազդում թագավորական օրենսդրության վրա:

Պառլամենտն աստիճանաբար իրավունք ստացավ վերանայել թագավորական հրամանագրերն ամբողջությամբ: Եթե պառլամենտը գտնում էր, որ այդ հրամանագիրը չի համապատասխանում ընդհանուր պետական օրենսդրության ոգուն, նա կարող էր մերժել այդ հրամանագրի գրանցումը: Միայն թագավորի ներկայությունն էր ստիպում պառլամենտին զրկվել այդ իրավունքից, և հրամանագիրը գրանցվում էր: Նոր միացած պրովինցիաներում ստեղծվում էին պառլամենտներ, որոնց թիվը հասավ 131-ի:

Ֆրանսիայում գործում էին մաս եկեղեցական դատարաններ: Չնավորվել էր եկեղեցական դատարանների եռաստիճան համակարգը: Առաջին աստիճանը զբաղեցնում էր եպիսկոպոսների դատարանը, երկրորդը՝ արքեպիսկոպոսների, երրորդը կարդինալների դատարանն էր: Առավել կարևորագույն գործերը քննող բարձրագույն ատյանը հռոմեական կուրիան էր: Այն կյում էր կանոնական բնույթ:

XIV դ. ստեղծվում է քրեական հետապնդման և մեղադրող հատուկ մարմին՝ դատախազություն: Սկզբնական շրջանում նրա անդամները նշանակվում էին թագավորի վստահված մարդկանցից: Դատախազության ֆունկցիաները աստիճանաբար ընդլայնվում են: Դատարանում այն հանդես է գալիս որպես մեղադրող:

XIV-XV դդ. կազմավորվում է թագավորական մշտական գործող բանակը, որն էլ ավելի ամրապնդվեց XIV դ. երկրորդ կեսին և XV դ. I կեսին

անցկացված զինվորական ռեֆորմների շնորհիվ: Այս ժամանակներից սկսած՝ կառավարությունը մշտական հարկեր մտցնելուց հետո իր տրամադրության տակ ուներ որոշակի միջոցներ, որոնք օգտագործվում էին վարձու զինվորներից կազմված բանակի ձևավորման համար: Բանակում սպայական կազմը հիմնականում ձևավորվում էր ազնվականությունից: Բանակը զինված էր ժամանակի տեխնիկայով և ամենից առաջ հրանոթներով:

3. ԲԱՅԱՐԶԱԿ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՆՈՋԱՆ

Հասարակական կարգը: XVI դ. Ֆրանսիայում երևան եկավ կապիտալիստական արդյունաբերական արտադրության առաջին փուլը՝ մանուֆակտուրան, որը լայն թափով զարգացավ Փարիզում, Մարսելում, Լիոնում, Բորդոյում և այլուր: Ապրանքա-դրամական հարաբերությունների զարգացումը հանգեցրեց համազգային միասնական շուկայի ձևավորմանը: Երկրի առանձին շրջանների տնտեսական և քաղաքական կապի ամրապնդումը նպաստեց ազգային դրամական միավորի վերջնական ձևավորմանը:

Կապիտալիզմի զարգացումը փոխեց հասարակության սոցիալական կառուցվածքը: Հիմնական շահագործող դասակարգի՝ ֆեոդալների կողքին երևան եկավ խաշոր սեփականատերերի մոր դասակարգ՝ բուրժուազիան: Սկզբնական շրջանում նրա միջուկը կազմում էին քաղաքի բանկիրները և հարուստ վաճառականները, որոնք շատ հաճախ դառնում էին մանուֆակտուրաների սեփականատերեր: Ֆրանսիական բուրժուազիան ուներ մի շարք առանձնահատկություններ: Նա դատական կամ վարչական ասպարատում պաշտոններ զնելու իրավունք ուներ: Կառավարությունը վաճառում էր պաշտոնները և զնորդին հնարավորություն տալիս աշխատավարձի ու օգուտների միջոցով վերականգնել այդ վճարը: 1604թ. Էդիկտով թույլատրվեց գնված պաշտոնը ժառանգաբար փոխանցել: Որոշ պաշտոնյաների իրավունք էր վերապահված ստանալու ազնվականության տիտղոսը: Այդ տիտղոս կրողները կարող էին հող գնել և դրանով չտարբերվել մյուս ազնվականներից:

Երկրի սոցիալ-տնտեսական կյանքում աչքի ընկնող փոփոխություններ տեղի չունեցան: Ֆրանսիական հասարակությունը շարունակում էր կրել ֆեոդալիզմի ազդեցությունը: Ֆեոդալիզմը տնօրինում էր գյուղում, որտեղ բնակվում էր երկրի բնակչության մեծ մասը: Հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքը պատկանում էր գլխավորապես ազնվականությանը: Դրա հետ մեկտեղ հողի մի մասը գտնվում էր Թաքուստ

գյուղացիների ձեռքում: Մնացած պետական հողերը տրվում էին վարձակալությամբ:

Ասլյանքա-դրամական հարաբերությունների զարգացումը նպաստեց նրան, որ գյուղացիները տուրքեր սկսեցին վճարել դրամով: Ազնվականությունը չբավարարվեց դրամով և կառավարությունից պահանջեց ավելացնել գյուղացիների վրա դրված հարկերը: Կառավարությունը գնաց այդ քայլին՝ դրամով ուժեղացնելով գյուղացիների շահագործումը:

Ինչպես և առաջ, բացարձակ միապետության ժամանակաշրջանում էլ երկրի բնակչությունը բաժանված էր երեք դասերի: Հոգևորականությունը և ազնվականությունը շարունակեցին պահպանել իրենց արտոնությունները, իսկ գյուղացիությունը գտնվում էր ծանր վիճակում:

Պետական կարգը: Ֆրանսիայի սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքում տեղի ունեցած այս կամ այն փոփոխությունները պայմաններ ստեղծեցին պետական սպարափոխության վերափոխման համար: XVI դ. հիմնովին ձևավորվեց բացարձակ միապետությունը: Այսինքն՝ երկրի օրենսդիր, գործադիր, դատական և զինվորական իշխանությունները կենտրոնացան պետության ղեկավարի՝ բագավորի ձեռքում: Այն դարձավ ժառանգական: Թագավորին էր ենթարկվում ամբողջ կենտրոնացված պետական մեխանիզմը՝ բանակը, ռազմականությունը, վարչա-ֆինանսական ապարատը, դատախանիան:

Ազնվականության հիմնական մասը, որը շարունակում էր մնալ տիրապետող դաս, ոչ միայն համաձայնվեց այդ իրավիճակի հետ, այլև դարձավ գաղի պահպանման հիմնական կորիզը: 'Դա բացատրվում էր նրանով, որ բացարձակ միապետությունն անշեղորեն և հեռուդականորեն պաշտպանում էր ազնվականության արժանատիքները և շահերը:

Երկրում հաստատվեցին երկու հավասարակշիռ դասեր՝ ազնվականությունը, որն ուներ հսկայական արտոնություններ և զբաղեցնում էր բարձր պաշտոններ. և ձևավորվող բուրժուազիան, որը երկրի քաղաքական կյանքում մեծ դեր չէր խաղում: Բուրժուազիան հաջողության հասավ տնտեսական բնագավառում և աստիճանաբար պետական ապալստում: Օգտագործելով ազնվականության և բուրժուազիայի միջև եղած հակասությունը՝ բագավորական իշխանությունն ամրապնդեց իր ինքնուրույնությունը:

Միապետության մեջ մեծ դեր խաղաց կարդինալ Ռիշելյեն (XVII դար), որը երկար ժամանակ կառավարեց երկիրը: Նրա քաղաքականությունն օբյեկտիվորեն ուղղված էր ազնվականության շահերի պաշտպանությանը: Այն իրականացնելու համար կարդինալն ամրապնդեց միապետությունը:

Նրա ղեկավարությամբ ուժեղացավ կենտրոնական վարչական ապարատը և դատարանը:

Լյուդովիկոս XIV օրոք ֆրանսիական միառեծանությունը հասավ իր զարգացման բարձրագույն աստիճանին:

Բացարձակ միապետության շրջանում իշխանության կենտրոնացումը միապետի ձեռքում հանգեցրեց գլխավոր շտատների գործունեության դադարեցմանը: Կտրուկ սահմանափակվեցին պառլամենտների իրավունքները: 1641թ. Էդիկտով պառլամենտին արգելվեց վերանայել այն գործերը, որոնք վերաբերում էին կառավարությանը կամ նրա վարչական ապարատին:

Իշխանությունները ուժեղացրին իրենց հսկողությունը նաև եկեղեցու վրա: 1516 թվականից Ֆրանսիայում կաթոլիկ եկեղեցու բարձրագույն պաշտոնյաների նշանակման իրավունքը վերապահվեց թագավորին:

Թագավորական իշխանության ամրապնդումն ուղեկցվում էր բյուրոկրատական ապարատի կտրուկ աճով և ուժեղացմամբ: Պաշտոնների վաճառքը, որը ոչ քիչ եկամուտ էր բերում միապետությանը, ունեցավ իր բացասական հետևանքները: Երկկյուր հեղեղված էր պաշտոնատար անձանցով, որոնց թագավորը չէր կարող ազատել պետական ծառայությունից (հետևանք կարող էր լինել միայն այն դեպքում, եթե նրանք կատարել էին հանցագործություն, և դա հաստատվել էր դատական կարգով):

Պետական ապարատի մի մասը, որը ստեղծվել էր դասականերկայացուցչական միապետության ժամանակներից, կորցրեց իր սկզբնական նշանակությունը: Այն ընկավ այն մարդկանց ձեռքը, որոնք ձգտում էին ինքնավարության: Այս պայմաններում թագավորին անհրաժեշտ էր վարել ճիշտ կադրային քաղաքականություն: Սկզբունքորեն նա դա կարող էր անել և փոխել պետական ապարատի աստիճանավորներին: Բայց դա կառաջացներ նոր անվստահություն, որից խուսափում էր թագավորը: Մյուս կողմից միապետը չէր կարող վաճառված պաշտոնները ետ գնել՝ միջոցներ չունենալու պատճառով:

Ստեղծված պրորբլեմը լուծվեց այլ ճանապարհով: Հին պետական ապարատը պահպանվեց, բայց դրա հետ մեկտեղ ստեղծվեց պետական մարմինների նոր համակարգ:

Նոր ապարատում պաշտոնատար անձանց նշանակում էր կառավարությունը, որն էլ ցանկացած պահին կարող էր նրանց ազատել:

Որպես կանոն, նոր պաշտոնների նշանակվում էին ոչ ազնվականները: Նոր պաշտոններ զբաղեցնողներն ունեին բավականաչափ հարուստ գիտելիքներ և մվիրված էին միապետին:

Ստացվել էր այնպես, որ երկրում գործող պետական մարմինները պայմանականորեն բաժանվել էին երկու կատեգորիաների: Առաջինում ընդգրկված էին մախկինում ստեղծված հիմնարկները: Այն ձևավորվել էր վաճառված պաշտոնների հիման վրա և հսկվում էր վերնախավի կողմից: Երկրորդ կատեգորիային էին պատկանում պետական այն մարմինները, որոնք ստեղծվեցին բացարձակ միապետության շրջանում: Այս կատեգորիային պատկանող հիմնարկները, որոնք համարվում էին կառավարության հիմքը, բաղկացած էին կառավարության կողմից նշանակված չինովնիկներից:

Ընդհանուր առմամբ բացարձակ միապետության շրջանում ձևավորվել էր բարդ, ուռճացված բյուրոկրատական մեխանիզմ: Պետական շատ մարմիններ չունեին պարզեցված իրավասություններ և շատ հաճախ կրկնում էին միմյանց: Այս ամենը նպաստում էին քաշքշուկների, կաշառակերության և այլ չարաշահումների աճին, որը միաեծանության վերջին դարաշրջանում ընդունեց անկամխատեսելի չափեր:

Երկրում գործող պետական խորհուրդը վերածվեց թագավորին կից խորհրդակցական մարմնի, ստեղծվեցին մասնագիտական խորհուրդներ (ֆինանսների խորհուրդ, հաղորդակցության խորհուրդ և այլն): Գործում էին նաև այլ մարմիններ (գաղտնի խորհուրդը, թագավորական ապարատը և այլն):

Պետական իշխանության և կառավարման նշված մարմինների մի մասը գործում էր մշտապես (օր. ֆինանսների խորհուրդը), մյուս մասը՝ առիթից առիթ կամ ընդհանրապես չէր գոմարվում: Թագավորը ներքին և արտաքին քաղաքականության կարևորագույն հարցերը լուծում էր իր վստահելի անձանցից բաղկացած խորհրդում, որը կոչվեց թագավորական փոքրիկ խորհուրդ: Այդ վստահելի անձանց մեջ առաջին տեղը պատկանում էր գլխավոր հսկիչին և պետական քարտուղարներին:

Բացարձակ միապետության շրջանում թագավորության տարածքը բաժանված էր առանձին շրջանների և գավառների, որոնք համընկնում էին ֆինանսական, զինվորական, եկեղեցական, դատական և վարչական գերատեսչությունների տարածքային բաժանման հետ: Այս տարածքների սահմանները հաճախ չէին համընկնում:

Պետական կառավարման տեղական մարմինները նույնպես բաժանված էին երկու կատեգորիայի: Դրանցից մեկը դասաներկայացուցչական միապետության շրջանում ստեղծված մարմիններն էին, որոնք արդեն հնացել էին, իսկ մյուսը բացարձակ միապետության շրջանում ստեղծված մարմիններն էին, որոնք ունեին հատուկ կարգավիճակ: Նոր մարմիններում պաշտոնատար անձանց նշանակումը և

ազատումը կատարվում էր կառավարության կողմից:

Ֆրանսիայի բյուրոկրատական ապարստոս կարևոր տեղ էր գրավում ոստիկանությունը: Ունենալով մեծ իրավունքներ ոստիկանությունը գործում էր ամենուրեք: Անտարբերությունը և կաշառակերությունը դարձել էին նրա աստիճանավորների անբաժանելի վարքագիծը: Սահմանվում է գրաքննություն, վերանայվում մասնավոր քրեակցությունը:

Ֆրանսիայի պետական գանձարանի հիմնական եկամուտը գոյանում էր օր օրի ածող հարկերից: Հին հարկերի կողքին ավելացան նաև նորերը: Հարկեր էին հավաքում նաև ազնվականներից, որոնք, իհարկե, ունեին որոշակի արտոնություններ և ավելի նվազ չափով էին դրանք մոծում, քան երրորդ դասը: Հարկեր դրվեցին տարբեր տեսակի ապրանքների, հատկապես աղի վրա: Աղի հանքերը պահպանվում էին զինվորականների կողմից:

Հարկերը հավաքելու համար նշանակվեցին առանձին մարդիկ, որոնք առավել հարուստ բուրժուաներ էին:

Նրանք նախապես, հարկերը հավաքելուց առաջ, կառավարությանը մոծում էին պաշտակի գումար (որը պետք է հավասար լիներ հարկերը հավաքելուց հետո գույացած գումարի չափին) և ձեռք էին բերում հարկահավաքի իրավունք: Դրանից հետո սկսում էին հավաքել հարկերն ավելի մեծ չափով, քան նախատեսված էր կառավարության կողմից: Նրանց օգնում էր զորքը:

Երկրի ներսում պահպանվեցին մաքսային կետերը: Ներքին մաքսերը նպաստում էին գների բարձրացմանը և առաջացնում ժողովրդի դժգոհությունը: Իզուր չէ, որ այդ ժամանակ ասում էին, թե Չինաստանից ներմուծված աղն ավելի էժան է, քան Ֆրանսիայի հարավից հյուսիս տեղափոխված աղը:

Խաղաղության գանձարանը հարստանում էր նաև դատական տուրքերի և տուգանքների վճարման շնորհիվ:

Բացարձակ միապետության շրջանում Ֆրանսիայում միաժամանակ գործում էր դատական մի քանի համակարգ: Կալին քաղաքական, սենյորական, քաղաքային և եկեղեցական դատարաններ, որոնք հաճախ կրկնում էին մեկը մյուսին: Անսահմանափակ էին դատարանի իրավասության ենթակայությունը վերաբերող վեճերը:

Նշված ժամանակաշրջանում շարունակում է ուժեղանալ քաղաքական դատարանի դերը: Օդեանի (1560թ.) և Մուլինյան (1566թ.) օրդոնանսներով քաղաքական դատարանների իրավասության ենթակա էին քրեական և քաղաքացիական գործերի մեծ մասը: 1788թ. Էդիկտով սենյորական դատարաններին քրեական դատավարության բնագավառում

քողովեց միայն նախնական քննության մարմնի ֆունկցիա: Նրանց իրավասությանը շարունակեցին մնալ քաղաքացիական այն գործերը, որոնց հայցագիրը մեծ չէր:

Թագավորական դատարաններն իրավունք ստացան ցանկացած գործ՝ ոչ թագավորական դատարաններից (բացառությամբ եկեղեցական մի քանի գործերի), վերցնել իրենց քննության տակ:

Ձեռնարկված միջոցառումները, այնուամենայնիվ, չբարելավեցին դատարանների գործունեությունը:

Թագավորական արդարադատության կառուցվածքը մնում էր բարդ և հակասական:

Հատուկ նշանակություն ձեռք բերեց նաև պետական խորհուրդը, որը համարվում էր բարձրագույն կառավարող մարմին: Այն իրավունք ուներ պառլամենտից վերցնել ցանկացած գործ և ստուգել նրա օրինականությունը: Նա էր լուծում դատարանների իրավասության ենթակայությանը վերաբերող հարցերը:

Գրեթե յուրաքանչյուր գերատեսչություն ուներ իր դատարանը: Առանձնահատուկ էին գլխավորական դատարանները: Կային նաև ծովային և մաքսային դատարաններ:

Երկրի դատական համալիրը գլխավորում էր թագավորը:

Միահեծանության շրջանում ավարտվեց կարգավորված բանակի ստեղծումը: Երկրի տնտեսական ռեսուրսների և՛ արևմտյան, և՛ արևելյան թվակազմի ավելացմանը և կարգապահության բարձրացմանը: Սպայական կոչում շնորհվում էր բոլոր նրանց, ովքեր աչքի էին ընկնում մարտերում՝ անկախ դասային պատկանելությունից: 1781թ. օրենքով վերացվեց այդ սկզբունքը, և սպայական կոչում շնորհվում էր նրանց, ովքեր ունեին ազնվական ծագում: Օգտագործվում էր նաև օտարերկրյա վարձկանների ուժը: Բանակը աստիճանաբար մեկուսացվում էր ժողովուրդից:

XVIIIդ. երկրորդ կեսին բանակի մարտունակությունը կտրուկ ընկավ:

Ֆրանսիայի ֆեոդալական պետության պատմության մեջ միահեծանությունը եղել է վերջին էտապը: XVIII դարի վերջի հեղափոխության ընթացքում ֆեոդալիզմը և նրա պետա-իրավական ինստիտուտի հիմքերը լիովին վեացվեցին:

4. ԻՐԱՎԱՌՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Իրավունքի աղբյուրները: IX -XI դդ. գործում էր իրավունքի տարածքային ազդեցության սկզբունքը, այսինքն՝ բնակչությունը ենթարկվում էր այն իրավական նորմերին, որոնք ձևավորվել էին իրենց

բնակելի տարածքներում: Այդ սկզբունքի առաջացումը բացատրվում էր՝ 1) նրանով, որ տիրապետող էր բնատնտեսությունը, որը մեկուսացնում էր առանձին ֆեոդալական ավատատիրությունները և 2) սենյորների ձեռքում քաղաքական, մասնավորապես դատական իշխանության, կենտրոնացումով: Այդպիսի դրությունը նպաստեց ցեղային սովորույթների փոխարինումը տեղական սովորույթներով՝ կուտյումներով:

Ֆեոդալական մասնատված պետության ժամանակաշրջանում սովորույթները հանդիսանում էին իրավունքի հիմնական աղբյուրները:

Մինչև ֆեոդալիզմի լիակատար վերացումը Ֆրանսիայում չի եղել միասնական իրավական համակարգ:

Հենվելով իրավունքի աղբյուրների վրա՝ Ֆրանսիան կարելի է բաժանել 2 մասի. նրանց մոտավոր սահմանն էր հանդիսանում Լուարա գետը: Այդ սահմանից հարավ ընկած տարածքը կոչվում էր «գրավոր իրավունքի երկիր», քանի որ այնտեղ գործում էր հռոմեական իրավունքը, որը սովորույթների ազդեցության տակ հարմարեցված էր նոր պայմաններին: Ֆրանսիայի հյուսիսային տարածքը համարվում էր «սովորութային իրավունքի երկիր», քանի որ տերիտորիալ սովորույթները՝ կուտյումները, հանդիսանում էին իրավունքի հիմնական աղբյուրները:

Կենտրոնացված պետության ձևավորման ընթացքում կուտյումների համակարգման և գրառման փորձեր են կատարվում: Լյուդովիկոս IX-ը հրաման տվեց հավաքել շրջանների սովորույթները և խմբագրել: Այդ սովորույթների ժողովածուն, որը կազմվեց XIII դ. 70-ական թթ., կոչվեց «Սուրբ Լյուդովիկոսի հիմնարկությունները» և իր մեջ ընդգրկեց Փարիզի, Օռլեանի, Տուրի, Անժուի և Մենի կուտյումները: Այն արքունի կալվածքներում, ինչպես նաև շատ թագավորական վասալների տիրույթներում դարձավ պարտադիր:

XIV-XV դդ. ստեղծվում են առանձին շենների, քաղաքների և ֆեոդալական ավատատիրությունների կուտյումների ժողովածուները:

1453 թ. Կարլոս VII-ը պատվիրեց հավաքել դատարաններում օգտագործվող կուտյումները, սովորույթները, գանազան բանաձևերը, ինչպես նաև իրազեկ մարդկանց օգնությամբ գրառել սովորույթները և ամբողջ մյուսը ներկայացնել պառլամենտ, որը պետք է այն ուսումնասիրեր, խմբագրեր և ներկայացներ թագավորին՝ հաստատման համար: Այս աշխատանքը շարունակվեց նաև Կարլոս 7-րդի հետևորդների օրոք: Այսպիսով, գրառվել և իրավունքի ուժ էին ստացել մոտ 300 տեղական և 60 մեծ կուտյումներ (այսինքն՝ այնպիսի սովորույթներ, որոնք ազդեցիկ էին մեծ տարածությունների վրա):

Հայտնի են մի շարք սովորույթների ժողովածուներ, որոնք կազմված են

ոչ պաշտոնական կարգով: Այսպես, Ֆիլիպ Բոմանուարը կազմեց «Բովեզիի կուտյումները» (մոտ. XIII դ. 80-ական թվականները), որն ընդգրկում էր հյուսիսարևելյան Ֆրանսիայի սովորույթները: 1389 թ. Ժակ դե Արելզը կազմեց «Ֆրանսիայի սովորույթների մեծ հավաքածուն» և այլն:

Այնուամենայնիվ, կուտյումների ժողովածուները՝ կազմված և՛ թագավորական հրահանգով, և՛ մասնավոր եղանակով, չստեղծեցին ընդհանուր իրավունք ամբողջ պետության համար: Իրավունքը շարունակում էր կրել մասնակի բնույթ:

Իրավունքի գրված աղբյուրներ էին հանդիսանում թագավորական իշխանության ակտերը՝ հրովարտակները, էդիկտները և օրդոնանսները: Սկզբում թագավորական իշխանության ակտերը ռեալ ուժ ունեին միայն թագավորական կալվածքների տարածքում: Բայց թագավորական իշխանության հզորացման հետ զուգընթաց նրանց համապարտադիր բնույթը տարածվում է ամբողջ երկրի տարածքով:

Թագավորական ակտերի դերն առանձնապես աճեց բացարձակ միապետության ժամանակաշրջանում: XVII- XVIII դդ. հրապարակվեցին մի շարք օրդոնանսներ՝ քրեական իրավունքի և դատավարության վերաբերյալ (1670թ.), ինչպես նաև քաղաքացիական իրավունքի վերաբերյալ (1731 թ. նվիրատվությունների, 1735թ. ժառանգությունների, 1747 թ.՝ ենթանշանակումների մասին), առևտրի և ծովագնացության վերաբերյալ (1681թ. ծովային, 1673թ.՝ կանոնադրություն առևտրի մասին), 1785 թ. հրատարակվեց այսպես կոչված սև օրենսգիրքը՝ գաղութներում ստրուկների դրության մասին:

Ֆրանսիական իրավունքի այն աղբյուրը, որն ընդհանուր սկզբունքներ և միօրինակություն էր մտցնում իրավունքի խայտաբղետ համակարգի մեջ, հռոմեական իրավունքն էր: Եթե «հարավում» այն հանդիսանում էր իրավունքի հիմնական աղբյուր, ապա «հյուսիսում» լրացնում էր սովորույթական իրավունքի բացերը:

XV-XVIII դդ.հռոմեական իրավունքը դարձավ մի գործոն, որը նպաստեց ընդհանուր իրավական սկզբունքների առաջացմանը՝ միասնական-իրավական համակարգի բացակայության պայմաններում: Հռոմեական իրավունքը «Հյուսիսում» օգտագործվում էր այն դեպքերում, երբ կուտյումները չէին համապատասխանում հասարակական կյանքից բխող հարցերին:

Իրավունքի ձևավորման և զարգացման վրա մեծ ազդեցություն գործեցին կանոնական և քաղաքային իրավունքները:

Սեփականության իրավունքի հիմնական գծերը: Հողի սեփականության իրավունքը հանդիսանում էր ֆեոդալական իրավունքի հիմնական

ինստիտուտ, քանի որ իրավաբանորեն ամրապնդում էր իշխող դասի սեփականությունն արտադրության հիմնական միջոցի նկատմամբ: Ֆրանսիայում այն ընդունեց առավել դասական ձև, որը բնորոշ էր արևմտսեփուպական ֆեոդալիզմին: Սեփականության իրավունքը վաղ և զարգացած ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում բնորոշվում էր աստիճանային կառուցվածքով, պայմանականությամբ և իր սահմանափակ բնույթով: Այն կենտրոնացված էր ֆեոդալական դասի ձեռքում:

Խոշոր հողատիրությունը հանդես էր գալիս ալլոդի, ինչպես նաև բենեֆիցի ձևով: IX դ. բենեֆիցները դառնում են ժառանգման օբյեկտ և X դ. կոչվում են ֆեոդ, լեն և ֆյեֆ:

Ֆեոդի ծագումը կախված էր զինվորական ծառայության հետ, այն անբաժանելի էր և ժառանգվում էր միայն արական գծով՝ ավագության սկզբունքին համաձայն (մայորատ): Մինչև XII դ. կամայք չէին կարող մասնակցել ֆեոդի ժառանգմանը: XII -XIV դդ. վավերացվում են սովորույթներ, որոնց համաձայն ֆեոդների ժառանգում անկախ սեռից թույլատրվում էր բոլորին: Ֆեոդները դառնում են տոհմական կալվածքներ: Մինչև XIII դ. սովորության իրավունքում գործում էր ընդհանուր պայմանը, այն է՝ առանց սենյորի համաձայնության ֆեոդի օտարման անթույլատրելիությունը:

XIII դարից վասալներին իրավունք էր տրվում օտարել ֆեոդներն առանց սենյորների համաձայնության՝ մոծելով հատուկ վարձ՝ ռենֆ (հողային տուրք): Սենյորի համաձայնությունը պահանջվում էր միայն երկու դեպքում՝ 1) ֆեոդի մի մասը վաճառելու և 2) եկեղեցու ֆեոդի օտարման դեպքում:

Հարկավոր է նշել, որ վասալի կամ հենց անմիջապես սենյորի կողմից ֆեոդի օտարման դեպքում սենյորն իրավունք ուներ որոշակի ժամանակահատվածում վերադարձնել օտարված հողերը՝ փրկագնի միջոցով:

Եկեղեցու խաչակրաց արշավանքների ժամանակ մենաստանները (վանքերը, եկեղեցիները) ևս ստացան մեծ քանակությամբ հողեր: Հողերը, որոնք դառնում էին եկեղեցիների և մենաստանների սեփականությունը դուրս էին գալիս քաղաքացիական շրջանառությունից: Այդ հողերի նախկին սենյորները դրանցից չէին ստանում ոչ մի տուրք: Այդ պատճառով էլ քաղաքները և նրան աջակցող սենյորները սկսեցին արգելել եկեղեցական հողերի օտարումն առանց նրանց համաձայնության:

Ֆեոդալիզմի վաղ ժամանակաշրջանում Ֆրանսիայում առաջացան երկու տիպի գյուղացիական հողատիրություններ՝ անձնապես կախված

• գյուղացիների (սերվերի) հողատիրություններ և անձնապես ազատ գյուղացիների (վիլաների) հողատիրություններ:

Գյուղացիական հողաբաժինը, որը հատկացվում էր սերվին, գտնվում էր նրա տիրապետման և օգտագործման ներքո: Սովորույթային իրավունքով, մինչև XIII դարը, սերվի ամբողջ ունեցվածքը նրա մահից հետո անցնում էր տիրոջը: Այնուհետև հողաբաժինը սկսեց ժառանգվել, եթե տիրոջը վճարվում էր:

Հողաբաժնի տիրապետման և օգտագործման իրավունքի համար սերվերը տիրոջը պետք է ամենամյա վճարեին բնեղենով կամ դրամով: Վճարման չափը սահմանվում էր տիրոջ հայեցողությամբ:

Հողաբաժինները, որոնք հատկացվում էին անձնական կախում չունեցող գյուղացիներին (վիլաներին), կոչվում էին ցենզիվաներ: Գյուղացիների անձնական կախումից աստիճանաբար ազատվելու հետևանքով ցենզիվան դառնում էր գյուղացիական հողաբաժինների ամենատարածված ձևը: Ցենզիվան ժառանգական հողային տարածքի տիրություն է սովորույթային իրավունքով խիստ ամրագրված պարիսկներով, որոնք պետք է կատարվեն տիրոջ օգտին: Այն տրվում էր և՛ առանձին անձանց, և՛ գյուղացիական համայնքներին:

Ցենզիվան ուներ մի շարք ընդհանուր գծեր ֆեոդի հետ: Դրա օտարման համար պահանջվում էր սենյորի համաձայնությունը, իսկ ժառանգման դեպքում վճարվում էր որոշակի տուրք: Նրա տարբերությունը ֆեոդից կայանում էր նրանում, որ գյուղացին չէր ընդգրկվում ֆեոդալական աստիճանակարգի մեջ: Եթե ֆեոդի տիրումն ազնվականության նշան էր, ապա ցենզիվայի տիրումը՝ վիլանականության: Բայց գլխավոր տարբերությունն այն էր, երբ ֆեոդի տիրակալը ստանում էր ռենտա, այսինքն՝ շահագործող էր, իսկ ցենզիվայի տիրակալը՝ ռենտայի վճարողն էր, շահագործվողը:

Սենյորի և ցենզիվայի տիրոջ միջև եղած իրավական հարաբերություններն ըստ ֆրանսիական սովորույթային իրավունքի բնորոշվում էին հետևյալ գծերով.

- 1) ցենզիվատերը, համաձայն սենյորի պահանջի, պարտական էր պարբերաբար ճանաչել իր տարածքի կախումը սենյորից,
- 2) սենյորը ցենզիվայի տիրոջից որոշակի պարիսկներ ստանալու իրավունք ուներ, կարող էր որոշակի տուգանք պահանջել,
- 3) սենյորն ուներ տասնորդի իրավունք,
- 4) նա ուներ նաև կոռի իրավունք (3-12 օր՝ կախված տեղական սովորույթներից),
- 5) սենյորն ուներ ռենտայի իրավունք, այսինքն՝ որոշակի հարկ

ցենզիվայի տարեկան եկամտից, որը նա ստանում էր անկախ ցենզից,

6) սենյորը գյուղացիական հողերում ուներ որսորդության իրավունք և այլն:

XVI-XVIII դդ. ֆրանսիական կուտյումների մեծամասնությունը ցենզատերերին շնորհում է լայն իրավունքներ և հնարավորություններ ցենզիվաների դեկավարման համար (դրանք ժառանգորեն փոխանցելու իրավունք, նվիրելու, գրավ դնելու, առանց սենյորի հարցման օտարելու և այլն):

Սեզինա ասելով հասկացվում էր այնպիսի տիրապետումը որևէ իրի նկատմամբ, որը խախտման դեպքում պետք է պաշտպանվի դատարանի կողմից:

Այն դեպքերում, երբ իրավունքի օբյեկտ էր ֆեոդը, սեզինայի անցումը ձեռքից ձեռք կատարվում էր պաշտոնակարգման ձևով, և գնողը համարվում էր նրա տերը 1 տարվա և 1 օրվա ընթացքում: Ֆեոդի վաճառման ժամանակ դրա հանձնումը վաճառողից գնորդին կատարվում էր սենյորի միջոցով: Սեզինայի փոխանցման ժամանակ սկզբնական շրջանում վաճառողը հրաժարվում էր նրանից, իսկ հետո սենյորը փոխանցում էր այն գնորդին:

Սեզինան կարող էր զնվել նաև տիրապետման վաղեմության հետևանքով: Վաղ կուտյումներում այդպիսի վաղեմության ժամկետը հաշվվում էր 1 տարով և 1 օրով:

Պարտավորական իրավունք: Բնատնտեսության տիրապետության պայմաններում պարտավորական հարաբերությունների զարգացման համար ոչ մի հիմք չկար: Առավել հայտնի պայմանագիրը, որը ծնում էր պարտավորություններ վաղ ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում, հանդիսանում էր վասալային հարաբերությունները սահմանող պայմանագիրը, որը կնքվում էր սենյորի և վասալի միջև:

Ապրանքադրամական հարաբերությունների զարգացման ընթացքում սկսվում է պարտավորական հարաբերություններ առաջացնող պայմանագրերի զարգացումը: Այդ պայմանագրերից հայտնի է առ ու վաճառքի պայմանագիրը, որը համարվում էր կնքված. երբ վճարվել էր ապրանքի գինը: Ավելի ուշ առաջանում են սովորույթներ, որոնց համաձայն առ ու ծախի պայմանագիրն անշարժ գույքի վերաբերյալ ուժ էր ստանում պայմանագրի կնքման պահից՝ անկախ նրանից իրը հանձնված էր, թե ոչ:

1566թ. օլյունանով անշարժ գույքի առ ու ծախի պայմանագիրը պետք է կնքվեր նոտարական եղանակով: Ծարժական գույքի առ ու ծախի պայմանագիրն ուժի մեջ էր մտնում իրի հանձնման պահից:

Տարածված պայմանագրերից էր փոխառության պայմանագիրը: Կանոնական իրավունքն արգելում էր տոկոսների գանձումը փոխառության

ղիմաց: Այդ արգելքը շրջանցելու համար կային մի շարք ուղիներ: Դրանցից մեկն էր ռենտայի վերաբերյալ պայմանագիրը: Դա այնպիսի պայմանագիր էր, որի դեպքում անձը, որպես պարտք ընդունելով որոշակի գումար, պարտավորվում էր պարտատերին վճարել տարեկան որոշակի ռենտա: Այդ արգելքի շրջանցման ուղի էր հանդիսանում նաև գրավը, որը հանդիսանում էր պարտավորության կատարման երաշխավորման միջոց:

XVII - XVIII դ.դ. գրավը շատ տեղերում վերափոխվեց հիփոթեքի, որը սահմանվում էր սենյորի հետ համաձայնությամբ:

Ֆրանսիայում լայնորեն տարածված էր նաև նվիրատվության և հողի վարձակալության պայմանագրերը: Սովորության իրավունքի համաձայն, քացառությամբ մի քանի առարկաների, թույլատրվում էր նվիրել ամեն ինչ:

Հողի վարձակալության պայմանագրով սեփականատերը հողը տիրապետման և օգտագործման իրավունքով հանձնում էր վարձակալին, որը պարտավորվում էր յուրաքանչյուր տարի սեփականատիրոջը վճարել ռենտա: Այս պայմանագիրը կրում էր ժամկետային բնույթ: Ռենտայի չափը սահմանվում էր պայմանագրով:

Ամուսնաընտանեկան և ժառանգական իրավունք: Ամուսնա-ընտանեկան հարաբերությունները կարգավորվում էին հիմնականում կանոնական իրավունքով, ինչպես նաև կուտյումներով և թագավորական օրդնանսներով:

Ամուսնության համար սահմանված էր որոշակի տարիք (տղամարդու համար 13-15 տ., իսկ կնոջ համար՝ 12տ.): Ամուսնությունից առաջ անհրաժեշտ էր կողմերի ծնողների համաձայնությունը, որը, սակայն, պարտադիր չէր այն դեպքում, երբ ամուսնացողները հասել էին 30տ. (տղաները) և 25տ. (աղջիկները): Մահացած վասալի աղջկա ամուսնության դեպքում պարտադիր էր սենյորի համաձայնությունը:

Սերվերը չէին կարող ամուսնանալ ազատների հետ՝ առանց տիրոջ համաձայնության: Հետագայում այս համաձայնությունը փոխվեց հատուկ ամուսնական տուրքով՝ ֆարմարյաժա:

Սերվերի տերերն ունեին «ամուսնության առաջին գիշերվա» իրավունքը:

Ֆրանսիայում ավելի ուշ ժամանակաշրջանում ամուսնությունը վավերացվում էր եկեղեցու միջոցով: Առանց եկեղեցու իմացության կնքված ամուսնական դաշինքը համարվում էր անվավեր: Անվավեր էին նաև անչափահասների, հարազատների միջև եղած ամուսնությունները, ինչպես նաև բռնության կամ խաբեության ուժով ստեղծված դաշինքները:

Կանոնական իրավունքը սկզբունքորեն մերժում էր ամուսնալուծությունները, դեմ էր նաև երկրորդ ամուսնությանը:

Հետագայում հռոմեական իրավունքի ազդեցությամբ թույլատրվեց երկրորդ ամգամ ամուսնանալ:

Գույքային հարաբերություններում կինը և տղամարդը չունեին հավասար իրավունքներ: Կինը, առանց ամուսնու համաձայնության, իրավունք չունեի գույքն օտարել, կնքել պայմանագրեր, հանդես գալ դատարանում և այլն: Շատ շրջաններում էլ նա իրավունք չունեի կտակ կազմելու: Նշված սահմանափակումներին զուգահեռ կնոջ համար բացառություն էր արվում երկու հանգամանք: Թույլատրվում էր՝ 1) կնքել պայմանագիր՝ ամուսնուն գերությունից ազատելու համար, 2) ամուսնու բացակայության ժամանակ իր աղջկան օժտիտ տալ:

Ֆրանսիայում ժառանգությունը կարգավորվում էր ըստ օրենքի և ըստ կտակի: Ընդ որում երկրի հարավում կտակն ավելի տարածված բնույթ էր կրում, քան հյուսիսում, որտեղ այն դժվարությամբ էր կիրառվում:

Քրեական իրավունքը և դատավարությունը: Քրեա-իրավական նորմերը կոչված էին պաշտպանելու ֆեոդալական կարգերը և ուղղված էին ամենից առաջ գյուղացիության ու քաղաքային բնակչության ստորին խավի դեմ:

Հոգևորականների նկատմամբ քրեա-իրավական նորմեր ընդունում էին եկեղեցական դատարանները, քաղաքային բնակչության նկատմամբ՝ քաղաքային դատարանները: Գյուղացիները ենթարկվում էին իրենց տերերին, որոնք անձամբ իրականացնում էին դատական և արտադատարանական հաշվեհարդարներ:

Քրեա-իրավական նորմերի վրա մեծ ներգործություն ունեցան եկեղեցին և կրոնը:

Քրեական իրավունքին հայտնի էին հանցագործությունների մի շարք տեսակներ և դրանց համար նախատեսված բազմաթիվ պատժատեսակներ: «Բովեզի կուտյումը» հանցագործությունները զանազանում էր պատժատեսակներին զուգահեռ: Այն տարբերակում էր. 1) հանցագործություններ, որոնց դեպքում նախատեսված էր մահապատիժ, 2) հանցագործություններ, որոնց դեպքում նախատեսված էր ազատազրկում՝ գույքի բռնագրավմամբ, և 3) հանցագործություններ, որոնց դեպքում նախատեսվում էր միայն գույքի բռնագրավում: .

Պատիժ նշանակելիս հաշվի էր առնվում հանցագործության սուբյեկտը, արարքի վտանգավորության աստիճանը, սուբյեկտիվ կողմը և այն հանգամանքը, թե ում է վնաս հասցվել:

Նշենք, որ հանցագործությունների և պատժի համակարգի ստեղծումն ավարտվեց միահեծանության շրջանում: Դրան նպաստեցին քաղափորական օրդոնանսները, որոնք կլուծում էին հռոմեական քրեական իրավունքի ազդեցությունը: Այս շրջանում հանցագործությունները

խմբավորվեցին երեք կատեգորիաների՝

1) կրոնի դեմ ուղղված հանցագործություններ (աստվածահայտությունը, աթեիզմը, հերետիկոսությունը և այլն),

2) պետության դեմ ուղղված հանցագործություններ (թագավորի կամ նրա ընտանիքի անդամների դեմ կատարված ոտնձգությունը, թագավորին դավաճանելը, պետության անվտանգության դեմ ուղղված ոտնձգությունը և այլն),

3) մասնավոր անձանց դեմ ուղղված հանցագործություններ (անձին մարմնական վնասվածք հասցնելը, սպանելը, անձին պատկանող գույքի հափշտակումը և այլն):

Միահեծանության շրջանում պատիժները հետապնդում էին սալսափեցման նպատակ և կլուծ էին արտակարգ դաժան բնույթ:

Պատժի առավել տարածված տեսակներն էին մահապատիժը, ազատազրկումը, տուգանքը, պարսավանքը և այլն:

Ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանում դատավարությունը շարունակում էր մեղադրական բնույթ կրել: Գործը հարուցվում էր հայցվորի (տուժողի) նախաձեռնությամբ, դատավիճաբանությունն ընթանում էր կողմերի միջև վեճի ձևով: Դատավարությունը հրապարակային էր և բանավոր: Պաշտպաններ չկային, սակայն կողմերին հավասար իրավունքներ էին վերապահված՝ օգտվելու իրավունքի մասնագետների ծառայությունից: XIII դարում արդեն ի հայտ եկան փաստաբանները:

Ապացույցներ էին համարվում խոստովանումը, գրավոր նյութերը, օրդալին, վկաների ցուցմունքը: Նշենք, որ վկա չէին կարող լինել կողմերի հարազատները, ծառաները և նրանցից կախված անձինք: Սերվերը չէին կարող վկա լինել այն գործերով, որոնք վերաբերում էին ազատ մարդկանց:

Սկզբնական շրջանում քրեական և քաղաքացիական դատավարության միջև տարբերություն չկար: Հետագայում, դասակարգային պայքարի սրման և թագավորական իշխանության ուժեղացման հետևանքով քաղաքացիականն անջատվեց քրեականից: 1667թ. օրդոնանսով ամրապնդվեց քաղաքացիական դատավարությունը: Այն դարձավ մրցակցային: Զննվող գործերին մասնակից դարձավ դատախազը՝ որպես պետության ներկայացուցիչ:

Քրեական գործի հարուցման իրավունքն անցավ պետական մարմնին, որն արդեն սեփական նախաձեռնությամբ հետախուզում էր հանցագործին և վարում քննություն:

Քրեական գործերով դատավարությունն ընթանում էր երկու փուլով:

ԳԼՈՒԽ 9

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

1. ՎԱՂ ՖԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (IX-XII դդ.)

Ա) Հասարակական կարգը: Վերդենյան պայմանագրով (843թ.) ֆրանկյան կայսրության կազմից անջատվեց, ինչպես նշել ենք վերևում, մահ Գերմանիան: Այն իրենից ներկայացնում էր քիչ քե շատ ինքնուրույն դքսությունների (Շվաբիա, Թյուրինգիա և այլն) միավորում:

Գերմանիայի տնտեսությունը թույլ էր զարգացած: Այս բնագավառում մա Եվրոպայի հետամնաց երկրներից էր: Ֆեոդալական հարաբերություններն ավելի ուշ զարգացան, քան Ֆրանսիայում: IX -XI դդ. ընթացքում գերմանական գյուղացիության մեծ մասը դեռ ազատ էր, իսկ սահմանված կոռն ու պալիսկը մեծ չափեր չէին ընդունում: Բավական երկար ժամանակ պահպանվեց գյուղական համայնքը՝ մարկան:

Գերմանական հասարակությունը բաժանված էր երկու հիմնական դասերի՝ գինվորականության (հարկատու և ասպետական) և գյուղացիության: Այդ դասերի ձևավորմանը նպաստեց թագավոր Հենրիխ I-ի ռեֆորմը, որն անհրաժեշտություն էր համարում հեծյալների ստեղծումը:

Զինվորական դասը միասեռ չէր: Նրա կազմի մեջ մտնում էին խոշոր հողատերերը, հոգևորականությունը, մանր և միջին ասպետները:

Հարկատու դասը բաժանված էր ազատների և անազատների: Գյուղացիության շրջանում երկար ժամանակ պահպանվեցին ազատ հողի սեփականատերերը: Ազատությունից զրկված էին ճորտերն ու խոլուպները: Քաղաքային բնակչությունը զբաղված էր հիմնականում արհեստագործությամբ և առևտրով: Նրա մի մասը մահ հողի սեփականատեր էր:

XII դ. Գերմանիայում ձևավորվում է ֆեոդալական դասը: Ֆեոդալական դասի կառուցվածքը որոշվում էր հողային սեփականատիրական հարաբերությամբ:

Ամենախոշոր հողատերը թագավորն էր: Սակայն նրա տիրույթն անընդհատ ենթարկվում էր փոփոխության: Թագավորները մի կողմից հողերը բաժանում էին եկեղեցիներին, մյուս կողմից՝ նվաճում և իրենց տիրույթներն ընդարձակում էին օտար հողերի հաշվին:

IX-XII դդ. Գերմանիայում հողի մեծ մասը պատկանում էր հոգևոր ֆեոդալներին: Թագավորից հետո խոշոր հողատերեր էին դքսերը, կոմսերը, իշխանները: Նրանցից ետ չէին մնում «ազատ-պայրոնները»:

Ֆեոդալական ազնվականության կողքին կանգնած էին արքեպիսկոպոսները, եպիսկոպոսները և քահանաները:

Ֆեոդալների միջև փոխհարաբերությունները կառուցվում էին բազմաստիճանության սկզբունքով: Մի շարք դեպքերում ֆեոդալներն ուղղակիորեն ենթարկվում էին թագավորին: Դա վաղ ֆեոդալական պետության բնորոշ գծերից է:

Գերմանիայում ֆեոդալական աստիճանակալիզը կրում էր զինվորական բնույթ: Կախյալ գյուղացիության հիմնական մասը կազմում էին կոլոնները և լիտերը: Բնակչության առավել ճնշված մասը սերվերն էին:

Բ) Պետական կարգը: IX-X դդ. Գերմանիայում նկատվում է թագավորական իշխանության ուժեղացման միտում: Դա պայմանավորված էր նրանով, որ՝ ա) բազմաթիվ խոշոր և միջին ալլոդիստներ (ազնվականների մի տեսակ) զգում էին ուժեղ թագավորական իշխանության կարիք, որպեսզի նրա շնորհիվ նվաճեին համայնական հողերը և համայնականներին զրկեին ազատությունից, բ) ուժեղ թագավորական իշխանությունն անհրաժեշտ էր նաև եկեղեցուն, որը ձգտում էր ընդլայնել իր հողատիրությունը, գ) երկրին անընդհատ սպառնում էր արտաքին թշնամիներից հարձակման վտանգը (հատկապես նորմաններից և հունգարներից), որը նույնպես պահանջում էր Գերմանիայի քաղաքական միավորում:

Թագավորական իշխանության ուժեղացման համար ստեղծված օբյեկտիվ նախադրյալներն օգտագործեցին Սաքսոնական դինաստիայի թագավորները, որոնցից առաջինների (Հենրիխ I-ի և Օտտոն I-ի) օրոք էլ փաստորեն ձևավորվեց Գերմանիայի վաղ ֆեոդալական պետությունը:

Դքսերի դեմ պայքարում թագավորական իշխանությունը հենվում էր եկեղեցու աջակցության վրա: Օտտոն I-ը, ձգտելով սահմանափակել դքսերի ինքնուրույնությունը, հրատարակեց այսպես կոչված «Օտտոնովյան արտոնությունները», որով մեծանում էր եկեղեցու դերը ոչ միայն նրան պատկանող տիրույթների, այլև այդ տիրույթներին հարող շրջակայքի վրա: Այդպիսի «իմունիտետ» ձեռք բերած եկեղեցիներն իրավունք ստացան իրենց տարածքում (շրջանում) իրականացնելու

քրեական գործերով բարձրագույն արդարադատություն: Այս ճանապարհով դքսերի տարածքներում ստեղծվեցին եկեղեցուն պատկանող ինքնուրույն շրջաններ, որոնք անմիջականորեն կապված էին թագավորական իշխանության հետ: Եկեղեցական հողերից թագավորը հարկ էր հավաքում:

Այս շրջաններում դատական ֆունկցիան իրականացնում էին թագավորական աստիճանավորները, որոնք ուղղակիորեն կախված էին կենտրոնական կառավարությունից:

Օտտոն I-ը, ամրապնդելով իր դիրքերը, X դ. կեսերին փորձեր արեց գրավել Իտալիան: Դրանով նա ձգտում էր տիրել մեծ հարստության և մեծացնել իր իշխանությունը եկեղեցու վրա: Նա 962 թ. Պապի օգնությամբ գահակալեց Հռոմում: Վերածնված կայսրությունը ստացավ «Գերմանական ազգի հռոմեական սրբազան կայսրություն» անվանումը: «Սրբազան» էր կոչվում այն պատճառով, քանի որ պետության գլուխ էին համարվում միաժամանակ պապը և կայսրը: Իսկ փաստորեն պետությունը ղեկավարում էր կայսրը:

Երկրի բարձրագույն պետական իշխանությունը կենտրոնացավ թագավորական արքունիքի ձեռքում: քաղաքական կյանքում հսկայական դեր խաղացին ֆեոդալների ժողովները: Որպես ինքնուրույն մարմիններ՝ դրանք ակտիվ էին գործում հատկապես թագավորներին իշխանությունից զրկելու ժամանակ: Այդ ժողովները սահմանում էին թագավորի իրավասության սահմանները, հրատարակում էին օրենսդրական ակտեր, բանակցություններ էին վարում պապի հետ, նշանակում էին պետական բարձրագույն պաշտոնյաներին և այլն:

XI դ. սկզբում թագավորին կից ստեղծվեց խորհուրդ, որը բաղկացած էր ազնվականության ներկայացուցիչներից: Խորհրդի հետ մեկտեղ թագավորը լուծում էր առավել կարևորագույն հարցերը:

Գերմանիայում երկար ժամանակ պահպանվեցին տոհմային դքսությունները, որոնք աստիճանաբար վերափոխվեցին տարածքային իշխանությունների: Իշխանությունները ձևավորվեցին խոշոր կալվածքների բազայի վրա:

2. ԳԵՐՄԱՆԻԱՆ ՖԵՈԴԱԼԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԾՈՋԱԼՈՒՄ (XIII- XIX դդ.)

Գերմանիայի քաղաքական զարգացման կարևոր առանձնահատկությունը նրա բաժանումն էր առանձին իշխանությունների, որոնք պահպանեցին իրենց ինքնուրույնությունը մինչև XIX դ.: Տնտեսական

և, քաղաքական կյանքի զարգացմանը նպաստող պայմանները նպաստեցին երկրի մասնատվածությանը: Գերմանիայում երկար ժամանակ ձևավորվեց միասնական տնտեսական կենտրոն:

Ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս տեղական ուժերի օգտին ստեղծվեցին նպաստավոր պայմաններ: Թագավորական իշխանությունը, ելնելով իր քաղաքական շահերից, աջակցում է մագնատների առանձին խմբերին: Նշված ժամանակաշրջանում նկատվում է թագավորական իշխանության բուլացում, որը, ըստ էության, չուժեղացավ մահ Իտալիա կատարած արշավանքից հետո: Գնալով ամրապնդվում են ֆեոդալների դիրքերը: Ուժեղանում է նրանց թշնամությունը թագավորի նկատմամբ: Թագավորական իշխանությունն այնքան թույլ գտնվեց, որ չկարողացավ կապ հաստատել անգամ քաղաքների հետ և նրանց ենթարկել իր կամքին:

Այսպիսով, Գերմանիայում թագավորական իշխանությունը գտնվում էր ծայրահեղ թույլ վիճակում, և եթե Արևմտյան Եվրոպայի մյուս երկրներում այդ նույն ժամանակաշրջանում սկսվել էր քաղաքական համախմբման պրոցեսը, ապա այստեղ ձևավորվեցին տարածքային իշխանություններ և խորացավ քաղաքական անկումը:

Ֆեոդալական մասնատվածությունն ամրապնդվեց կայսր Կարլ IV-ի ժամանակ՝ 1356թ., հրապարակված «Ոսկե բուլլայով»: Համաձայն այս փաստաթղթի, կայսրն ընտրվում էր կուրֆյուրիստների կոլեգիայի կողմից: Ընտրությունը կատարվում էր ձայների մեծամասնությամբ: Ընտրված կայսրը ճանաչում էր կուրֆյուրիստների ինքնուրույնությունը նրանց տիրույթներում և ընդհանրապես պարտավորվում էր չխառնվել իշխանների ներքին գործերին: «Ոսկե բուլլան» արգելեց ստեղծել քաղաքների միություն: Կայսրության բոլոր կարևորագույն հարցերի լուծումը հանձնվեց կուրֆյուրիստների կոլեգիային, որը պետք է գումարվեր ամեն տարի: Կոլեգիան հանդիսացավ մահ արդարադատություն իրականացնող քարծրագույն մարմին:

Այլ կերպ ասած, կայսրությունը կրում էր ձևական բնույթ: Երկրում իրավաբանորեն ձևավորվեց մի քանի խոշոր ֆեոդալների օլիգարխիա, որը ստեղծվել էր մինչև «Ոսկե բուլլան»:

Հասարակական կարգը: Ֆեոդալիզմի զարգացման հետ մեկտեղ փոփոխություններ են նկատվում մահ հասարակության սոցիալ-դասակարգային կառուցվածքում: Կտրուկ փոխվում է տարբերությունն արիստոկրատիայի և ազնվականության միջև: Արիստոկրատիայից առանձնանում է աշխարհիկ և հոգևոր ֆեոդալների՝ կուրֆյուրիստների ոչ մեծ խումբը: Ազնվականության հիմնական մասը XIV դարից սկսած

գրադեցնում է բարձրագույն պաշտոններ:

Գերմանական քաղաքների բաժանվում էին երեք խմբի՝ 1) կայսերական քաղաքներ, 2) ազատ քաղաքներ, որոնք հարկեր չէին վճարում և օգտվում էին ինքնակառավարումից, և 3) իշխանական քաղաքներ, որոնց կարգավիճակը որոշում էին իշխանները: Քաղաքային բնակչությունը միասեռ չէր: Այստեղ մեծ դիրք էին գրավում վաճառականները և արհեստավորները: Ամենաստորին աստիճանին կանգնած էր պլեբեյական զանգվածը:

Հողային հարաբերություններում տեղի ունեցան կարևոր փոփոխություններ, որոնք նպաստեցին ապրանքա-դրամական հարաբերությունների զարգացմանը գյուղատնտեսության մեջ: Այդ փոփոխությունները արտահայտվեցին գյուղացիների ճորտատիրական կախվածության թուլացմամբ: Առավել ազատ և ինքնուրույն գյուղացիներին իրավունք տրվեց վարձակալել հող և վճարել ֆեոդալներին:

Պետական կարգը: Գերմանիայում բարձրագույն կառավարումը կենտրոնացված էր կուրֆյուրիստների կոլեգիայի ձեռքում:

Ժամանակ առ ժամանակ գումարվում էր ռայխստագը, որը բաղկացած էր երեք կուրիաներից՝ 1) կուրֆյուրիստների, 2) իշխանների, 3) կայսերական քաղաքների: Մանր ազնվականությունը և գյուղացիությունը ռայխստագում չունեին ներկայացուցիչներ:

Ռայխստագը գումարվում էր տարին երկու անգամ, երբեմն՝ նաև մեկ անգամ: Նրա իրավասության մեջ մտնում էր պատերազմի և խաղաղության հարցերի լուծումը, ուրիշ պետությունների հետ հարաբերությունների կարգավորումը, կայսերական իրավունքում փոփոխություն մտցնելը և այլն: Ռայխստագի նիստերի միջև ընկած ժամանակահատվածում կայսրն իրավունք ուներ իր խորհրդի անդամների մասնակցությամբ հրապարակել հրամանագրեր, որոնք, սակայն, ուժի մեջ էին մտնում ռայխստագի հաստատումից հետո:

Գերմանիայում կայսերական իշխանությունը թույլ էր: 1495 թ. Իշխանության ամրապնդման նպատակով ռայխստագն ընդունեց կարևոր ակտեր, որոնք կարգավորում էին հողային հարաբերությունները, արգելում մասնավոր պատերազմները, ստեղծում էին կայսերական դատարան և այլն: Սակայն դրանք սկզբում չհասան իրենց նպատակին:

Նշենք, որ իշխանները տեղերում չունեին անսահմանափակ իշխանություն: Այստեղ գոյություն ունեին տեղական աստիճանավորների ժողովներ՝ լանդտագեր, որոնք բաղկացած էին տարբեր դասերի ներկայացուցիչներից՝ հոգևորականներից, ազնվականությունից և քաղաքական բնակչությունից: Զանի դեռ չէր ստեղծվել հաստի

դատարանը, լանդտագր տարածքային իշխանությունների գլխավոր դատարանն էր:

Լանդտագերը սահմանափակում էին իշխանների իրավասությունները և, ըստ էության, ավելի դասա-ներկայացուցչական մարմին էին, քան ռայխստագը: Այս պատճառով էլ կարող ենք նշել, որ Գերմանիայի առանձին տարածքներում և ոչ թե ամբողջ երկրում զարգացած էր դասա-ներկայացուցչական միապետությունը:

Երկրի կյանքում մեծ դեր էին խաղում նաև քաղաքները, որոնց կառավարումը կախված էր նրանց իրավական վիճակից: Քաղաքներում օրենսդրական իշխանությունն իրականացնում էին խորհուրդները, որոնք կազմված էին քաղաքային տնտեսության տարբեր ճյուղերի վերաբերյալ ստեղծված համաձայնողովներից: Գործադիր իշխանությունը պատկանում էր մագիստրատին:

XIV դ. երկրորդ կեսին ստեղծվեցին քաղաքների առաջին միությունները:

Գերմանիայում ֆեոդալական դատարանները, արտահայտելով խոշոր հողատերերի շահերը, սկզբնական շրջանում դատում էին միայն իրենց տարածքում ապրող ճորտերին: Հետագայում այն տարածվեց այդ շրջանում բնակվող ամբողջ բնակչության վրա:

Բացի ֆեոդալական դատարաններից, գոյություն ունեին նաև եկեղեցական դատարաններ: Առանձնահատուկ տեղ էին գրավում քաղաքային դատարանները:

Առանձին իշխանություններում ստեղծվեցին բարձրագույն դատարաններ, որոնց նպատակն էր ամրապնդել տեղական իշխանների դիրքերը: Շրջաններում դատական իշխանությունն իրականացնում էին նաև կառավարիչները:

Ստեղծվել էին նաև իրենց իրավասություններով ավելի սահմանափակ, տարբեր տեսակի հարցեր լուծող այլ դատարաններ:

Միահեծանության շրջան: XV դ. վերջերին, XVI դ. I կեսին Գերմանիայի տնտեսությունը կտրուկ ծաղկում ապրեց: Այստեղ տնտեսության զարգացումն ընթանում էր այլ ուղիով և խիստ տարբերվում էր Արևմտյան Եվրոպայի մյուս երկրներից: Երկրի տարբեր շրջաններում այն զարգանում էր անհավասարաչափ:

XVI դ. I կեսին Գերմանիայում տեղի ունեցավ ռեֆորմացիա: Երկիրը բաժանվեց բողոքականների (հյուսիսային մաս) և կաթոլիկների (հարավային մաս): Ռեֆորմացիան ընթանում էր սոցիալական շարժումներով, որոնցից առավել խոշոր մասշտաբի էր գյուղացիական ապստամբությունը 1525 թվականին, որի արդյունքը եղավ պատերազմին

մասնակցած բնակիչներին արտոնություններից զրկելը և իշխաններից լիակատար կախվածության մեջ դնելը:

Երեսունամյա պատերազմը (1618-1648թթ.), որը տեղի էր ունենում կրոնական լուսնգի ներքո՝ կաթոլիկների և բողոքականների միջև, նպատակ ուներ լուծելու մահ շատ կարևոր քաղաքական խնդիր, որին ձգտում էին հատկապես հյուսիս-գերմանական իշխանները, այն է՝ կայսերական իշխանության ուժեղացումը և միասնական ազգային պետության ստեղծումը:

Պայքարն ավարտվեց իշխանների հաղթանակով, որոնք դարձան գլխի անկախ կայսերական իշխանությունից:

XVII դ. տարածքային իշխանություններում հաստատվեց միահեծանություն: Այն Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում հաստատված կենտրոնացված բացարձակ միապետությունից տարբերվում էր հետևյալ գծերով. 1) ինչպես և դասա-ներկայացուցչական միապետությունը, միահեծանությունը նույնպես Գերմանիայում ձևավորվեց միայն առանձին շրջաններում: Այն համակայսերական բնույթ չկրեց, 2) միահեծանությունը հանդիսացավ ֆեոդալական ռեակցիայի լիակատար հանդիսության արտահայտությունը, նրա հաղթանակը բուրժուազիայի նկատմամբ: Մինչդեռ այդ նույն ժամանակ Եվրոպայի երկրներում միահեծանությունը հաստատվեց ազնվականության և բուրժուազիայի շնորհիվ:

Գերմանիայում առաջացած միահեծան պետություններից առավել խոշոր էին Պրուսիան և Ավստրիան:

3. ԻՐԱՎՈՐՈՒՄԻ ԶԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Իրավունքի աղբյուրները: X -XIII դդ. Գերմանիայում իրավական միասնական համակարգը դեռևս ձևավորված չէր: Յուրաքանչյուր տարածք ուներ իր իրավունքները և իրեն բնորոշ իրավական նորմերով կարգավորում էր ներքին հարաբերությունները:

Նշված ժամանակաշրջանում իրավունքի հիմնական աղբյուր էին սովորույթները: XIII դարում արդեն փորձեր արվեցին Գերմանիայի մի քանի շրջաններում գործող սովորույթները հավաքել մեկ ընդհանուր ժողովածուի մեջ: Դրանք կրում էին ոչ պաշտոնական բնույթ: Այդպիսի ժողովածուներից առավել հայտնի են «Սաքսոնական հայելին» և «Շվաբյան հայելին»:

«Սաքսոնական հայելին» կազմվել է XIII դ. 20- ական թվականներին: Այն արտացոլում էր հյուսիս-արևելյան Գերմանիայի սովորույթները: Կարճ ժամանակում «Հայելին» կիրառելի դարձավ ոչ միայն Գերմանիայի մյուս

շրջանների համար, այլև դուրս եկավ երկրի սահմաններից: «Սաքսոնական հայելին» բաղկացած է երկու մասից՝ 1) զենստվոյական (տեղական) իրավունք, որը կարգավորում էր շեֆական դասի ազատ մարդկանց միջև առաջացած քաղաքացիական, քրեական, դատավարական և պետա-իրավական հարաբերությունները, և 2) ավատական (ֆեոդալական) իրավունք, որը կարգավորում էր «բարեկեցիկ ազատների» և ֆեոդալների միջև առաջացած վասալային հարաբերությունները:

XIII դ. երկրորդ կեսին Գերմանիայի հարավային մասերում լայնորեն տարածվեց «Շվաբյան հայելին», որը նույնպես պարունակում է զենստվոյական և ավատական իրավունքի նորմեր:

Երկրում քաղաքների զարգացման հետ մեկտեղ առաջանում է նաև քաղաքային իրավունքը, որը բնակչությանը չէր բաժանում ազատների և անազատների: Այն համակողմանիորեն կարգավորում էր քաղաքային բնակչության գույքային, ներարտադրամասային, շուկայական և այլ հարաբերությունները: Քաղաքներում ձևավորվեցին նաև սեփական դատարաններ, որոնք կոչված էին լուծելու հատկապես շուկայական վեճերը: Հետագայում դրանք, որպես առաջին ատյանի դատարաններ լուծում էին քաղաքին վերաբերող բոլոր տեսակի վեճերը: Առավել տարածված էին Լյուբեկի, Մագդեբուրգի և մի շարք քաղաքների իրավունքները, որոնք ըստ էության, կրում էին այլ երկրների իրավական ազդեցությունը: (Օրինակ, «Մագդեբուրգի» իրավունքը կրում էր Լեհաստանի և Լիտվիայի իրավունքի ազդեցությունը):

XIII - XIV դդ. քաղաքային իրավունքը հաճախ էր հրապարակվում գրավոր և տարածվում քաղաքից քաղաք: Փաստորեն քաղաքային իրավունքը հանդիսացավ առավել վավերագրական և վերլուծող ճյուղ միջնադարյան իրավունքում:

Իրավունքի համակարգում մեծ էր նաև կանոնական իրավունքի դերը, որն առաջին հերթին կարգավորում էր կաթոլիկ եկեղեցու գործունեության և կազմակերպական հարցերը: Դրա հետ մեկտեղ, այն պարունակում է մի շարք դրույթներ, որոնց դերը քաղաքացիական իրավունքի զարգացման բնագավառում ակնհայտ էր (հատկապես ամուսնալնտանեկան իրավունքում):

Սկսած XIII դարից Գերմանիայում լայն տարածում է գտնում հռոմեական իրավունքը: Հին սովորությանին իրավունքն այլևս չէր համապատասխանում երկրի զարգացմանը: Գերմանիայի իրավաբաններին հայտնի միակ, ամբողջովին ձևավորված իրավական համակարգը հռոմեական իրավունքն էր: Երկրի համալսարաններում ստեղծվեցին հռոմեական իրավունքի ամբիոններ, հրատարակվեցին

դասագրքեր, տեղեկատուներ, իրավաբանական բառարաններ, որոնք նպաստում էին հռոմեական իրավունքի տարածմանը: XVI դ. այն դարձավ Գերմանիայի իրավունքի հիմնական աղբյուրներից մեկը՝ հատկապես քաղաքացիական իրավունքի բնագավառում:

Հռոմեական իրավունքի տարածմամբ շահագրգռված էին ոչ միայն նոր ձևավորվող բուրժուազիան, այլև կայսրը և ֆեոդալները:

XV դ. երկրորդ և XVI դ. առաջին կեսերին գերմանական տարբեր իշխանություններում (հողերում) հրատարակվեցին քրեական և քրեա-դատավարական օրենսգրքեր: Դրանցից առավել հայտնի էին Բամբերգյան (1507թ.) և Բրանդենբուրգյան (1516թ.) օրենսգրքերը, որոնք համակարգում էին ոչ միայն տեղական սովորույթները, այլև հռոմեական քրեա-դատավարական իրավունքի նորմերը: 1532թ. ռայխստագն ընդունեց քրեական և քրեա-դատավարական համագերմանական օրենսգիրքը, որը Կարլոս V-ի անունով կոչվեց «Կարոլինա»:

XVIII դարում մշակվեցին և ստեղծվեցին նոր օրենսգրքեր (օրինակ՝ Բավարիայում ստեղծվեցին 1751թ. քրեական, իսկ 1756թ.՝ քաղաքացիական օրենսգրքերը):

Սեփականության իրավունք: Ինչպես Ֆրանսիայում և Անգլիայում. Գերմանիայում նույնպես գոյություն ունեի ֆեոդալական հողային սեփականության աստիճանակարգային կառուցվածք: Հողային հարաբերությունները սենյորների և վասալների միջև կարգավորվում էին ավատական իրավունքով: Սենյորն իրավունք ուներ հողի մի մասը զիջելու իր վասալին և նրանից ըստ պայմանագրի պահանջելու որոշակի պարտականությունների կատարում: Վասալը չէր դառնում հողի սեփականատեր, իսկ սենյորը չէր կորցնում նրա նկատմամբ ունեցած իր սեփականության իրավունքը: Եթե վասալը մահանում էր և չունեի ժառանգորդ, ապա հողը վերադարձվում էր սեփականատիրոջը՝ սենյորին: Վասալները ֆեոդի նկատմամբ ունեին տիրապետման և օգտագործման իրավունք: Ֆեոդը կարող էր փոխանցվել վասալի ժառանգորդին, եթե վերջինս սենյորին մոծելու էր հողային տուրք՝ ռելյեֆ:

Ֆեոդի տնօրինման նկատմամբ վասալի լիազորությունները համեմատաբար սահմանափակ էին: Ֆեոդալիզմի վաղ շրջանում նա չէր կարող այն վաճառել, օտարել՝ առանց սենյորի համաձայնության: Հակառակ դեպքում սենյորն այն կարող էր վերցնել առանց գնդողին հատուցում տալու: Սակայն XIII դարից սկսած թույլատրվեց ֆեոդի լիարժեք օտարում՝ առանց սենյորի թույլտվության:

Գերմանիայում հողատիրության ձևերը տարբեր էին: Գոյություն ուներ անձնապես ազատ գյուղացիության հողատիրություն և անազատ

գյուղացիության հողատիրություն: Ազատ գյուղացիները (չինչնիկները) ֆեոդալին հողի դիմաց վճարում էին չինչա (բնեդենով կամ դրամով): Ընդ որում, հողի տիրապետման այս ձևը կարող էր լինել ժառանգական կամ ցմահ: Շուրտ գյուղացիները տիրապետում և օգտագործում էին իրենց տերերի կողմից տրված հողը և գտնվում էին նրանց իշխանության ներքո: Շուրտերին հալի հետ միասին կարելի էր օտարել: Նրանք տեղափոխման իրավունք չունեին: Չէին կարող ամուսնանալ առանց տիրոջ համաձայնության և այլն:

Հետագայում, ապրանքա-դրամական հարաբերությունների զարգացման և հռոմեական իրավունքի ընկալման հետ կապված, սկսվում է չինչայական հողատիրության դուրս մղման և չինչնիկների՝ ճորտերի վերածման պրոցեսը:

Պարտավորական իրավունք: Պարտավորական հարաբերությունները, որոնք առաջանում են պայմանագրերից և իրավախախտումներից, կարգավորվել են հիմնականում հռոմեական իրավունքով:

Բանավոր պայմանագրերը ընդունելի չէին և համարվել են անվավեր: Բոլոր պայմանագրերը պետք է կնքվեին գրավոր: Տարածված էին առուծախի, վարձակալության (հատկապես հողի), նվիրատվության և մի շարք այլ պայմանագրերի տեսակներ: Որոշ պայմանագրերի կնքման ժամանակ պահպանվել են գերմանական սովորության իրավունքի սկզբունքները (օր. առուծախի պայմանագրի կնքման ժամանակ):

Ամուսնաընտանեկան և ժառանգական իրավունք: Ամուսնա-ընտանեկան հարաբերությունները կարգավորվել են կանոնական իրավունքով: Ամուսնության միակ ձևը եկեղեցական արարողությունն էր: Եկեղեցին ստեղծել էր սպակադության բարդ համակարգ: Ամուսնության ժամանակ բացի որոշակի տարիքից հաշվի էին առնվում նաև ապագա ամուսինների հատկանիշները և ազգակցական կապը:

Ամուսնության համար ամուսինը կնոջ հորը վճարում էր որոշակի գումար (վիտտում), որը հայրը հանձնում էր աղջկան ամուսնությունից հետո: Գույքային ընդհանրությանը զուգահեռ ամուսնուն էր վերապահված գույքային հալսբերությունները կառավարելու իրավունքը: Կինն իր գույքից ինչ-որ բան նվիրելու իրավունք չունեւ: Նա չէր կարող օտարել՝ առանց ամուսնու համաձայնության:

Երեխաները մինչև տնտեսական ինքնուրույնություն ձեռք բերելը գտնվում էին հոր իշխանության տակ: Ամուսնու մահից հետո կինը ստանում էր իր բաժին ունեցվածքը:

Գերմանիայում ժառանգումը կատարվում էր հիմնականում ըստ օրենքի: Ըստ ավատական (ֆեոդալական) իրավունքի, ֆեոդը փոխանցվում

էր միայն մեկ ուսումնական (ազգային ուսումնական), իսկ ըստ գեմատիային իրավունքի. հաղորդվում էր բոլոր ուղիներին: Ժառանգության բացման դեպքում ժառանգությունից առաջին հերթին օգտվում էին տղաները, այնուհետև՝ աղջիկները: Մի շարք հոգեբանական ընդհանրապես ժառանգորդ չունեին կալույթ: Նրանք օգտվում էին միայն հոր տանը ապրելու և օժիտ ստանալու իրավունքից:

Եթե ժառանգատուն չունեի երեխաներ, ժառանգությունն անցնում էր նրա հորը, մորը, եղբայրներին, քույրերին կամ այլ մերձավորներին:

Ժառանգումն ըստ կտակի հայտնի չէր: Դրան ինչ-որ չափով փոխարինում էր նվիրատվության պայմանագիրը:

Քրեական իրավունք և դատավարություն: Գերմանիայում սկզբնական շրջանում իշխում էր «բռնցքի իրավունքը», ըստ որի ցանկացած տուժող իրավունք ուներ պաշտպանելու իրեն այն դեպքում, երբ դատարանը չէր պաշտպանում նրան:

XI դարից եկեղեցու նախաձեռնությամբ, որը ձգտում էր կարգ ու կանոն հաստատել երկրում, կայսրերը սկսում են հրատարակել ոլորտներ, որոնք հայտնի են այսպես կոչված «համաերկրային խաղաղություն» անունով: Այդ ոլորտները պատկերացում են տալիս XI-XV դդ. գործող հանցագործությունների և պատժի համակարգի մասին:

«Խաղաղության» դեմ ուղղված խախտում էին համարվում եկեղեցու իշխանության չենթարկվելը, հերետիկոսությունը, անօրինական կարգով տուրքեր հավաքելը, կեղծ դրամահատությունը և այլն:

«Սաքսոնական հայելին» բոլոր վտանգավոր արարքները, որոնք վնաս էին հասցնում կրոնին, պետությանն ու մասնավոր անձանց, համարեց հանցագործություն և այդպիսիք լինելու դեպքում սահմանեց պատժի տարբեր տեսակներ:

Գերմանիայում հայտնի էր իրավախախտման երկու տեսակ՝ 1) հանցագործություն և 2) գանգանք:

Ըստ ոտնձգությունների օբյեկտի, դատական պրակտիկան հանցագործությունները բաժանում էր երեք կարգի՝ 1) հանցագործություններ՝ ուղղված կրոնի դեմ 2) հանցագործություններ՝ ուղղված պետության դեմ, 3) մասնավոր անձանց դեմ ուղղված հանցագործություններ:

Քրեական իրավունքը և դատավարությունն իրենց արտացոլումը գտան «Կարոլինա» օրենսգրքում, որի ավելի քան 100 հոդվածներ վերաբերում են իրավունքի նշված ճյուղին: Դրանք բավականին չափով պարզ են ու հասկանալի: Ի տարբերություն ավելի ուշ ընդունված օրենսգրքերի. «Կարոլինան» սխառնատիկորեն բաժանված չէ առանձին մասերի և

գլուխներին: «Կարողինան» սահմանում է հանցագործության սուբյեկտին բնորոշ հատկանիշները, սուբյեկտիվ կողմը, անհրաժեշտ պաշտպանության խնստիտուտը և այլն: Ըստ «Կարողինայի», 14 տարեկանից փոքր տարիք ունեցող հանցագործներին չպետք է ենթարկել մահապատժի: Նրանց նկատմամբ պետք է կիրառել մարմնական պատիժները: Օրենսգիրքը հատուկ ուշադրություն է դարձնում անգգույշ և դիտավորյալ հանցագործություններին և ավելի մեղմ պատիժ է սահմանում անգգույշորեն կատարված հանցագործությունների դեպքում:

«Կարողինան» պատիժ էր նախատեսում ոչ միայն ավարտված հանցագործության, այլև հանցափորձի և հանցակցության դեպքում: Վերջինս արտահայտվում էր՝ 1) մինչև հանցագործության կատարումը, 2) հանցագործության կատարման պահին և 3) հանցագործություն կատարելուց հետո հանցագործին օգնություն ցույց տալով:

«Կարողինան» հանցագործությունները բաժանում էր հետևյալ խմբերի.

1) Կրոնի դեմ ուղղված հանցագործություններ (օր. Աստծուն հայալայել, անարգելք).

2) Պետության դեմ ուղղված հանցագործություններ (օր. դավաճանությունը, իշխանության դեմ բարձրացրած խռովությունը և այլն).

3) Սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություններ (օր. գողությունը, կողոպուտը և այլն).

4) Անձի դեմ ուղղված հանցագործություններ (սպանությունը, բռնաբարությունը և այլն).

5) Բարոյականության դեմ ուղղված հանցագործություններ (օր. երկկնությունը, անուսնական անհավատարմությունը և այլն).

6) Արդարադատության կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ (օր. դատարանում սուտ վկայություն տալը և այլն).

7, Առևտրի կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ (օր. թերաչափումը, թերակշռումը և այլն):

Կատարված հանցագործությունների դեպքում նախատեսված էին դաժան պատիժներ. որոնք ունեին սարսափեցման նպատակ: «Կարողինան» նախատեսում էր պատժի հետևյալ տեսակները՝ մահապատիժը, մարմնական վնասվածքը, երկրի սահմաններից արտաքսելը, տուգանքը և հասարակական պարսավանքը:

Պատիժը նշանակելիս հաշվի էր առնվում այն հանգամանքը, թե ում դեմ էր ուղղված ռազմագործությունը. ով էր կատարել այն, և ինչպիսի վտանգավորություն էր ներկայացնում կատարված հակաօրինական արարքը հասարակության համար:

Գերմանիայում դատավարությունը մեղադրական բնույթ էր կրում:

Տուժողը կարող էր հայց ներկայացնել, իսկ մեղադրյալն իրավունք ուներ վիճարկել այն: Կողմերը հավասար իրավունքներ ունեին փաստաթղթեր և վկաների ցուցմունքներ ներկայացնելու ժամանակ: Նրանք կայող էին օգտվել իրավաբանների ծառայությունից: Եթե դատաքննության ժամանակ չէր ապացուցվում մեղադրանքը, հայցվորը պետք է հատուցեր բոլոր տեսակի վնասները և վճարեր դատական ծախսերը:

Բնդհանուր առմամբ քրեական գործերի քննության հիմնական ձևը հանդիսանում էր ինկվիզիցիոն պրոցեսը: Մեղադրանքներն առաջադրվում էին պետության անունից: Քննությունը կատարվում էր դատարանի նախաձեռնությամբ, որը չէր սահմանափակվում որևէ ժամկետով:

Կասկածյալների նկատմամբ լայնորեն կիրառվում էին ֆիզիկական ներգործության միջոցները: Ապացուցման միջոց էր համարվում ծեծը, վկաների ցուցմունքը (ընդ որում, նրանք թիվը երկուսից պակաս լինել չէր կարող) և այլն:

Վերջնական դատավճիռը պետք է կայացվեր այն դեպքում, երբ մեղադրյալը խոստովանում էր իր մեղքը: Հակառակ դեպքում նա ենթարկվելու էր դաժան ծեծի: Ավելացնենք, որ ծեծը երկար ժամանակ է կիրառվել Գերմանիայում: Միայն Պրուսիայում և Ավստրիայում XVIII դ. երկրորդ կեսին արգելվեց դրա կիրառումը:

Դատավարությունը բաժանվում էր երեք փուլի՝

1) հետաքննություն, 2) բնդհանուր քննություն և 3) հատուկ քննություն:

Հետաքննությունը հանցագործության կատարման փաստի և կասկածյալի հաստատումն էր: Բնդհանուր քննությունը կասկածյալի հարցաքննությունն էր գործի մի քանի հանգամանքների վերաբերյալ, իսկ հատուկ քննությունը մեղադրյալի և վկաների մանրամասն հարցաքննությունն էր, ապացույցների հավաքումը և հանցագործին պատժելը:

Դատավարությունը բոլոր փուլերում կրում էր գրավոր բնույթ:

ՉԼՈՒՄ 10

ԱՆԳԼԻԱՅԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

1. ՎԱՂ ՖԵՌԴԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ (V -XI դդ.)

Մ.թ. V դարից սկսած ժամանակակից Անգլիայի տարածքում բնակություն հաստատեցին գերմանական ցեղերը՝ անգլերն ու սաքսերը, որոնք գտնվում էին նախնադարյան համայնական կարգերի քայքայման փուլում: Անգլիայի նվաճումը նրանց կողմից արագացրեց այդ պլուցեղը:

Անգլիայի պետության և իրավունքի սկզբնական փուլում է հետևյալ ժամանակաշրջանների. 1) վաղ ֆեոդալական միապետության (V-XI դդ.), 2) ֆեոդալական պետության զարգացման (XI-XIII դդ.), 3) Դասակարգային-գյուղական միապետության (XIII-XV դդ.), 4) Բացարձակ միապետության (XV-XVII դդ.):

V-XI դդ. Անգլիայի բնակչությունը բաժանված էր երեք մասի՝ ազատների, կիսաազատների և ստրուկների: Ազատ բնակչության թվում էին էրլերն ու կերլերը: Առաջինները նախկին ցեղային առաջնություններն էին և համարվում էին ամենաարտոնյալ դասը: Նրանք տիրում էին մեծ քանակությամբ հողերի: Կերլերն ազատ գյուղական համայնքի անդամներ էին, որոնք տիրում էին հերկովի հողերի մի մասին, մասնակցում ժողովրդական ժողովներին, ինչպես նաև կատարում պետական պարտականքներ: Կերլերի սպանության դեպքում նախատեսված տուգանքն ավելի քիչ էր, քան էրլերի սպանության դեպքում:

Կիսաազատ բնակչությունը կոչվում էր լետեր: Նրանք գտնվում էին իրենց տերերի՝ էրլերի իշխանության ներքո, ունեին փոքր քանակությամբ հողեր և կատարում էին տարբեր տեսակի պարտավորություններ:

Բնակչության ամենաստորին խավը ստրուկներն էին, որոնք օգտագործվում էին էրլերի տնային տնտեսություններում:

IX-XI դդ. ընթացքում Անգլիայում վերջնականապես հաղթանակում են

Ֆեոդալական հարաբերությունները: Ամբողջ գյուղացիությունը ենթարկվում է ֆեոդալական շահագործման: Հողի սեփականատերերի օգտին կախյալ և ճորտ գյուղացիները կատարում էին պարիսկներ:

Ֆեոդալիզմի հաղթանակն Անգլիայում վերացրեց նախնադարյան համայնական կազմակերպությունների մնացուկները: Ամբողջ իշխանությունը պետությունում կենտրոնացվեց թագավորի և ազնվականության ձեռքում: Կազմակերպվեց խորհուրդ («խմաստունների ժողով»՝ վիտանագեմոտ), որը պետական իշխանության բարձրագույն մարմինն էր: Առանց նրա համաձայնության թագավորն իրավունք չուներ հրատարակելու օրենքներ, անցկացնելու պետական կարևորագույն միջոցառումներ:

2. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՖԵՈԴԱԼԻԶՄԻ ԾԱՂԿՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ (XI-XIII դդ.)

1066թ. Անգլիան ենթարկվեց նորմանդական նվաճմանը: Նվաճողները հողերը բաժանեցին միմյանց միջև: Բոլոր հող ստացողները դարձան թագավորի վասալները: Անգլիայում գործում էր «իմ վասալի վասալն իմ վասալը չէ» սկզբունքը:

Նշված ժամակաշրջանում բնակչության հիմնական զբաղմունքը հողագործությունն ու ամասնապահությունն էր: Նորմանդական նվաճումից հետո աշխուժանում է առևտուրը, զարկ է տրվում արհեստագործության զարգացմանը:

XI դարում գյուղացիների մեծ մասն արդեն ճորտացվել էր: Հասարակությունը բաժանվել էր շահագործող և շահագործվող դասերի: Տիրող դասակարգի ներսում միասնություն չկար: Հակասությունները սլովել էին աշխարհիկ և հոգևոր ֆեոդալների միջև: Անրնդհատ կռիվներ էին մղվում բոյարների և ազնվականության միջև:

Այնուամենայնիվ, նվաճումը նպաստում էր կենտրոնական իշխանության նշանակալի ուժեղացմանը: Թագավորական իշխանության ուժեղացումը պայմանավորված էր նաև նրանով, որ ինքը՝ թագավորը, իր ձեռքում կենտրոնացրել էր հսկայական քանակությամբ հողային ֆոնդ, որը կազմում էր երկրի հերկովի հողերի գրեթե 1/7 մասը:

Նորմանդական նվաճումն Անգլիայի պատմության համար ունեցավ մեծ նշանակություն: Այն նպաստեց ֆեոդալական պրոցեսի վերջնական ավարտմանը, թագավորական իշխանության ուժեղացմանը, ամրապնդեց երկրի քաղաքական միասնությունը:

Պետական կարգը: XII դարում շարունակվում էր թագավորական

իշխանության ուժեղացումը: Թագավորին աջակցում էին բնակչության բոլոր խավերը, որոնցից յուրաքանչյուրն այդ ուժեղացման մեջ փնտրում էր իր շահը:

Մակայն այդպես երկար շարունակվել չէր կարող: Նոր բարոնները, որպես հողի սեփականատերեր, ամրապնդելով իրենց դիրքերը, սկսեցին հանդես գալ թագավորական իշխանության դեմ: Այդ բնույթի առաջին ելույթը տեղի ունեցավ Հենրիխ I-ի կառավարման տարիներին (1100-1135 թթ.), որը հարկադրված կատարեց որոշակի զիջումներ:

Հենրիխ I-ի կառավարման տարիներին նշանակալիորեն կատարելագործվեց պետական կենտրոնական ապարատը:

Թագավորական կուրիան բաժանվեց մեծ խորհրդի և փոքր կուրիայի: Մեծ խորհուրդը գումարվում էր տարին երեք անգամ: Նրա կազմի մեջ մտնում էին թագավորի կողմնակիցները: Խորհուրդը կոչված էր բոլոր հարցերի վերաբերյալ անել առաջարկություններ և դիտողություններ, թագավորին տալ խորհուրդներ, լսել և քննարկել թագավորի որոշումներն ու օրենսդրական ակտերը: Չնայած դրան՝ խորհրդի երաշխավորումը պարտադիր ուժ չուներ:

Փոքր կուրիան իրականացնում էր բարձրագույն դատա-վարչական, ինչպես նաև ֆինանսական իշխանություն: Նրա կազմի մեջ մտնում էին թագավորի կողմնակիցները: Կուրիայի նիստերը դեկավարում էր թագավորը, իսկ նրա բացակայության ժամանակ՝ նրա կադմից լիագործված անձը:

Հենրիխ I-ի օրոք կենտրոնական ապարատի ուժեղացման հետ մեկտեղ իշխանությունն ուժեղացավ նաև տեղերում, որտեղ այն իրականացնում էին շերիֆները:

Հենրիխ II-ի օրոք (1154-1189թթ.) անցկացվեցին մի շարք ռեֆորմներ, որոնք նպատակ ունեին էլ ավելի ամրապնդել դատավարչական իշխանությունը: Դատական ռեֆորմով թագավորական կուրիան դարձավ մշտական գործող գերագույն դատական մարմինը: Նրա նիստերը վարում էին հինգ իրավաբաններ: Կուրիան բոլոր տեսակի հարցերը լուծում էր հիմնականում վճռաբեկության կարգով: Նրան իրավունք էր վերապահված լուծելու նաև սեփականությանը վերաբերող մի քանի կատեգորիայի հարցեր: XII դ. երկրորդ կեսին ձևավորվեց արտագնա դատարանների ինստիտուտը:

Չինվորական ռեֆորմով այն ֆեոդալները, որոնք զինվորական ծառայության չէին անցնում, պարտավոր էին հարկ վճարել նրանց փոխարինած ասպետներին: Դա կազմում էր վարձու ասպետական բանակի բովանդակությունը: Թագավորի մեկ ուրիշ հրամանով երկրի բոլոր

ազատ բնակիչների պարտավոր էին սովորել և տիրապետել զինվորական գործը:

Հենվելով հզոր բանակի վրա՝ թագավորական իշխանությունն ուժեղացրեց իր դիրքերը ֆեոդալների նկատմամբ:

Ազատությունների մեծ խարտիան: XIII դարում Անգլիայում ծավալվեց սուր քաղաքական պայքար, որը կանխորոշեց նրա հետագա զարգացումը: Դա ֆեոդալական կարգերի ծաղկման ժամանակաշրջանն էր: Բնակչության նկատմամբ թագավորական իշխանության քաղաքական տիրապետումն ուժեղանում էր: Ուժեղ թագավորական իշխանության հակառակորդներ էին ֆեոդալական մագնատները, որոնք չնայած հզոր լիազորությամբ օժտված չէին, բայց և այնպես հանդիսանում էին յուզամիության իշխանության հակառակորդներ: Հովհաննես Անհող բուգլարի օրոք (1199-1216թթ.) բարոնների պայքարը համազգային բնույթ կրեց և ստացավ աջակցություն երկրի այլ ակտիվ քաղաքական ուժերի՝ ռզմականության և քաղաքային վերնախավի կողմից: Երկրում ձևավորվեց հակաթագավորական միասնական ճակատ, որը ղեկավարում էին բարոններն ու բարձրագույն հոգևորականությունը: Իրադրության սրմանը նպաստեց նաև երկրի ներքին ու արտաքին անհաջող քաղաքականությունը:

Թագավորն անհեռանկար պատերազմ էր մղում Ֆրանսիայի դեմ և հակադրության մեջ էր Հռոմի պապի հետ: Դժգոհություն էին առաջացնում նաև բազմաթիվ հարկերը, որոնք գանձվում էին ֆեոդալական սովորույթներին հակառակ:

Այս պայմաններում էլ բարոնները՝ ասպետների և քաղաքային վերնախավի հետ միասին թագավորին հարկադրեցին ստորագրելու «Ազատությունների Մեծ խարտիան» (1215թ.), որի համար օրինակ հանդիսացավ Հենրիխ I-ի «Ազատությունների խարտիան»: Սակայն 1215թ. «խարտիան» իր բովանդակությամբ ավելի հարուստ էր և ընդարձակ: «խարտիան» արտահայտում էր շարժումը ղեկավարող բարոնների շահերը: Բարոնական ավատները հայտարարվում էին ազատ ժառանգվող տիրույթներ: Թագավորն իրավունք չուներ ժառանգություն ստացած երիտասարդ բարոնից պահանջելու սահմանվածից ավելին: Թագավորը խոստացավ անչափահաս վասալների նկատմամբ ունեցած խնամակալության իրավունքի չարաշահում թույլ չտալ: Խարտիան վերականգնում էր բարոնների որոշ սենյորական իրավունքներ, որոնք խախտվել էին թագավորական իրավասության ընդլայնման հետևանքով: Թագավորը խոստացավ վերացնել ցանկացած կամայականություն՝ բարոններից դրամական տուրքերի հարկման դեպքում: Միայն 3 դեպքերում

էր, որ բարոնները պարտավոր էին թագավորին չափավոր դրամական օգնություն ցույց տալ՝

1) թագավորին փրկագնով գերությունից ազատելու,

2) թագավորի ավագ որդուն ասպետի կոչում շնորհելու,

3) թագավորի առաջին ամուսնությունից ծնված ավագ դստերն ամուսնացնելու դեպքերում:

Դրա հետ մեկտեղ խարտիայի մի շարք որոշումներ պաշտպանում են շարժման այլ մասնակիցների շահերը: Հաստատվում են նախկինում գոյություն ունեցող եկեղեցու և հոգևորականության արտոնություններն ու ազատությունները, մասնավորապես եկեղեցական ընտրությունների ազատությունը:

Խարտիան պաշտպանում էր վաճառականների (այդ թվում նաև օտարերկրյա) իրավունքները: Նրանք թույլատրվում էր ազատորեն դուրս գալ Անգլիայից ու վերադառնալ, ամենուրեք կատարել առևտուր առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու: Խարտիան նախատեսում էր առևտրի համար միասնական չափ ու կշռի միավոր սահմանելու անհրաժեշտությունը:

Ընդհանուր առմամբ Խարտիայով ամրագրված դրույթները դուրս չեկան ֆեոդալական կարգերի շրջանակներից. և կարող ենք նշել, որ այն իր բնույթով ֆեոդալական էր: «Խարտիան» նշանակություն ունեցավ միայն տվյալ ժամանակաշրջանի համար:

3. ՂԱՍԱՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԶԱԿԱՆ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ (XIII-XV դդ.)

XIII դարի երկրորդ կեսին Անգլիայում ձևավորվում է դասակարգայացուցչական միապետություն: Անգլիայում, որտեղ թագավորական իշխանությունն ավելի վաղ էր ամրապնդվել, դասակարգայացուցչական համակարգը ստեղծվեց թագավորի հետ ֆեոդալների մղած սուր պայքարի արդյունքում:

Դասակարգայացուցչական միապետության ստեղծման հետևանքով զգալի փոփոխություններ տեղի ունեցան երկրի հասարակական կյանքում: Լայն թափով զարգացավ առևտուրը, որի հետևանքով աճեց քաղաքների թիվը:

Հասարակության հիմնական դասերն էին հոգևորականությունը, ազնվականությունը և գյուղացիությունը: Տիրապետող դասակարգի կազմում ուժեղացավ շերտավորումը խոշոր ֆեոդալական ազնվականության (լորդերի) և միջին ու մանր հողատերերի (ասպետների)

միջև:

Հողագործության զարգացման հետևանքով արագանում է գյուղացիների ճորտացման պրոցեսը: Չարքաշ գյուղացիության վիճակն ավելի է ծանրանում հարյուրամյա պատերազմից հետո: Ստեղծված իրավիճակում գյուղացիները հաճախ էին դիմում ապստամբությունների:

Դասաներկայացուցչական միապետության առաջացման նախադրյալներից մեկը ֆեոդալական դասի ձևավորումն էր: Անգլիայում ֆեոդալների համախմբումը տեղի ունեցավ առանձնահատուկ պայմաններում: Դրանք էին՝

- 1) Ավատական աստիճանակարգն այստեղ չստացավ լայն ճյուղավորում,
- 2) Դասա-քաղաքական հարաբերությունները սկզբնական շրջանում բարդացել էին էթնիկական տարբերության պատճառով,
- 3) Ֆեոդալական ավագանին նորմանդների նվաճման ժամանակներից սկսած թագավորական իշխանությունից գտնվում էր խիստ կախվածության մեջ և չկարողացավ ստեղծել փակ տարածքային տիրույթներ,
- 4) Ուժեղացած թագավորական իշխանությունը մագնատներին զրկեց իմունիտետային արտոնություններից:

Չնայած այս ամենին՝ բարձրագույն ֆեոդալական ավագանին հասավ դասային միապետության ստեղծմանը: Պերի (բարձր ազնվականությունն Անգլիայում) կազմի մեջ մտան նաև անգլիական եկեղեցու խոշոր պրեկատները (բարձրաստիճան կաթոլիկ և անգլիական հոգևորական):

Անգլիական ազնվականությունը XIII դ. արդեն մեծ դեր խաղաց երկրի տնտեսական և քաղաքական կյանքում: Նրանք զրկված էին զինվորական կյանքից:

1258թ. հունիսի 11-ին զինված բարոնները մեկնեցին Օքսֆորդ, որտեղ թագավորին ներկայացրին 29 կետից բաղկացած խնդրագիր: Այս բուռն իրադարձությունը ստացավ «Կատաղած պառլամենտ» անվանումը: Ներկայացված նախագծով ամբողջ իշխանությունն անցնում էր 15 բարոնների ձեռքը, որոնք պետք է հսկեին թագավորի գործունեությունը, նշանակեին և ազատեին բոլոր բարձրագույն պաշտոնատար անձանց, բացի 15-ի խորհրդից, որն ընտրվում էր համայնքից (համայնք ասելով հասկացվում էին բարոնները):

Կատարվեցին որոշակի զիջումներ: Ամբողջ երկրով անցկացվեց հետաքննություն թագավորական աստիճանավորների չարաշահումների կապակցությամբ: Դատավորներին արգելվեց կաշառք վերցնել: Այսպիսով, բարոնները հաստատեցին իրենց տիրապետությունը: Այսինքն՝ այն, ինչին ձգտում էին 1215թ., հասան 1258 թվականին:

Նշենք, որ բարոնական օլիգարխիայի ռեժիմը երկրում քերեց

ֆեոդալական անարխիա: Դա հանգեցրեց քաղաքացիական պատերազմի՝ թագավորի և բարոնների միջև (1258-1267թթ.): Չմայած թագավորը ռազմական հաջողությունների հասավ, այնուամենայնիվ հարկադրված էր բարոնների, ասպետների և քաղաքային բնակչության հետ զնալ փոխզիջումների:

1295թ. Էդուարդ I թագավորը գումարում է պառլամենտ, որն ստանում է «Օրինակելի» անվանումը: Բացի բարոններից և պրելատներից, պառլամենտի անդամ էին ընտրվում նաև այն ասպետները (յուրաքանչյուր կոմսությունից 2 ասպետ) և քաղաքային բնակիչները (յուրաքանչյուր իրավունք ստացած քաղաքից 2 անդամ): Այս պառլամենտը ներկայացուցչական էր և հոգևորական:

XIV դարի I կեսին պառլամենտը բաժանվեց երկու պալատի՝ վերին (լորդերի պալատ) և ստորին (համայնքների պալատ): Վերին պալատում գործում էին պրելատները և բարոնները, իսկ ստորին պալատում՝ ասպետները և քաղաքային բնակչության ներկայացուցիչները: XV դարից սկսած՝ լորդերի պալատը համալրվեց պերերից, իսկ ստորին պալատը՝ ազնվականության և քաղաքային վերնախավի ներկայացուցիչներից: Հոգևորականությունը պառլամենտում դասային ներկայացուցիչների մասն առանձնահատուկ չէր:

Պառլամենտի առաջին և կարևորագույն գործունեությունն ընդգրկում է ֆինանսական բնագավառը: Աստիճանաբար պառլամենտի գործունեությունն ընդլայնվեց: XIV-XV դդ. այն ձեռք բերեց օրենսդրական նախաձեռնության իրավունք: Հետագայում սահմանվեց կարգ, ըստ որի պառլամենտի երկու պալատի և թագավորի կողմից ընդունված որոշումները (ստատուտները) չեն կայադ փոփոխվել կամ վերացվել առանց երկու պալատի համաձայնության: Ստատուտները դարձան պետական իշխանության բարձրագույն ակտերը (օրենքները):

Պառլամենտն իրականացրեց նաև հսկողություն պետական կառավարման նկատմամբ: Դա իրականացվում էր «իմպիչմենտի» օգնությամբ, որի էությունը հետևյալն էր. համայնքների պալատը, որպես երկրի բարձրագույն դատաւան, լորդերի պալատի առջև մեղադրանք էր հարուցում թագավորի այս կամ այն խորհրդականի նկատմամբ, որը չարաշահել էր իր պաշտոնական պարտականությունը:

Պառլամենտը մասնակցում էր նաև արտաքին քաղաքականության հարցերի լուծմանը, հատկապես պատերազմի և հաշտության պայմանագրեր կնքելիս, երբ անհրաժեշտ էր նրա համաձայնությունը:

Այսպիսով, անգլիական պառլամենտն իր զարգացմամբ հասնում է նշանակալի հաջողության և համարվում եվրոպական պետությունների

համեմատ առավել ակտիվ դասաներկայացուցչական մարմինը:

4. ԲԱՑԱՐՁԱԿ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ (XV-XVII դդ.)

Ա) XV դարից Անգլիայում թուլանում է պառլամենտի դերը: Դրան նպաստում է հատկապես կարմիր և սպիտակ վարդերի երկպառակտական պատերազմը:

Կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացումն առաջ բերեց ուժեղ պետական իշխանության ստեղծման անհրաժեշտությունը: Դրան աջակցում էր նորածին բուրժուազիան, ինչպես նաև կապիտալիստական զարգացման ուղին բռնած ազնվականության մի մասը («նոր ազնվականությունը»):

XVI դ. Անգլիայում իրականացվեց եկեղեցական ռեֆորմ, ըստ որի Հռոմի ենթակայությունից ազատվում է Անգլիայի եկեղեցին: Եկեղեցական գույքը բռնագրավվեց՝ հօգուտ թագավորական իշխանության:

Հասարակական աստիճանակարգում ուրույն տեղ ունեւր քաղաքային բնակչությունը: Քաղաքներում նկատվում է կապիտալիստական տարրերի ծնունդը: Ուժեղանում է քաղաքային բնակչության շերտավորումը: Քաղաքային վերնախավը բաղկացած էր վաճառականներից և վարպետներից, որոնց ենթարկվում էին մամր արհեստավորները և գյուղական արհեստավորները:

XV դ. վերջում անգլիական գյուղացիությունը բաժանվեց երկու հիմնական խմբերի. ֆրիզուլդների և կոպիզուլդների: Կոպիզուլդները ֆեոդալների օգտին որոշակի պարտականություններ կատարող գյուղացիներ էին, որոնք համարվում էին լիակատար ճորտացված: Ֆրիզուլդները հողի ազատ սեփականատեր գյուղացիներ էին, որոնք ֆեոդալների օգտին որևէ պարտականություն չէին կատարում:

Երկրի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կյանքում տեղի ունեցած փոփոխությունները հանգեցրին թագավորական իշխանության ուժեղացմանը: Սակայն այդ իշխանությունը չտարածվեց ոչ կենտրոնական բյուրոկրատական ապարատի և ոչ էլ մշտական գործող բանակի վրա: Միաժամանակությամբ Անգլիայում չհասավ լիակատար զարգացման և կրեց անավարտ բնույթ:

Բ) Իսկ ինչպիսի՞ն էր երկրի պետական կարգը միաժամանակյան շրջանում: Կառավարման բարձրագույն մարմինն էր թագավորին կից ստեղծված գաղտնի խորհուրդը, որի կազմի մեջ մտնում էին ֆեոդալական վերնախավի ներկայացուցիչները, նոր ազնվականությունը և բուրժուազիան: Գաղտնի խորհուրդն ուներ բավականին լայն

իրավասություններ: Այն կառավարում էր ծովային գաղութները, կարգավորում արտաքին առևտուրը, հրատարակում օրդնանքներ և այլն: Խորհուրդը քննում էր նաև դատական գործեր՝ I ստյանի դատարանի իրավասությամբ և բողոքարկման կարգով: Խորհրդի աշխատանքներին թագավորը միշտ չէ, որ մասնակցում էր:

Գաղտնի խորհրդին կից ստեղծվեց այսպես կոչված Աստղային պալատը, որի նպատակն էր պայքար մղել թագավորի հակառակորդների դեմ: Այն քննում էր և՛ քաղաքացիական, և՛ քրեական գործեր: Աստղային պալատն իրականացնում էր գրաքննության պրոցեսը: Գրաքննության գործունեությունը դրված էր նաև Բարձրագույն հանձնաժողովի վրա, որին միաժամանակ հանձնարարված էր եկեղեցու կառավարումը:

Վերջապես կառավարման մարմին էր նաև վերը նշված պառլամենտը, որի դերը նշված ժամանակահատվածում արդեն անկում էր ապրել:

XIV դարի վերջում ստեղծվել էր թագավորի քարտուղարի պաշտոնը, որը հետագայում ձեռք բերեց մեծ հեղինակություն: Քարտուղարների թիվը երկուսն էր, որոնց ձեռքով էլ անցնում էին առավել կարևոր պետական գործերը:

Դատական համակարգում, նշված ժամանակաշրջանում, մեծ նշանակություն ունեին լայն լիազորություններով օժտված դատարանները:

Տեղական ինքնակառավարումը պահպանվեց այնպես, ինչպես կար նախկինում: Կառավարությունը փորձելով այն ենթարկել իրեն՝ կոմսություններում ստեղծեց լորդ-լեյտենանտի պաշտոնը, որը գլխավորեց հաշտարար դատարանները և ոստիկանությունը:

5. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Վերադառնալով

Իրավունքի աղբյուրները: Վաղ ֆեոդալական պետությունում իրավունքի հիմնական աղբյուր էին սովորույթները: Առանձին թագավորություններ հրատարակում էին սովորույթների իրենց ժողովածուները, որոնք պարունակում էին իրավունքի նոր նորմեր: Օրինակ, 1017թ. դանիական թագավոր Կնուտը, որը նվաճել էր Բրիտանիան, հրատարակեց օրենքներ, որոնք համընդհանուր էին աճրողը երկրի համար:

Նորմանդական նվաճումից հետո անգլո-սաքսոնական սովորույթները շարունակում էին գործել: Իրանք հիմնականում կրում էին տեղական, տարածքային բնույթ: Այս շրջանում թագավորական իշխանության ուժեղացման ուղղություններից էր թագավորական դատարանների իրավասության ընդլայնումը:

XII դարի երկրորդ կեսին Անգլիայում առաջացավ արտագնա

դատարանների ինստիտուտը: Տեղերում վեճերի քննման ժամանակ թագավորական արտագնա դատարանները ղեկավարվում էին ոչ միայն թագավորների օրենսդրական ակտերով, այլև տեղական դատարանների պրակտիկայով և սովորույթներով: Վերադառնալով իրենց նստավայրը՝ արտագնա դատարանները դատական պրակտիկայի ամփոփման ընթացքում մշակում էին իրավունքի ընդհանուր նորմեր, որոնցով ղեկավարվում էին թագավորական դատարանները՝ ինչպես կենտրոնում, այնպես էլ տեղերում գործեր քննելիս: Այսպես, թագավորական դատարանների պրակտիկայից ձևավորվեցին իրավունքի նորմեր, որոնք կիրառվում էին ամբողջ երկրում: Այն կոչվեց «ընդհանուր իրավունք» և համարվեց ժամանակի իրավունքի աղբյուրներից մեկը:

XIII դարի կեսից սկսած՝ իրավունքի աղբյուր էր նաև դատական նախադեպը (բարձր ատյանի դատարանների որոշումները, որոնք պարտադիր էին այդպիսի դատարանների կամ ավելի ցածր ատյանի դատարանների համար՝ համանման գործ քննելու ժամանակ):

Սկսած XIV դարից՝ Անգլիայում ձևավորվում է այսպես կոչված «արդարության իրավունքը»: Այն դեպքերում, երբ այս կամ այն անձը «ընդհանուր իրավունքի» դատարաններում չէր գտնում իր խախտված իրավունքի պաշտպանությունը, դիմում էր թագավորին՝ «ըստ խղճի» պաշտպանելու իրեն: Նման բնույթի գործերը շատ-շատ էին, և թագավորը հարկադրված հիմնեց նոր մարմին, որը կոչվեց «արդարության դատարան»: Վերջինիս կայացրած որոշումները դարձան իրավունքի նոր աղբյուր:

Ֆեոդալական իրավունքի աղբյուր էին նաև ստատուտները՝ կենտրոնական իշխանության օրենսդրական ակտերը: Սկզբնական շրջանում դրանց վերաբերվում էին որպես թագավորական իշխանության ակտեր, որոնք կրում էին տարբեր անուններ՝ ասսիզներ, խարտիաներ և այլն: Իսկ հետագայում, երբ պառլամենտը ձեռք բերեց օրենսդրական լիազորություն, ստատուտներ համարվեցին այն օրենսդրական ակտերը, որոնք ընդունում էր պառլամենտը, և հաստատում թագավորը: Այս ակտերը համարվեցին երկրի բարձրագույն օրենքները: Դրանք կարող էին մեկնաբանվել դատարանների կողմից:

Սեփականության իրավունք: Հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքը սկզբունքորեն չէր տարբերվում Ֆրանսիայում գործող իրավունքից: Այն նույնպես կրում էր պայմանական, սահմանափակ և աստիճանակարգային բնույթ:

Հողի ազատ տնօրինման համար պայքարն իր արտահայտությունն էր գտնում օրենսդրական ակտերում:

«Ընդհանուր իրավունքի» համաձայն Անգլիայում հողատիրությունը

բաժանվում էին երեք տեսակների՝

1) Տիրույթներ, որոնց կարելի էր ազատ տիրապետել և տնօրինել: Եթե տիրապետողը կամ տնօրինողը մահանում է և չունի ժառանգորդներ, ապա այդ տիրույթները վերադարձվում են սենյորին՝ որպես անժառանգ գույք:

2) Պայմանական հողային տիրույթներ, որոնք տրվում էին որոշակի ծառայությունների դիմաց: Հող ստացողի մահից հետո նրա սերունդներն այն վերադարձնում էին նվիրողին կամ վերջինիս ժառանգներին:

3) Տիրույթներ, որոնց չէր թույլատրվում տնօրինել, և որոնք ժառանգաբար փոխանցվում էին մայորատի սկզբունքով:

Հողային տիրույթները մշակելու նպատակով դրանց տերերը այն հանձնում էին ճորտացված գյուղացիներին, որոնք XIII դ. կոչվում էին վիլաներ: Նրանց հողը հանձնվում էր օգտագործման իրավունքով, որի համար էլ պարտավոր էին հօգուտ տերերի կատարել բազմաթիվ պարիակներ և իրավունք չունեին առանց տերերի համաձայնության հեռանալու այդ տիրույթներից:

XIV դարում տեղի էր ունենում գյուղացիների անձնական կախվածության ազատագրման պրոցեսը, որին զուգահեռ բնեղեն պարիակների կատարումը փոխարինվեց դրամական ռենտայով: Այս ամենը նպաստեց գյուղացիական հողատիրության նոր ձևի՝ կոպիգուլի առաջացմանը: Կոպիգուլը գյուղացիական հողատիրույթ էր՝ հիմնված ֆեոդալական կալվածքների վրա: Այդպիսի հողերի վրա գտնվող գյուղացիները (կոպիգուլները) անձնապես ազատ էին, բայց կատարում էին պարիակներ՝ հողի սեփականատիրոջ օգտին: Մրանք վիլաներից տարբերվում էին նրանով, որ նախատեսված պարիակների կատարման չափը խիստ սահմանված էր և կալվածքի սեփականատերը չէր կարող իր հայեցողությամբ բարձրացնել այն:

Ֆեոդալական Անգլիայում պահպանվեցին նաև ազատ գյուղացիական հողատիրույթները: Դրանք կոչվեցին ֆրիգուլներ, որոնք ազատ էին ֆեոդալի օգտին պարիակներ կատարելուց: Նրանց քաղաքիա-իրավական գործերը քննվում էին «ընդհանուր իրավունքի» դատարաններում:

Պարտավորական իրավունք: Զննարկվող ժամանակաշրջանում պարտավորության հիմնական աղբյուր էր հանդիսանում պայմանագիրը: «Ընդհանուր իրավունքին» հայտնի է պայմանագրերից բխող խիստ սահմանափակ պարտավորական հարաբերությունների շրջանակը: Պայմանագրերը բնութագրվում են խիստ ձևականությամբ: Դրանք կնքվում են որոշակի ձևով և գրանցվում դատարաններում:

Պայմանագիրը չկատարելու դեպքում խախտող կողմը ենթարկվում է պատասխանատվության և հատուցում պայմանագիրը չկատարելուց

առաջացած վնասը:

Առավել տարածված էին առ ու ծախի, նվիրատվության, վարձակալության (հատկապես հողի վարձակալության) պայմանագրերը, որոնց անընդհատ աճը պայմանավորված էր երկրի տնտեսական կյանքում տեղի ունեցող փոփոխություններով:

Ամուսնաընտանեկան և ժառանգական իրավունք: Ամուսնաընտանեկան հարաբերությունները կարգավորվում էին կանոնական իրավունքով, իսկ ամուսինների գույքային հարաբերությունները՝ «ընդհանուր իրավունքի» նորմերով:

Կնոջ բերած օժիտն անցնում էր ամուսնու տնօրինմանը: Ամուսինը կնոջ շարժական գույքի նկատմամբ ուներ տնօրինման, իսկ անշարժ գույքի նկատմամբ՝ օգտագործման իրավունք: Ամուսինը կարող էր տիրել և օգտագործել կնոջ անշարժ գույքը նաև նրա մահից հետո, եթե նրանք, իհարկե, ունեին ժառանգներ: Ժառանգներ չունենալու դեպքում նշված գույքը վերադարձվում էր կնոջ հորը կամ նրա ժառանգադույններին: Կինը ոչ մի գործարք անելու իրավունք չուներ: Նա առանց ամուսնու համաձայնության չէր կարող կնքել պայմանագրեր և քաղաքացիական գործով հանդես գալ դատարանում: Հետագայում որոշ վերապահումներով ընդլայնվեցին կնոջ իրավունքները:

Անգլիայում ժառանգումն իրականացվում էր ըստ օրենքի: Սկզբնական շրջանում վասալի մահից հետո հողային տիրույթները վերադարձվում էին սենյորին: Հետագայում՝ XII դարից, սահմանվեց կարգ, ըստ որի վասալի մահից հետո տիրույթն անցնում էր ժառանգորդին, որը պարտադիր կարգով սենյորին մուծելու էր ժառանգական տուրք՝ ռելեֆ: XII դարի վերջից գործեց մայորատի սկզբունքը, ըստ որի ֆեոդալական տիրույթը որպես ժառանգություն անցնում է ավագ որդուն: Ժառանգական շարժական գույքը բաժանվում է երեք մասի. գույքի 1/3-ը անցնում էր կնոջը, 1/3-ը բաժին էր հասնում երեխաներին, իսկ 1/3-ն էլ՝ եկեղեցուն: Բացի դրանից, կնոջը բաժին էր հասնում նաև իր բերած օժիտը:

Շարժական գույքի հարաբերություններում թույլատրվում էր նաև կտակի կիրառումը:

Հողն ըստ կտակի ժառանգելու իրավունքի բացակայությունը սեփականատերերին հարկադրում է հողը նվիրատվությամբ փոխանցել իրենց ցանկացած անձին:

Քրեական իրավունք և դատավարություն: Վաղ միջնադարում քրեական հանցագործությունները և պատիժները որոշվում էին սովորության իրավունքի կիրառմամբ: Նորմանդական նվաճումից հետո քրեաիրավական նորմերի զարգացումը պայմանավորված էր

ստատուտների ներգործությամբ և թագավորական դատարանների դատական պրակտիկայի կիրառմամբ:

XIII դարում Անգլիայում հանցագործությունները բաժանվում էին երեք խմբի՝ 1) թագավորի դեմ ուղղված հանցագործություններ, 2) մասնավոր անձանց դեմ ուղղված հանցագործություններ և 3) հանցագործություններ՝ ուղղված և՛ թագավորի, և՛ մասնավոր անձանց դեմ:

Թագավորի դեմ ուղղված հանցագործությունները համարվում էին ամենավտանգավորը և դաժան: Նման արարքի համար նախատեսված էր մահապատիժ՝ տղամարդկանց քառատման, իսկ կանանց այրման միջոցով:

Քրեական իրավունքում XIII դարում ձևավորվեց նոր հասկացություն՝ «ֆեյդնի» (սենյորի նկատմամբ վասալի պարտականությունների խախտումը և հակառակը):

XIV դարում ստեղծվեց հանցագործությունների եռաստիճան համակարգը՝ 1) տրիզն (դավաճանություն), 2) ֆեյդնիա (ծանր քրեախրապախախտում), 3) միսդինինոր (զանցանք):

Պատիժը նշանակելիս հաշվի էր առնվում այն հանգամանքը, թե ո՞վ է հանցագործը և ու՞մ դեմ է ուղղված եղել ոտնձգությունը:

Ընդհանրապես պատիժներն Անգլիայում աչքի են ընկել արտակարգ դաժանությամբ: Դրանք ուղղված են եղել հիմնականում աշխատավոր զանգվածի դեմ: Դա վառ արտահայտվեց հատկապես այսպես կոչված «Արյունոտ օրենսդրության» մեջ: Այն օրենսդրական ակտերի հավաքածու էր, որն ընդունվեց XV դարի վերջերին և ուղղված էր իրենց բնակավայրերից վտարված, թափառաշրջիկ ու մուրացկան ճորտ գյուղացիների դեմ: Առաջին ակտն ընդունվել է 1495 թվականին, ըստ որի տեղական իշխանությունները պարտավոր էին գտնել և դատական պատասխանատվության ենթարկել թափառաշրջիկներին ու մուրացկաններին: «Արյունոտ օրենսդրության» առավել դաժան ակտեր ընդունվել են Հենրիխ VIII-ի և Էլիզաբեթ Թյուդորի օրոք: Այս ակտերով նախատեսվում էր ձերբակալվածներին մտրակահարել այնքան, մինչև մարմնից արյուն հոսելը, իսկ երկրորդ անգամ ձերբակալելիս ենթարկել մահապատիժի:

Նորմանդական նվաճումից հետո հարյուրավոր դատարաններում գործում էր մեղադրական պրոցեսը:

Աստիճանաբար մշակվում էր խառը բնույթի դատավարության նոր ձև: Գործի քննության համար անհրաժեշտ էր վկաների հարցաքննությունը, տեղագնությունը և այլն: Դատավարության մեջ կիրառվում էր ապացույցների տեսությունը:

Շուտով անգլիական դատավարությունում առաջ եկավ մինչ այդ

ֆեոդալական իրավունքին անձանոթ նոր ինստիտուտ՝ երդվյալների դատարանը:

XIII-XIV դարերում աստիճանաբար ձևավորվում են երկու տեսակի երդվյալների դատարաններ (ժյուրի)՝ մեծ ժյուրի, փոքր ժյուրի: Առաջինը բաղկացած էր կոմսության ժողովի կողմից ընտրված 24 երդվյալներից և համարվում էր դատի տվող մարմին: Այսինքն՝ հաստատում կամ մերժում էր որոշակի անձին առաջադրված մեղադրանքը: Երդվյալները դադարել էին վկաներ լինելուց: Դրա հետ կապված նախաքննությունն աստիճանաբար առանձնացավ դատաքննությունից:

Եթե մեծ ժյուրին հաստատում էր մեղադրանքը, ապա գործն ուղարկվում էր դատաքննության՝ 12 երդվյալների (փոքր ժյուրի) մասնակցությամբ:

Փոքր ժյուրիի որոշումը պետք է ընդունվեր միաձայն: Երդվյալների մասնակցությամբ գործի քննությունը հիմնված էր կողմերի մրցակցության սկզբունքի վրա: Մեղադրողը ներկայացնում էր մեղադրյալի մեղքը հաստատող ապացույցները, իսկ մեղադրյալը ներկայացնում էր իր առարկությունները և դրանք հիմնավորող ապացույցները: Երկու կողմերն էլ կարող էին վկաներ ներկայացնել: Երդվյալները մասնակցում էին նաև քաղաքացիական գործերի քննությանը:

Երդվյալների կողմից կայացված ընդհանուր որոշումից հետո դատավորը հրապարակում էր վճիռը կամ դատավճիռը:

Անգլիայում երդվյալներ ընտրվելու համար սահմանված էր որոշակի գույքային ցենզ (ազատ հողատերերի տարեկան եկամուտը չպետք է պակաս լիներ սկզբում 20, իսկ հետագայում՝ 40 շիլլինգից):

Արտակարգ դատարաններում (Բարձրագույն դատարանը, Աստղային դատարանը) դատավարությունը կրում էր ինկվիզիցիոն բնույթ՝ տանջանքի կիրառմամբ:

Բ. ՖԵՈՂԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԸ ԲՅՈՒՋԱՆԴԻԱՅՈՒՄ

ԳԼՈՒԽ 11

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԸ ԲՅՈՒՋԱՆԴԻԱՅՈՒՄ

1. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀՈՒՍԵԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Ինչպես նշել ենք, 395 թ. Հռոմեական կայսրությունը վերջնականապես բաժանվում է Արևմտյան և Արևելյան մասերի: Արևելյան Հռոմեական կայսրությունը կոչվեց Բյուզանդիա (հին հունական Բյուզանդիա քաղաքի անունով, որի զբաղեցրած տարածքում է գտնվել կայսրության մայրաքաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիսը):

Բյուզանդիայի կազմի մեջ մտնում էին Հունաստանը, Փոքր Ասիան, Սիրիան, Պաղեստինը, Եգիպտոսը, Բալկանյան թերակղզին, Մետապոտամիայի և Հայաստանի մի մասը, Կովկասի և Դրիմի հարավային մասերը:

Բյուզանդիայի պետության և իրավունքի պատմությունը բաժանվում է չորս ժամանակաշրջանի՝ 1) ստրկատիրական պետության ու իրավունքի քայքայման և ֆեոդալական պետության ու իրավունքի ձևավորման շրջան (IV դարից մինչև VII դարի կեսը), 2) ֆեոդալական պետության և իրավունքի զարգացման շրջան (VII դարի երկրորդ կեսից մինչև IX դարի առաջին կեսը), 3) կենտրոնացված ֆեոդալական միապետության ստեղծման շրջան (IX դարի երկրորդ կեսից մինչև XIII դարի սկիզբը), 4) ֆեոդալական մասնատվածության պրոցեսի ուժեղացման և կենտրոնական իշխանության թուլացման ժամանակաշրջան (1204-1453թթ.):

Մեր խնդիրը չէ այստեղ որոշակի ձևով ներկայացնել Բյուզանդիայի նշված ժամանակաշրջանի պատմությունը: Ավելացնենք միայն, որ այդ

ընթացքում հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում կրելով զգալի փոփոխություններ՝ Բյուզանդիան դառնում է ժամանակի հզոր պետություններից մեկը, որի հետ հաշվի չէին կարող չնստել մայրցամաքի մյուս պետությունները: Չնայած դրան՝ այն ներքին հակասությունների և արտաքին մի շարք գործոնների հետևանքով թուլանում է և քայքայվում:

1453թ. թուրքական զորքերը նվաճում են Կոստանդուպոլիսը: Դրանով վերջ է դրվում Բյուզանդական հզոր կայսրության գոյությանը:

Բյուզանդական կայսրությունը մեծ դեր խաղաց Եվրոպայի և Մերձավոր Արևելքի քաղաքական կյանքում:

Ա) Հասարակական կարգը: Բյուզանդիայի բնակչությունը բաժանված էր արտոնյալ և ոչ արտոնյալ դասերի, որոնք ունեին որոշակի իրավունքներ և պարտականություններ: Ամենաբարձր աստիճանում կանգնած էր ֆեոդալներից կազմված ծառայողների դասը, որը գտնվում էր պետական ծառայության մեջ:

Ծառայողների դասի վերնախավը կազմեցին սենատորները: Սրանք խոշոր հողատերեր էին, որոնք զբաղեցնում էին պետական բարձրագույն պաշտոններ: Սենատորի կոչումը ժառանգաբար անցնում էր հորից որդուն կամ կայտո էր շնորհիվ կայսրի կողմից՝ պետությանը կատարած որոշակի ծառայության դիմաց: Նրանց իրավունք էր տրված ունենալ սեփական զինվորական ջոկատներ, ինչպես նաև բանտեր: Սենատորներն անձեռնմխելի էին: Նրանց ձեռքակալել և բանտարկել կարելի էր միայն կայսրի կամ սենատի համաձայնությամբ:

Եկեղեցական առաջնորդները ևս ծառայողներ էին համարվում: Նրանք կոչվում էին դիմատամներ (նշանակում է «ուժեղ», «հզոր») և ունեին որոշակի արտոնություններ:

Արտոնյալ վիճակում էր նաև հոգևորականությունը: Եկեղեցին տիրում էր մեծ քանակությամբ հողերի, անընդհատ ստանում էր գումարներ և մթերքներ, ուներ բազմաթիվ առավելություններ: Նա ազատված էր հարկերից, զինվորական ծառայությունից, պարիսկների կատարումից և այլն:

Հոգևորականությունն ուներ արտոնություններ նաև դատական բնագավառում:

Արտոնյալ դասի մեջ մտնում էին նաև մանր ու միջին հողատերերը, որոնք կազմում էին քաղաքային կուրիան: Իշխանությունը նրանց պարտավորեցնում էր բնակչությունից հավաքել հարկեր:

Ոչ արտոնյալ դասը գյուղացիությունն էր: IV-VI դդ. գյուղական բնակչության հիմնական զանգվածը կազմում էին կոլոնները:

V-VI դդ. դեռևս պահպանվում էր ազատ գյուղացիությունը, որը

միավորվում էր համայնքի մեջ:

VII-X դդ. ազատ գյուղացիական համայնքը գտնվում էր քայքայման փուլում: Գյուղացիության կախվածությունը ֆեոդալներից էլ ավելի ուժեղացավ: Այն բաժանվեց մի քանի կատեգորիաների:

Բնակչության մեջ իրավագուրկ էին ստրուկները: Ստրկական աշխատանքը Բյուզանդիայում կիրառվել է նույնիսկ X-XI դդ. հասարակության վերնախավի կողմից՝ արհեստագործության, գյուղատնտեսության և տնային տնտեսության մեջ: Ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացման հետ մեկտեղ նվազում է տնտեսության մեջ ստրուկների աշխատանքի օգտագործումը, սահմանվում է պատասխանատվություն ստրուկին սպանելու համար:

Ստրուկներն աստիճանաբար վերածվում են կախյալ գյուղացիության (պարիկների), և XIII դարից ստրկությունը Բյուզանդիայից իսպառ վերացվում է:

Բ) Պետական կարգը: Բյուզանդական կայսրությունը կենտրոնացված պետություն էր: Նրա գլուխ կանգնած էր կայսրը, որի ձեռքում էին կենտրոնացված երկրի օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները: Նա տնօրինում էր ոչ միայն աշխարհիկ, այլև եկեղեցական գործերը, գումարում էր եկեղեցական ժողովներ, նշանակում եկեղեցու բարձր պաշտոնատար անձանց և այլն: Եկեղեցին մեծ դեր է խաղացել Բյուզանդիայի կյանքում: Կոստանդնուպոլսի պատրիարքը կայսրից հետո երկրի երկրորդ դեմքն էր:

Կայսրը համարվում էր Աստծու կամակատարը երկրի վրա: Նրա անձն աստվածացվում էր:

Գահաժառանգության վերաբերյալ որևէ կարգ սահմանված չէր: Ձևականորեն նշվում էր, որ կայսրին ընտրում է սենատը, բանակը և ժողովուրդը:

Սենատը կայսրին կից խորհրդակցական մարմին էր: Այն քննարկում էր երկրի ներքին ու արտաքին քաղաքականությանը վերաբերող կարևորագույն հարցերը, օրենքի նախագծերը, որոնք ուժի մեջ էին մտնում կայսեր հաստատումից հետո:

Սենատը նշանակում էր բարձրագույն պաշտոնատար անձանց (հետագայում այդ իրավունքից զրկվեց): Նա իրականացնում էր դատական գործունեություն՝ կարևոր քրեական գործերով:

Երկրի քաղաքական կյանքում Սենատը մեծ դեր չի խաղացել, մանավանդ, երբ հետագայում նրան զրկեցին մի շարք իրավունքներից, այդ փուլում նաև օրենքների նախագծերի քննարկումից:

Կայսրին կից մի այլ խորհրդակցական մարմին էր պետական

խորհուրդը, որը կանգնած էր կենտրոնական կառավարման գլուխ: Նյա էր քննարկում պետական կառավարման բոլոր ընթացիկ հարցերը, ինչպես նաև իրականացնում դատական գործունեություն:

Բյուզանդիայում բարձրագույն պաշտոնատար անձինք էին պրեֆեկտը, պալատի պետը, քվեստորը, որը պետական խորհրդի նախագահն էր, քանակի ղեկավարը և այլք:

VII դ. պետական կառավարման կենտրոնական համակարգը ենթարկվեց փոփոխությունների: Բյուզանդական ամբողջ շինովնիկությունը բաժանվեց 60 աստիճանների: Պետական բարձրագույն պաշտոններ զբաղեցնող անձինք կոչվեցին լոգոֆետամներ:

Բյուզանդիան բաժանված էր մի քանի վարչական միավորների, որոնցից ամենամեծը պրեֆեկտուրաներն էին:

Տեղերում իշխանությունն իրականացնում էին կառավարիչները:

Հզոր Բյուզանդիան իր ներքին և հատկապես արտաքին քաղաքականությունը հաջողությամբ իրականացնելու համար ստեղծել էր ուժեղ բանակ, որի շնորհիվ հաճախ էր նվաճում հարևան ժողովուրդների տարածքները:

Երկրի Բարձրագույն դատական մարմինը կայսերական դատարանն էր: Որպես առաջին ատյանի դատարան՝ այն քննում էր բոլոր կարևորագույն գործերը՝ պետական հանցագործությունների վերաբերյալ: Կայսերական դատարանը միաժամանակ հանդիսանում էր բողոքարկման ատյան:

Դատական գործունեություն էր իրականացնում Պետական խորհուրդը: Ֆինանսական գերատեսչության աստիճանավորները դատավարություն էին իրականացնում վաճառականների և ծովային առևտրով զբաղվողների նկատմամբ:

Քվեստորը քննության էր վերցնում այն գործերը, որոնք վերաբերում էին հողային վեճերին և կտակներին:

Դատական համակարգում իր ուրույն տեղն ուներ եկեղեցին: Այն քննում էր եկեղեցու, հոգևորականության, ամուսնության, բարոյականության դեմ ուղղված հանցագործությունների վերաբերյալ գործերը:

Բոլոր դեպքերում բյուզանդական դատարաններն արտահայտում էին տիրապետող դասակարգի շահերը:

2. ԻՐԱՎՈՐՆԵԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Իրավունքի աղբյուրները: Բյուզանդիան ունեցել է քավականին

գարգացած օրենսդրության համակարգ՝ իր մեջ ընդգրկելով կայսերական հրամանագրեր, շնորհված արտոնագրեր, օրենքների ժողովածուներ, օրենքների մեկնաբանություններ, դատական պրակտիկայի ժողովածուներ: IV-VIII դդ. Բյուզանդիայում գործել են Թեոդոսիայի օրենսգիրքը և Հուստինիանոսի ժողովածուն:

Օրենքներում խոշոր ֆեոդալների արտոնություններն արտահայտելու ձգտումն անհրաժեշտություն առաջացրեց վերանայել Հուստինիանոսի ժողովածուն: 726թ. հրատարակվեց քաղաքացիական, քրեական և դատավարական օրենքների ժողովածուն. որի հիմքում ընկած էին Հուստինիանոսի օրենքները՝ միայն այն տարբերությամբ, որ այս ժողովածուի մեջ չէին ընդգրկվել հնացած և նոր օրենքներին հակասող նորմերը:

VIII դ. 20-ական թվականներին հրատարակվեց հողային օրենսգիրքը: Օրենսգրքում ամրագրված նորմերը նմանեցվում են սլավոնական համայնքների սովորութական իրավունքի նորմերին, և այդ հիմքով ենթադրվում է, որ հողային օրենսգրքի հիմքում ընկած է սլավոնական սովորութական իրավունքը՝ բյուզանդական իրավունքի հետ համակցված: Սլավոնական ժողովուրդների մոտ այն մեծ հեղինակություն ձեռք բերեց:

Հողային օրենսգիրքը կարգավորում էր գյուղատնտեսության ոլորտի իրավական հարաբերությունները: Օրենքը պատասխանատվություն էր սահմանում ցորենի, պտուղների, անտառների գողության, ցանքերի վնասման և այլնի համար: Հողային օրենսգրքի հետ միասին հրատարակվեցին նաև ռազմական և ծովային օրենսգրքերը:

Ռազմական օրենսգիրքը պատասխանատվություն էր սահմանում զինվորականների կողմից զինվորական հանցագործությունների կատարման համար: Այն զինվորական կարգապահության կանոնադրության տեսակ էր:

Ծովային օրենսգրքով սահմանվում էր նավի անձնակազմի վճարի չափը, նավերում կարգի պահպանման կանոնները, նավատիրոջ պատասխանատվությունը և այլն:

Բյուզանդական եկեղեցական իրավունքի կարևորագույն աղբյուրներ են հանդիսանում տիեզերական եկեղեցական ժողովների և պատրիարքների որոշումները: Բյուզանդական աշխարհիկ և եկեղեցական իրավունքի աղբյուրներից են հանդիսանում նաև եկեղեցական և աշխարհիկ իրավունքի ժողովածուները, որոնք կոչվեցին նոմոկանոններ:

Առավել մեծ նշանակություն են ունեցել Սիստաստիկի նոմոկանոնը և VII դ. նոմոկանոնը:

Մակեդոնական դինաստիայի առաջին կայսրը՝ Վասիլի I-ը (867-886

թթ.), 879 թ. հրատարակեց պրոխիրոնը՝ դատավորների համար օրենքների համառոտ ժողովածուն, որն իր մեջ ընդգրկում է քաղաքացիական, քրեական, դատական և եկեղեցական իրավունքի նորմերը: Պրոխիրոնը օրենսդրական ուժ ուներ: Այն իր մեջ ներառում էր ոչ միայն Հուստինիանոսի օրենսդրությունը, այլև պարունակում էր իրավունքի նոր նորմեր:

884-886 թթ. Վասիլի I-ը և նրա որդիները հրատարակեցին դատավորների համար նոր ուղեցույց՝ Էպանագոգ, որն ըստ էության պրոխիրոնի հիմնական դրույթների կրկնությունն էր: Այդ էր պատճառը, որ շատ գիտնականներ Էպանագոգը համարեցին պրոխիրոնի երկրորդ հրատարակություն: Սակայն Էպանագոգը նորմերի համակարգման առումով ավելի կատարյալ էր, քան պրոխիրոնը:

Բազիլիկներ: 888-889թթ. Վասիլի I-ի որդին՝ Լև Իմաստունը, հրատարակեց օրենսդրական նոր ժողովածու, որը ստացավ Բազիլիկներ (վասիլիկներ)՝ «քազավորական օրենքներ» անվանումը: Ըստ Լև Իմաստունի, դատական պրակտիկայում Հուստինիանոսի ժողովածուից օգտվելը դժվար էր, քանի որ նրանում իրավունքի նորմերը բաժանված էին 4 մասի՝ ինստիտուցիաներ, դիգեստներ, օրենսգիրք և նովելներ:

Լև Կայսրն իր առջև խնդիր էր դրել ամբողջացնել Հուստինիանոսի Օրենսդրությունը որպես մեկ ժողովածու՝ օրենսդրական նյութը շարադրելով այնպես, որ նույն հարցին վերաբերող իրավունքի բոլոր նորմերը կենտրոնացան նույն տեղում:

Հուստինիանոսի ժողովածուի հնացած նորմերը չընդգրկվեցին բազիլիկում: Նրանում տեղ գտան ինչպես աշխարհիկ, այնպես էլ եկեղեցական իրավունքի նորմերը:

Բազիլիկները նպաստեցին համայնականների կախվածությանը և նրանց ճորտացմանը: Բազիլիկները հանդիսացան բյուզանդական կայսրերի կողմից համակարգված իրավունքի վերջին ժողովածուները: Լև Իմաստունի մահից հետո հրատարակվեցին միայն նովելներ:

X դ. սկսած, ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացմանը համընթաց առաջ է գալիս կայսերական նովելների նոր տեսակ՝ խրիսավուլներ, այսինքն՝ ոսկետառ շնորհագրեր: Մեծ մասամբ այդ շնորհագրերում նշվում էին հոգևորականությանը, տաճարներին և առանձին մարդկանց տրված արտոնությունները:

X դ. իրավունքի կարևոր աղբյուր է հանդիսացել «Էպարխի (պրեֆեկտի) գիրքը», որում շարադրված նորմերը սահմանում էին բյուզանդական արհեստավորների և առևտրականների կորպորացիաների կյանքը և կենցաղը: Այդ կորպորացիաների գործունեության նկատմամբ հսկողությունն իրականացնում էր Կոստանդնուպոլսի պրեֆեկտը:

Բյուզանդական իրավունքի մասնավոր համակարգման փորձերից է հանդիսանում մոտավորապես 1345թ. հայտնի իրավաբան և դատավոր Արմենապուլի կողմից կազմված իրավաբանական ժողովածուն: Նրանում ներկայացված է Բյուզանդիայի քաղաքացիական և քրեական իրավունքը: Այդ ժողովածուի հեղինակի խնդիրն է եղել լրացնել պյոդխիրոնը: Ժողովածուն լայն տարածում է գտել Բյուզանդիայում, իսկ վերջինիս անկումից հետո որպես գործող իրավունք կիրառվել է Հունաստանում, Վալախիայում և Մոլդավիայում:

Սեփականության իրավունք: Հուստինիանոսի ժողովածուի մեջ ընդգրկված իրավունքի հիմնական ինստիտուտներն իրենց ամրապնդումը գտան նաև բյուզանդական օրենսգրքերում: Իրավունքի այդ ինստիտուտներից է եղել սեփականության ինստիտուտը:

IX-X դդ. ուժեղանում է մանր սեփականատերերի և ազատ համայնականների կախվածության պայմանը:

Աստիճանաբար մանր ազատ գյուղացիները կորցնում են իրենց տնտեսական ինքնուրույնությունը և կախվածության մեջ ընկնում ֆեոդալներից: Բյուզանդական կառավարությունը նպաստում է այդ պրոցեսի արագացմանը՝ ծառայող մարդկանց որոշակի պայմանով հող տրամադրելու միջոցով: Հողատիրության այս ձևը՝ պրոնին, նման էր Արևմտյան Եվրոպայում գոյություն ունեցող բենեֆիցին:

Սկզբնական շրջանում պրոնին տրվում էր միայն որոշակի ժամկետով, իսկ հետագայում դարձավ ժառանգական սեփականություն: Նրա տերն իր տիրություն իրականացնում էր դատական և վարչական գործունեություն: Այդ հողերի վրա ապրող գյուղացիները պետք է վճարեին բահրա և կատարեին կոռ:

Պարտավորական իրավունք: Հուստինիանոսի ժողովածուի մեջ ընդգրկված պարտավորական իրավունքի նորմերը բյուզանդական վերջին օրենսդրության մեջ շատ քիչ փոփոխության են ենթարկվել: Սակայն Բյուզանդական օրենսգրքերում քաղաքացիական շրջանառության կրճատման հետևանքով հռոմեական պարտավորական իրավունքի առավել բարդ ինստիտուտներ իրենց զարգացումը չգտան: Բյուզանդական իրավունքում պահպանվել է պարտավորությունների 2 տեսակ՝ պայմանագրերից և իրավախախտումներից բխող պարտավորություններ: Պահպանվել է նաև պայմանագրերի համակարգը: Բյուզանդական օրենսգրքերը մանրամասն կարգավորում են առուծախի, փոխանակման, փոխառության, վարձակալության, պահառության պայմանագրերը: Գործարքները մեծ մասամբ կնքվում էին գրավոր ձևով: Հատկապես մեծ ուշադրություն է դարձվել փոխառության պայմանագրին և,

մասնավորապես, փոխառության դիմաց տրվող տոկոսներին: Օրենսդրությամբ սահմանված էր տոկոսների առավելագույն չափ՝ տարեկան 12%: Արգելվում էր տոկոսի դիմաց տոկոսի գանձումը:

Ամուսնաընտանեկան իրավունք: Բյուզանդիայում ամուսնությունը կարգավորվում էր ուղղափառ եկեղեցական իրավունքի նորմերով: Այդ պատճառով էլ հռոմեական ամուսնաընտանեկան իրավունքի հետ համեմատած՝ Բյուզանդիայի ամուսնաընտանեկան իրավունքում առաջ եկան նոր գծեր: Բյուզանդիայում ամուսնությանը նախորդում էր նշանադրությունը, որն ուղեկցվում էր եկեղեցական արարողությամբ: Ամուսնությունը վավեր ճանաչվելու համար պահանջվում էր՝ 1) ամուսնական տարիքի հասած լինելը (տղամարդկանց համար 14 տարեկան, կանանց համար 12 տարեկան), 2) փեսացուի և հարսնացուի, նրանց ծնողների կամ էլ հոգաբարձուների համաձայնությունը, 3) միաժամանակ այլ անձի հետ ամուսնության մեջ չգտնվելը և 4) հարսնացուի ու փեսացուի միջև ազգակցական և արյունակցական կապի բացակայությունը: Թույլատրվում էր ամուսնանալ երեք անգամ:

Ամուսնալուծության համար հիմք կարող էին հանդիսանալ պետական հանցագործությունը, ամուսիններից մեկի ոտնձգությունը մյուսի կյանքի նկատմամբ, ամուսնական անհավատարմությունը և այլն:

Բացի դրանից, ամուսնալուծության հիմք կարող էր հանդիսանալ կնոջ քեթևաբարո վարքագիծը՝ այլ տղամարդկանց հետ խրախճանքների մասնակցելը, նրանց հետ չափազանց անկաշկանդ վարվելը, տանը չգիշերելը: Կինն իրավունք չուներ առանց ամուսնուն տեղյակ պահելու հաճախել թատրոն, ձիարշավ և այլ հասարակական վայրեր: Այդ կանոնների խախտումն ամուսնալուծության հիմք կարող էր հանդիսանալ:

Ամուսինների գույքային հարաբերությունների հիմնական գծերը պահպանվեցին նաև հետագայում:

Ժառանգական իրավունք: Բյուզանդական իրավունքը հռոմեականին մնան տարբերում էր ժառանգումն ըստ օրենքի և ըստ կտակի:

Կտակի ճանաչման համար, եթե այն ձևակերպվել էր գրավոր ձևով՝ ընդհանուր կանոնի համաձայն, անհրաժեշտ էր, որ կտակարարը լիներ գիտակից և ընդունակ իր կամքն ազատորեն արտահայտելու:

Կտակը հաստատվում էր վկաներով, որոնք ստորագրում և կնքում էին այն: Կտակը համարվում էր անվավեր, եթե այն կնքվել էր 14 տարեկանը չլրացած անձի, տկարամտի, հարբեցողի, հանցագործություն կատարածի, քրիստոնեությունից հրաժարված անձի կողմից:

Կտակի կազմման ժամանակ հայրն իր գույքից առանձնացնելով կնոջ օժիտը և նրա մինչամուսնական նվերները՝ պետք է գույքի որոշակի մաս

քողներ իր երեխաներին Գույքի մնացած մասը կտակարարը կարող էր տնօրինել իր հայեցողությամբ:

Ավելի տարածված էր ժառանգումն ըստ օրենքի: Օրինական ժառանգորդներ էին համարվում երեխաները: Եթե երեխաներ չկային, ժառանգությունն անցնում էր ժառանգատուի ծնողներին, իսկ եթե ծնողները մահացել էին՝ այլ մերձավորներին: Եթե չկային նաև այդպիսիներ, ժառանգման ենթակա գույքի մի մասը անցնում էր պետական գանձարանին, մյուս մասը՝ այրի կնոջը կամ նրա հարազատներին:

Քրեական իրավունք և դատավարություն: Քրեական իրավունքը կրում էր դասակարգային բնույթ: Դա արտահայտվում էր նրանով, որ նույն բնույթի և տիպի հանցագործությունների դեպքում տարբեր սուբյեկտների համար նախատեսված էին պատժի տարբեր տեսակներ (հաշվի էին առնում սուբյեկտի գույքային և սոցիալական պատկանելությունը):

Քրեա-իրավական նորմերով մինչև 7 տարեկան երեխան չէր կարող լինել հանցագործության սուբյեկտ: Ամենդսունակ վիճակում կատարված հանցագործությունների դեպքում պատիժ չէր նախատեսվում: Պատժից ազատվում էին նաև անգգույշ սպանությունների դեպքում: Որոշ դեպքերում օրենքը պատժից ազատում էր նաև այն անձանց, ովքեր կանխամտածված սպանություն էին կատարել (օրինակ, գիշերվա ժամին զոդություն կատարելիս գողին սպանելու դեպքում կամ կնոջ հետ սիրախաղի մեջ գտնվելու պահին հանցագործին սպանելու և այլն):

Քրեա-իրավական նորմերով պատժվում էին ոչ միայն կատարված հանցագործության, այլև հանցագործության նախապատրաստման համար:

Հանցագործություն կատարողի հետ պատժի էին ենթարկվում նաև հանցագործության մասնակիցները: Երկուրդ անգամ կատարված հանցագործության դեպքում նախատեսվում էին ավելի խիստ պատիժներ:

Բյուզանդական օրենսդրությամբ հայտնի էին հանցագործության հետևյալ տեսակները. 1) պետական, 2) կրոնական, 3) գույքային, 4) ընտանիքի և բարոյականության դեմ ուղղված, և 5) անձի դեմ ուղղված հանցագործություններ:

Հաշվի առնելով հանցագործության բնույթը, տիպը, սուբյեկտը և մի շարք կարևոր հանգամանքներ՝ օրենքը նախատեսում էր տարբեր տեսակի պատիժներ՝ մահապատիժ (գլուխը կտրելով կամ այրելով), մարմնական պատիժներ (կտրում էին քիթը, լեզուն, ականջը, ոտքը, ձեռքը և այլն), գույքի բռնագրավում, դրամական տուգանք, արտաքսում և այլն:

Բյուզանդիայում դատական քննության հիմնական ձևը հանդիսանում էր ինկվիզիցիոն պրոցեսը: Կիրառվում էր ծեծը:

Քրեական գործերի քննության ժամանակ դատավորները պարտավոր էին մեղադրյալին և վկաներին քննել առանձին-առանձին և նրանց ցուցմունքները ֆիքսել գրավոր տեսքով: Քրեական գործերին վկաների մասնակցությունը պարտադիր էր: Նշենք, որ վկա չէին կարող լինել մի շարք անձինք (օր.՝ անչափահասները, կանայք, վարձկանները, քեթամիտները, հարազատները, ծառաները, խուլ ու համրերը, հերետիկոսները, քրիստոնեության դեմ հրեաները և այլք): Ցուցմունքից առաջ վկան երդվում էր կեղծ ցուցմունք չտալու համար:

Կողմերը, դժգոհ լինելով դատարանի որոշումից, կարող էին բողոքարկել վերադաս ատյանին: Դատավարությունն ընթանում էր գրավոր: Ցուցմունքներն արձանագրվում էին:

Գ. ՖԵՈՂԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԸ ԱՐԵՎԵԼԷԻ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ

Արևելքում ֆեոդալականացման պրոցեսը տևել է մ.թ.ա. I հազարամյակի վերջից մինչև մ.թ. I հազարամյակի սկիզբը: Ստրկատիրական ֆորմացիայից ֆեոդալականին անցումը վկայող փոփոխությունները (Հնդկաստան, Չինաստան) համընկել են «բարբարոսների» հարձակումներին և բուդայականության տարածմանը: Մերձավոր Արևելքի մի շարք երկրներում ֆեոդալական ֆորմացիայի սկիզբը նշանավորող իրադարձություններ են մահմեդականության ծագումը և արաբական նվաճումները: Արևելյան ֆեոդալիզմին բնորոշ է մասնավոր ֆեոդալական շահագործման ասպարեզում արտատնտեսական հարկադրանքի համեմատաբար փոքր դերը, ինչպես նաև, որպես կանոն, ֆեոդալական խոշոր կոռային տնտեսության բացակայությունը: Նախաֆեոդալական տարրերը կրոնագաղափարախոսական վերնաշենքին հադորդել են առանձնահատուկ պահպանողականություն: Արևելքում ֆեոդալիզմի քայքայման ընթացքը զգալիորեն փոխակերպվել է եվրոպական կապիտալիզմի ազդեցությամբ: Ասիայի և Աֆրիկայի գրեթե բոլոր երկրներում ֆեոդալիզմը, որպես անցյալի մնացուկ, փոխակերպված ձևով պահպանվել է մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմը:

Արևելյան ֆեոդալական պետության կառավարման առավել տարածված ձև է եղել արևելյան բռնապետությունը (դեսպոտիա): Այն չպետք է հասկանալ բացարձակ իմաստով, այսինքն՝ իշխանությունը կենտրոնացված չէր մեկ մարդու՝ բռնապետի, ձեռքում: Իշխանությունն իրականացնելիս բռնապետը ղեկավարվում էր 1) իրավունքի և կրոնի նորմերով, 2) պետության և հասարակության մեջ տիրապետող վերնախավի և, հատկապես, կայսերական տան անդամների դիրքորոշմամբ:

Երբեմն, արևելյան ֆեոդալական երկրներում միապետի անձն

աստվածացվում էր, որը նույնպես ոչ բացարձակ իշխանության վկայությունն է:

Արևելյան ֆեոդալական պետությունների առանձնահատուկ գիծն իրավական և բարոյական նորմերի պահպանողականությունն էր, կայունությունը և ավանդականությունը:

ՉԼՈՒՄ 12

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԽԱՆԻՖԱԹԸ ԵՎ ՄՈՒՍՈՒՄԱՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Մ.թ.VII դարում արաբական ցեղերի մոտ, որոնք ապրում էին Արաբական թերակղզու վրա, նկատվեց տոհմացեղային կարգերի քայքայումը: Մասնավոր սեփականության հետևանքով ուժեղացավ գույքային անհավասարությունը և սոցիալական շերտավորումը: Հասարակությունը բաժանվեց իրարամերձ դասակարգերի: Ցեղերի առաջնորդները՝ շեյխերը, և ցեղերի ավագանիները՝ սալյաները, նվաճեցին օազիսի լավագույն հողերը և այնտեղ պահեցին մեծ քանակությամբ անասուններ, որոնք հսկայական եկամուտ էին բերում նրանց: Այս բնագավառում և ընդհանրապես լայնորեն կիրառվում էր ստրուկների աշխատանքը: Բարձրագույն պաշտոնների զբաղեցնելու իրավունքը վերապահվեց հարուստներին, որոնք էլ ժառանգաբար այն փոխանցում էին իրենց հաջորդներին:

Տոհմացեղային հարաբերությունների քայքայումն առանձնապես վառ դրսևորվեց Խիջազում (Կարմիր ծովի շրջակայքում գտնվող շրջան), որտեղ բնակվող ցեղերը զբաղվում էին ոչ միայն անասնապահությամբ, այլև՝ հողագործությամբ: Այս շրջանում էին գտնվում առևտրա-արհեստագործության խոշոր կենտրոն հանդիսացող Մեքքա, Յասրիբ և այլ քաղաքները, որոնցով անցել են առևտրական քարավանները: Քաղաքներում իշխում էին հարուստ վաճառականները:

Երկրի հասարակական, սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կյանքում հսկայական դեր է խաղացել կրոնը: Նոր կրոնի առաջացումը՝ իսլամը, կապված է Մուհամմեդի անվան հետ (մոտավորապես 570-632թ.թ.): Մուհամմեդը ձգտում էր նոր կարգ հաստատել և տարբերություն չէր տեսնում բոլոր ցեղերի միջև: Նրա կարծիքով, բոլոր ցեղերը, անկախ սոցիալական ծագումից, պարտավոր են միավորվել մեկ դրոշի տակ և

կազմել միասնական ժողովուրդ: Նրանց պետք է գլխավորել Ալլահի կողմից երկրի վրա ուղարկված կառավարիչը՝ մարգարեն:

VII դարի 20-30-ական թվականներին ավարտվել էր մուսուլմանական կրոնական համայնքի կազմակերպական ձևավորումը: Այդ համայնքի կազմակերպիչն էր Մուհամմեդը, որի կողմից ստեղծված ռազմական ջոկատների նպատակն էր պայքար մղել իսլամի դրոշի ներքո՝ երկրի միավորման համար: Մուհամմեդի ղեկավարած զինվորական-կրոնական կազմակերպության գործունեությունն աստիճանաբար վերածեց պետա-քաղաքական բնույթի:

Ընդհանուր առմամբ Մուհամմեդի ձեռնարկած միջոցառումները տվեցին իրենց արդյունքը: VII դ. կեսին Արաբիայի միավորումը հիմնականում ավարտված էր:

Հասարակական կարգը: Մուհամմեդի մահից հետո ազգակիցները և նրան մոտ կանգնած վաճառականներն իրենց նոր առաջնորդ ընտրեցին: Նոր առաջնորդը կոչվեց «մարգարեին փոխարինող»՝ խալիֆ: Նրա ղեկավարությամբ VII-VIII դդ. արաբները նվաճեցին հսկայական տերիտորիա՝ ներառելով Մերձավոր և Միջին Արևելքը: Արաբների գերիշխանությունը հաստատվեց նաև Հյուսիսային Աֆրիկայում և Հարավ-արևմտյան Եվրոպայի երկրներում:

Արաբական նվաճումներն արդյունք էին մի կողմից արաբական ցեղերի միավորման, մյուս կողմից՝ Սասանյան Իրանի և Բյուզանդիայի թուլացման:

Արաբները ներխուժել են Հայաստան (640 թվականին) և որոշ ժամանակ սահմանափակվել են միայն երկրի ասպատակությամբ: Արաբական խալիֆայության բուն տիրապետությունը Հայաստանում տևեց 701-ից մինչև 862 թվականը:

Նվաճված հողերի հետևանքով ստեղծվեց նոր պետություն՝ Արաբական խալիֆայություն: Նրա կազմի մեջ մտավ նաև բուն Արաբիան:

Նվաճված երկրների մեծ մասը սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, քաղաքական և իրավական բնագավառում զարգացման ավելի բարձր մակարդակի վրա էր գտնվում, քան Արաբիան: Դա նպաստեց վերջինիս համար տեղի ունեցած սոցիալական հեղաշրջումների արագացմանը, ֆեոդալիզմի ձևավորմանը: Այդ երկրներում արդեն հաթանակել էր ֆեոդալիզմը, մինչդեռ Արաբիայում դեռ պահպանվում էին տոհմացեղային մնացուկները: Հենց սա էլ համարվում է Արաբական ֆեոդալիզմի գլխավոր առանձնահատկությունը:

Երկրում հաղի գլխավոր սեփականատեր էր համարվում պետությունը (խալիֆը), որը հողային ֆոնդից գյուղացիներին կամ առանձին անձանց օգտագործման նպատակով տրամադրում էր հողեր:

Պետական սեփականությունը սեփականության տիրող ձևն էր: Դրան գուգահեռ գոյություն ուներ նաև հողի մասնավոր սեփականությունը:

Արաբական հասարակության դասակարգային կառուցվածքի առաջին աստիճանում կանգնած էին ֆեոդալները, որոնք համարվում էին տիրապետող դասակարգը: Նրանք զբաղեցնում էին բարձրագույն պաշտոններ, ունեին բազմաթիվ արտոնություններ:

Գյուղացիությունը բաժանված էր երկու մասի: Մի մասն ուղարկվում էր աշխատանքի նվաճված հողերի վրա՝ ազատվելով հարկերից: Նրանց տրվում էին մի շարք առավելություններ և արտոնություններ: Իսկ մյուս մասը, որը գուրկ էր որևէ արտոնությունից, աշխատանք էր կատարում տեղում և վճարում էր ծանր հարկեր:

Քաղաքային բնակչությունը միասեռ չէր: Այն բաժանված էր հարուստների և աղքատների: Հիմնական մասը զբաղվում էր առևտրով և արհեստագործությամբ:

Սոցիալական աստիճանի ամենաստորին կետում կանգնած էին ստրուկները, որոնք ենթարկվում էին ամենադաժան շահագործման: Ստրուկները ձեռք էին բերվում ռազմագերիներից, անազատներից, ինչպես նաև արտասահմանից՝ գնելու միջոցով:

Պետական կարգը: Խալիֆայությունում պետական ապարատը բավականին կենտրոնացված էր: Դրան շատ բանով նպաստեց այն հանգամանքը, որ երկրի հողային ֆոնդի զգալի մասը գտնվում էր պետության առաջնորդի ձեռքում:

Բարձրագույն իշխանությունը՝ հոգևոր (իմամաթ) և աշխարհիկ (եմիրաթ), գտնվում էր խալիֆի ձեռքում: Սկզբնական շրջանում խալիֆներին ընտրում էր մուսուլմանական վերնախավը (ընտրում էին իրենցից), իսկ հետագայում խալիֆի իշխանությունը դարձավ ժառանգական:

Արաբական պետությունը վերածվեց կենտրոնացված աստվածապետական միապետության:

Խալիֆի իշխանությունը սկզբունքորեն անսահմանափակ էր, իսկ իրականում նա պետք է հաշվի նստեր երկրի խոշոր ֆեոդալների հետ:

Պետական կառավարման կենտրոնական մարմիններ էին հանդիսանում հետևյալ գերատեսչությունները (ղլխավները).

1) Դիվան-ալ-Ջունդը, որը իրականացնում էր բանակի նախապատրաստման և զինման աշխատանքները: Նրա հսկողության տակ էին աշխատում աստիճանավորները,

2) Դիվան-ալ-Խարաջը, որը հսկում էր կենտրոնական ֆինանսական մարմնի գործունեությունը, զբաղվում զանազան ներմուծվող հարկերի և

այլ մուտքերի հաշվարկով,

3) Դիվան-ալ-Բարիդը, որը կառավարում էր փոստը, հաղորդակցությունը, ղեկավարում էր ճանապարհային շինարարությունը և այլն:

Գերատեսչության բարձրագույն աստիճանավորները նշանակվում էին խալիֆի կողմից և անմիջականորեն հաշվետու էին նրա առաջ: Նրանց մեջ առաջին տեղը զրավում էր վեզիրը, որն աստիճանաբար իր ձեռքում կենտրոնացրեց կարևորագույն գործերը:

Խալիֆայությունը բաժանված էր առանձին պլովինցիաների, որտեղ կառավարումն իրականացվում էր զինվորական կառավարիչների՝ էմիրների կողմից: Վերջիններս պատասխանատու էին միայն խալիֆին: Նրանց տրամադրության տակ էին գտնվում զինված ուժերը: Հատուկ վարձկան ջոկատները կրում էին ռստիկանական ծառայություն: Էմիրներին ենթարկվում էր տեղական ապարատը, վարչաֆինանսական գործունեությունը:

Արաբական խալիֆայությունն աչքի էր ընկնում իր բանակով: Խալիֆները ժողովրդական շարժումները ճնշելու մայատակով ստեղծել էին մաս վարձկան ջոկատներ:

Երկրում բարձրագույն դատավորը խալիֆն էր: Նա կարող էր քննել ցանկացած գործ և կայացնել որոշում: Սակայն պրակտիկայում հազվադեպ էին այդպիսի գործեր պատահում: Իրականում բարձրագույն դատարանն աստվածաբանների հայտնի կոլեգիան էր, որը միաժամանակ իրավագետների միություն էր: Այն խալիֆի անունից նշանակում էր դատավորներին՝ կադիներին, և տեղերում դատավորների գործունեությունը հսկող, հատուկ լիազորված անձանց: Թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը հոգևորականության ներկայացուցիչներն էին:

Կադիներն օժտված էին լայն իրավասություններով: Նրանց որոշումներն ու դատավճիռները վերջնական էին և բողոքարկման ենթակա չէին, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ միջամտում էր խալիֆը:

Ոչ մուսուլմանական բնակչությանը սովորաբար դատում էին նրանց հոգևորականության ներկայացուցիչները:

Ավելացնենք, որ VIII դարի վերջում արաբական խալիֆայությունում նկատվում էր երկրի բուլացման և մասնատման միտում: Տեղական առաջնորդներն աստիճանաբար չէին ենթարկվում խալիֆին: Էմիրները լայն հնարավորություն ունեցան ստեղծելու հզոր, բազմաբանակ զորք և հարկերը հավաքել միայն իրենց համար:

Խալիֆայության քայքայումը դարձավ ժամանակի գլխավոր խնդիրը: Դրան մպաստեցին մաս արտաքին պայմանները. VIII դ. երկրորդ կեսին

Իսպանիայում Կորդովյան էմիրայությունը անկում ապրեց, որից հետո հաջողության հասան Խունիսը և Մարոկկոն: XI դարի կեսին նրանից անջատվեց Նգիպտոսը: Խալիֆը պահպանեց իր իշխանությունը միայն Արաբիայում և Միջագետքի մի մասի վրա:

2. ԻՐԱԿՈՒՆԶԻ ՅԻՄԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Խալիֆաթի առաջացման հետ մեկտեղ ձևավորվում է նաև նրա իրավունքը՝ շարիաթը (շարիա՝ արաբերեն նշանակում է «պատշաճ ճանապարհ»): Իրավունքը ձևավորվեց որպես կրոնի կարևորագույն մաս: Նրա հիմնական աղբյուրներն էին.

1) 'Լուրանը՝ իսլամի սուրբ գիրքը: Դրանում ընդգրկված պատվիրանները կրոնա-բարոյական և խրատական բնույթ ունեն,

2) Սուննան, որը պատվիրանների (խադիսների) ժողովածու է՝ Մուհամմեդի արարքների և իմաստուն ասույթների մասին,

3) Իջման՝ որոշումներ, որոնք տարբեր հարցերի վերաբերյալ կայացնում էին հեղինակավոր մուսուլման իրավագետները,

4) Ֆետվան՝ բարձրագույն հոգևորականների գրավոր եզրակացությունն աշխարհիկ իշխանությունների հասարակական կյանքի առանձին հարցերին վերաբերող որոշումների մասին:

Հետագա ժամանակաշրջանում իսլամի տարածման հետ մեկտեղ ստեղծվեցին իրավունքի այլ աղբյուրներ՝ խալիֆի կարգադրություններն ու հրամանագրերը (ֆիրմանները), տեղական սովորույթներն ու այլ աղբյուրներ, եթե դրանք, իհարկե, չէին հակասում իսլամին:

Աստիճանաբար նկատվում էր իրավական նորմերի համախմբման միտում:

Մուսուլմանական իրավունքը ելնում էր այն հանգամանքից, որ մարդկանց գործունեությունը վերջին հաշվով պայմանավորված է «աստծո անկեղծությամբ», բայց դա չի բացառում, որ մարդիկ իրենք ընտրեն իրենց արարքների կատարման ուղղությունը: Եվ եթե որևէ մեկը շեղվում էր պատշաճ ճանապարհից, նա արժանանում էր պատժի: Յուրաքանչյուր մարդու գործունեությունը դիտվում էր որպես՝ 1) խիստ պարտադիր, 2) ցանկալի, 3) թույլատրելի, 4) անցանկալի, բայց ոչ պատժելի, 5) արգելվող և խիստ պատժվող:

Այս բաժանումը կարևոր էր հատկապես իսլամի արժեքները պաշտպանելու համար: Այդ արժեքներն էին. կրոնը, կյանքը, միտքը, սերունդների շարունակությունը, սեփականությունը:

Իրավունքը, ելնելով այդ արժեքների դեմ կատարված

ռունձգություններից, իրավախախտումները բաժանում էր երեք տեսակի՝

1) հանցագործություններ, որոնք ուղղված էին կրոնի և պետության դեմ, և որոնց կատարման դեպքում նախատեսվում էր մահապատիժ,

2) հանցագործություններ, որոնք ուղղված էին առանձին անձանց դեմ: Նման հանցագործությունների դեպքում սահմանված էր կոնկրետ սանկցիա,

3) իրավախախտումներ, որոնց համար պատժի տեսակը օրենքով նախատեսված չէր: Պատժի կոնկրետ տեսակի սահմանման իրավունքը վերապահված էր դատարանին:

Կրոնի դեմ ուղղված հանցագործություններից ավելի շատ տարածված էր աստվածահայեցողությունը, աստծուն անարգելը: Առանձին անձանց դեմ ուղղված հանցագործություններից տարածված էր դիտավորյալ սպանությունը: Նման դեպքերում սահմանված պատիժը ավտերմատիվ բնույթ էր կրում: Սպանվողի հարազատներին էր իրավունք տրվում ընտրելու պատժի տեսակը:

Ընդհանրապես հաշվի էր առնվում հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը: Անգգույշ սպանությունների դեպքում հանցագործը տուգանվում էր և ենթարկվում կրոնական քափության:

Մարմնական վնասվածքների դեպքում հանցագործները պատժվում էին տալիանի սկզբունքով: Կողոպուտի դեպքում կտրում էին ձեռքը (կային նաև սահմանափակումներ. օր., գինու, խոզի կողոպուտի դեպքում նման պատիժ նախատեսված չէր):

Դատավարությունը մոսուլմանական իրավունքում կրում էր մեղադրական բնույթ: Գործը հարուցվում էր ոչ թե պետության, այլ շահագրգռված անձանց անունից: Դատական գործը քննվում էր իրապարակորեն, որին կայուղ էին մասնակցել բոլոր ցանկացողները: Կողմերը հանդես էին գալիս առանց պաշտպանների: Դատավարությունը բանավոր էր: Հետագայում՝ Աբասիդի կառավարման տարիներին, միայն քաղաքացիական գործերով կազմվեցին դատական արձանագրություններ: Դատական պրոցեսն անրնդհատ բնույթ էր կրում: Այն պետք է ավարտվեր նույն օրը: Դատական վեճերը լուծվում էին միանձնյա կարգով: Քրեական և քաղաքացիական գործերի միջև տարբերություն գոյություն չուներ:

Ապացույցներ էին հանդիսանում վկաների ցուցմունքները, երբույնը, խոստովանումը:

Սեփականության իրավունք: Շարիաթը պաշտպանում էր սեփականության իրավունքը: Սեփականատիրական հարաբերությունները կարգավորվում էին առանձին նորմերով: Երկրում հողատիրության հիմնական ձևերն էին հանդիսանում՝ 1) Խիջազը, որտեղ, ըստ

պատվիրանների, ապրում էր Մուհամմեդը, և որոնց համար սահմանվել էր հատուկ իրավական ռեժիմ: Այս հողերի վրա կարող էին բնակվել միայն մուսուլմանները, վճարելով տասնորդ: 2) Վակլֆ հողեր, որոնք օգտագործվում էին մուսուլմանական դպրոցներին, կրոնական կազմակերպություններին ծառայելու և բարեգործության նպատակներով: Դրանք ազատվում էին հարկերից: Վակլֆ կարող էր լինել նաև այլ անշարժ և շարժական գույք: 3) Մուլք՝ հողեր, որոնք իրենց տերերի իրավասության համաձայն կարող էին նույնացվել մասնավոր սեփականատիրական հողերի հետ: 4) Իկտա՝ հողեր, որոնք դրանց վրա ապրող բնակչության հետ միասին ժամանակավորապես շնորհվում էին այս կամ այն ծառայության դիմաց: Այդ հողերին տիրապետող իրավունք ունեթ գյուղացիներից հարկեր գանձել:

Պարտավորական իրավունք: Շարիաթում պարտավորական իրավունքը լիակատար ձևավորված չէ: Պարտավորությունները լինում են ժամկետային և անժամկետ, հատուցելի և անհատուցելի, միակողմանի և բազմակողմանի: Առավել տարածված էին միակողմանի պարտավորությունները:

Պայմանագիրը, ըստ շարիաթի, դիտվում էր որպես փոխադարձ համաձայնություն կողմերի միջև: Այն կարող էր արտահայտվել ցանկացած տեսքով՝ փաստաթղթով, ոչ պաշտոնական նամակով կամ բանավոր:

Անվավեր էին անբարյոյական նպատակներով կնքված պայմանագրերը կամ այն պայմանագրերը, որոնք կնքված էին շրջանառությունից հանված գույքի վերաբերյալ:

Հայտնի են առուծախի, վարձակալության, հատկապես հողի վարձակալության պայմանագրերը:

Շարիաթը պարունակում էր դրույթներ, որոնք դատապարտում էին վաշխառությունը, սակայն պրակտիկայում այն գրեթե չէր պահպանվում: Չէր թույլատրվում պարտքի դիմաց պարտապանին վաճառել ստրկության:

Ամուսնաընտանեկան և ժառանգական իրավունք: Մուսուլմանական կրոնը և շարիաթը չամուսնանալը դիտում են անցանկալի երևույթ, իսկ ամուսնությունը՝ որպես կրոնական պարտականություն: Ամուսնությունը դիտվում էր որպես յուրահատուկ առևտրական գործարք: Ամուսնության համար ձևականորեն պահանջվում էր կողմերի համաձայնությունը: Սակայն փաստորեն այն կախված էր աղջկա հոր համաձայնությունից, որը պտակելով աղջկան՝ փեսայից ստանում էր մեծ գումար:

Դուրանը թույլատրում է մուսուլմաններին ունենալ միաժամանակ չորս կին: Կինը պարտավոր էր զբաղվել տնային տնտեսությամբ, դաստիարակել երեխաներին:

Ամուսնալուծության դեպքում առավելությունը տրվում է տղամարդուն, որը կարող էր ամուսնալուծվել նույնիսկ առանց որևէ պատճառի: Կինը կարող էր հասնել ամուսնալուծության միայն դատարանի միջոցով՝ ունենալով միայն հիմնավոր պատճառներ (ամուսինն ունի ֆիզիկական թերություններ, չի կատարում ամուսնական պարտականությունները և այլն):

Շարիաթը նախատեսում էր ժառանգության երկու կարգ՝ ըստ օրենքի և ըստ կտակի: Կտակը կարող էր արտահայտվել բանավոր (երկու վկայի ներկայությամբ) կամ գրավոր:

ՊԼՈՒՆ 13

ՖԵՆՈԴԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ՃԱՊՈՆԻԱՅՈՒՄ

Ճապոնիայի պետության և իրավունքի պատմությունը բաժանվում է հետևյալ ժամանակաշրջանների. 1) վաղ ֆեոդալիզմի (VI-XII դդ.), 2) զարգացած ֆեոդալիզմի (XII-XVII դդ.) և 3) ուշ ֆեոդալիզմի (XVII-XIX դ. I կեսը), որոնցից յուրաքանչյուրն առանձնանում է իր հասարակական, պետական և իրավական կարգով:

1. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԲՆՈՐՈՇ ԳԾԵՐԸ

Ա) Վաղ ֆեոդալիզմի շրջան: Ճապոնիայում վաղ ֆեոդալական պետության կազմավորմանը նախորդեց նախնադարյան-համայնական կարգերի քայքայումը և դասակարգային հասարակության առաջացումը:

III-VII դդ. հասարակության մեջ առանձնանում էր տոհմային ազնվականությունը:

VI-VII դդ. տոհմային համայնքը տեղը զիջում է գյուղական համայնքին, որտեղ պարբերաբար հողի բաժանումներ էին կատարվում: Յուրաքանչյուր ընտանիքի տրվում էր որոշակի հողակտոր ժամանակավոր օգտագործման համար: Լավագույն հողերը տրվում էին տոհմացեղային ազնվականությանը:

Ճապոնիայում ամենաազդեցիկ տոհմը նշված ժամանակաշրջանում Տայկա տոհմն էր, որի թագավորության շրջանը սկսվում է 645 թվականից: Այդ շրջանից էլ սկսվում է կենտրոնացված պետության կազմավորման և ռեֆորմների անցկացման պրոցեսը:

Ռեֆորմներով սահմանվեց միասնական պետական հարկ: Գյուղացիներին տրվում էր հողաբաժին, որը լքելու իրավունք չունեին: Այն օգտագործելու համար գյուղացին պետությանը պարտավոր էր վճարելու հարկեր: Դրա հետ մեկտեղ ձևավորվեցին ազատվեցին անազատ հողագործները և կիսաազատ արհեստավորները: Ստրուկներն ազատ չէին:

Հողի պետական ֆեոդալական սեփականության և գյուղացիության բաժնեհողային հողօգտագործման համակարգը չէր նշանակում հողերի հավասար վերաբաժանում: Լավագույն հողերը, ինչպես և առաջ, գտնվում էին ֆեոդալական ազնվականության ձեռքում: Հողերի մեծ մասը գյուղացիների հետ միասին դարձավ կայսերական տների և բուդայական վանքերի սեփականությունը:

Հողօգտագործման համակարգը մեծ տարածում չգտավ Ճապոնիայում:

Երկրում հասարակության ֆեոդալականացման պրոցեսը նպաստեց հողային համակարգի քայքայմանը: Այդեն X դ. դադարեցվեցին հողերի սարքերական բաժանումները: Տիրապետող ձևը դարձավ ֆեոդալական կալվածքը (սյոեն):

Նոր կալվածքային համակարգը վերացրեց երկրի քաղաքական մասնատվածության և խոշոր ֆեոդալական կալվածքների ամրապնդման ճանապարհին եղած խոչընդոտները:

Տայրա և Մինամուրո տոհմերի միջև իշխանության համար մղված պայքարը XII դ. հաղթանակ բերեց Մինամուրո տոհմին:

Բ) Ջարգացած ֆեոդալիզմի շրջան: XIII դ. արդեն Ճապոնիայում ձևավորվում են ավատական հարսբերությունները: Դեռևս XII դարում ֆեոդալ դասակարգը բաժանվում էր արտոնյալ խմբերի՝ զինվորական առաջնորդների (սյոգունովների) անմիջական վասալներ և ֆեոդալական կալվածքների, վանքերի ու տաճարների վասալներ:

Ֆեոդալական աստիճանակարգի ներքևում կանգնած էր հասարակ ժողովուրդը՝ գյուղացիները, արհեստավորները և առևտրականները: Գյուղացիների ֆեոդալական շահագործման առավել տարածված ձևը ռենտան էր, որը խլում էր գյուղացուց բերքի 50-60%-ը: Չնայած դրան՝ XIII-XIV դդ. դեռևս չէր ավարտվել գյուղացիների լիակատար ճյուղացման պրոցեսը:

XV-XVI դդ. երկրի տնտեսական կյանքում տեղի ունեցան զգալի տեղաշարժեր, որոնք նպաստեցին արհեստների ու առևտրի զարգացմանը, որն էլ իր հերթին խթանեց քաղաքների աճմանն ու զարգացմանը և տեղական շուկաների ստեղծմանը: Իշխանների տիրույթներում վերջնականորեն հաստատվեցին խոշոր, տնտեսապես հզոր ֆեոդալական տնտեսություններ:

Ֆեոդալական մասնատվածության շրջանում զգալիորեն փոփոխվեց նաև գյուղացիների իրավական վիճակը: Գնալով ծանրանում էր նրանց դրությունը: Բարձրացված հարկերը, լրացուցիչ պարեհակների ու հարկադրական աշխատանքի կատարումն էլ ավելի վատթարացրին ֆեոդալիզմի կաթսայում գալարվող գյուղացու վիճակը: Ստեղծված

իրադրության մեջ նրանք հաճախ էին դիմում հակաֆեոդալական շարժման որր նպատակ ուներ ազատություն բերել գյուղացիներին: Այդ շարժումներից մեկը տեղի ունեցավ 1485թ. Յամասիրո պլովինցիայում: Այստամբության արդյունքն եղավ այն, որ այդ պլովինցիայում ստեղծվեց գյուղացիական կառավարություն (ժողովրդական խորհրդակցություն), որը գոյատևեց ութ տարի:

Գ) Ուշ ֆեոդալիզմի շրջան: XVI դ. վերջերին Ճապոնիան կենտրոնացված ֆեոդալական բացարձակ պետություն էր: Երկրում արագ քափով զարգանում են արհեստագործությունը և առևտուրը: Գնայած ֆեոդալական սահմանափակումներին՝ Ճապոնիայում սկսեցին երևալ կապիտալիստական արդյունաբերության առաջին ծիլերը: Տնտեսական կյանքում տեղի ունեցած փոփոխությունները նպաստեցին միասնական ազգային շուկայի ստեղծմանը:

Նպաստավոր պայմաններ էին ստեղծվել նաև քաղաքական միավորման համար: Նշված ժամանակաշրջանում երկրում գոյություն ունեին չորս դասեր՝ սամուրայներ (զինվորական մանր ազնվականներ), գյուղացիներ, արհեստավորներ և առևտրականներ:

Ֆեոդալական աստիճանակարգը գլխավորում էր միապետը, որը տիրում էր երկրի հողերի 1/4 մասին և առևտրի խաշոր կենտրոններին:

Խոշոր իշխանները բաժանվում էին երկու կատեգորիաների: Դրանցից մեկն ակտիվորեն մասնակցում էր կառավարմանը, զբաղեցնում բարձր պաշտոններ, իսկ մյուսը հեռու էր կանգնած կառավարման գործերից:

Ֆեոդալական աստիճանակարգի ստորին սանդուղքում կանգնած էին արհեստավորներն ու առևտրականները, որոնց դերը գնալով մեծանում էր:

Ճապոնիայի ֆեոդալական հասարակության մեջ ամենաշահագործվող մասը գյուղացիությունն էր:

XVI դ. վերջին վերջնականապես ձևավորվեց ճորտատիրությունը: Գյուղացիական ելույթները հաճախակի բնույթ էին կրում: 1601-1867թթ. Ճապոնիայում տեղի է ունեցել 1640 գյուղացիական ելույթ:

XVIII դ. նկատվում է ֆեոդալիզմի քայքայման պրոցեսը: Կապիտալիզմն իրեն զգացնել է տալիս հատկապես բուրժուական հեղափոխությունից հետո (1867-1868թթ.), երբ տապալվեց սյոգունի կառավարությունը, և իշխանությունն անցավ բուրժուա-կալվածատիրական խմբավորմանը:

2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԲՆՈՐՈՇ ԳԾԵՐԸ

Ա) Վաղ ֆեոդալիզմի շրջան: Տայկայի ռեֆորմները, որոնք վաղ

Ֆեոդալական ճապոնիայի համար ունեին քաղաքական հեղափոխության նշանակություն, զգալիորեն կարգավորեցին մաս պետական կարգը: Ըստ ռեֆորմների, պետության գլուխ է համարվում միապետ-իմաստունը՝ աստծու կամակատարը: Երկրի ամբողջ բնակչությունը ենթարկվում էր նրան: Միապետի իշխանությունը ժառանգական էր:

Միապետին կից ստեղծվեցին իշխանության կենտրոնական և տեղական մարմինները: Կարևոր տեղ էր զբաղում բարձրագույն պետական խորհուրդը (Դաձյոկան)՝ առաջին նախարարի գլխավորությամբ: Դրան ենթարկվում էր ավելի քան ութ գերատեսչություն, որոնցից գլխավորներն էին զինվորականը, դատականը և ֆինանսականը:

Չնայած միապետն աստվածացվում էր, բայց նրա իշխանությունն անսահմանափակ չէր: Նա իշխանությունը բաժանում էր խոշոր ֆեոդալական տների առաջնորդների միջև:

Սկսած 645 թվականից՝ երկիրը բաժանվեց առանձին պրովինցիաների և գավառների, որոնց ղեկավարում էին միապետի կողմից՝ տեղական ազնվականությունից նշանակված կառավարիչները:

Վաղ ֆեոդալական ճապոնիայում ձևավորվում է մշտական բանակը, որը բաղկացած էր հիմնականում գյուղացիներից: Ստեղծվում է սամուրայների հատուկ ռազմա-ֆեոդալական դասը, որը հանդիսանում է խոշոր ֆեոդալների վասալը և նպատակ ուներ ճնշելու գյուղացիական շարժումները:

Բ) Ջարգացած ֆեոդալիզմի շրջան: Ճապոնիայում զարգացած ֆեոդալիզմի շրջանում առաջին անգամ ստեղծվում է կառավարման ապարատ՝ Բակուֆու, որը գործում էր նոր մայրաքաղաքում՝ Կամակուրայում:

Կառավարման ապարատը բաղկացած էր վարչական, զինվորական և դատական պալատներից և իրականացնում էր օրենսդրական, զինվորական և դատական գործունեություն:

Բոլոր պրովինցիաներում նշանակվեցին զինվորական նահանգապետեր կամ հովանավորներ, որոնք հետևում էին կենտրոնական կառավարման օգտին պարիսկների կատարմանը, ղեկավարում էին տեղական կայագործերը, տեղերում իրականացնում էին դատական և ոստիկանական իշխանությունը:

Բակուֆուի դերը XV դարում զգալիորեն թուլացավ: Դրան զուգահեռ մեծանում էր բուսյական եկեղեցու նշանակությունը, որը պետության ներսում հավակնում էր անկախության:

Գ) Ուշ ֆեոդալիզմի շրջան: Պետության գլուխ կանգնած էր սյոգունը՝ գորավարը: Զինվորական ուժերի դերն այս ժամանակաշրջանում էլ ավելի է

մեծանուն:

Բալուֆուին կից տեղեկում է գյուղավորված բյուրեղյատական ոստիկանական ապարստո: Երկրում գոյություն ունեւ սամուրայների հատուկ դասը, որից համարվում էր սյոգունի հաշվառման, վարչական և հարկային ապարստը:

Բարձրագույն աստիճանավորներին էին ենթարկվում ֆինանսական ապարստը, արտաքին հարաբերությունները և կայսերական պալատը:

Երբեմն սահմանվում էր հատուկ պաշտոն՝ գլխավոր ռեգենտ կամ գլխավոր նախարար, որը կոչվում էր բայրո:

Ճապոնիան ոստիկանական պետություն էր, որը դաժանորեն ճնշում էր ցանկացած հակաֆեոդալական շարժում:

Կայսերական պալատի պահպանման համար նշանակվել էր հատուկ կառավարիչ:

Ստեղծվեց հետախուզման հատուկ համակարգ, որն իրականացնում էր գաղտնի ոստիկանական հսկողություն բոլոր աստիճանավորների և երկրի ամբողջ բնակչության վրա:

Պետական ապարստում մեծ դեր խաղաց բանակը, որը ենթարկվեց զգալի փոփոխությունների: Նրա կազմից աստիճանաբար հեռացրին գյուղացիներին: Դա բացատրվում էր նրանով, որ գյուղացիական ելույթների սարսափեցրին իշխանություններին: Նրանք, վախենալով զինված գյուղացիներից, 1591 թվականին վեյցնականապես գյուղացիներին արգելեցին դառնալ զինվոր:

Պետական ապարստը բոլոր դեպքերում ծառայում էր իշխանություններին:

3. ԻՐԱՎՈՒՆԵԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

Աղբյուրները: Իրավունքի կարևոր աղբյուր է հանդիսացել սովորույթը: Հետագայում հանդես եկան ճապոնական կայսրերի հրամանագրերը, որոնց փոխարեն XII դարից կիրառելի դարձան կառավարության կարգագրերը և հրահանգները: Դրանք հրապարակվեցին առանձին ժողովածուներով և կաշվեցին օրենսգրքեր: Այդպիսի օրենսգրքերից էր 17 հոդվածներից բաղկացած «Կեմնի տարիների օրենսգիրքը» (1334-1338թ.թ.), որը, ըստ էության, երկրորդ սյոգունյան դինաստիայի յուրահատուկ քաղաքական ծրագիրն էր:

Իրավունքի աղբյուրների թվին է պատկանում նաև դատական նախադեպը:

Սեփականության իրավունք: Ճապոնիայում հողի նկատմամբ

սեփականության իրավունքը լայն տարածում գտավ: Սկզբնական շրջանում ֆեոդալական կենտրոնացված պետությունը հենվում էր հողի պետական ֆեոդալական սեփականության և գյուղացիության բաժնեհողային հողօգտագործման համակարգի վրա:

X դ. հաստատվեց հողի մասնավոր ֆեոդալական սեփականությունը. Տիրապետող ձևը դարձավ ֆեոդալական կալվածքը (սյոբեն):

Պարտավորական իրավունք: Պարտավորությունների առաջացման հիմք են հանդիսանում՝ պայմանագրերը: Առավել տարածված պայմանագրերից էր՝ առ ու ծախի պայմանագիրը, որի օբյեկտ էր հանդիսանում ցանկացած գույք, այդ թվում նաև հողը: Չնայած կառավարությունը հրապարակել էր բազմաթիվ որոշումներ, որոնցով սահմանափակվում էր հողի առ ու ծախը, այնուամենայնիվ այն մեծ չափերի հասավ:

Հայտնի են նաև նվիրատվության, փոխառության, վարձակալության և մի շարք այլ պայմանագրեր, որոնցից աչքի էր ընկնում ինչպես պետական. այնպես էլ մասնավոր հողերի վարձակալության պայմանագիրը: Ուշ ֆեոդալիզմի շրջանում վարձակալներ էին համարվում աղքատ գյուղացիները:

Ամուսնաընտանեկան իրավունք: Ճապոնիայում ընտանիքը, որպես կանոն, նահապետական բնույթ էր կրում: Մեծ ընտանեկան համայնքի մեջ մտնում էին մի քանի փոքր ընտանիքներ: Ընտանիքի գլուխ կանգնած էր նահապետը, որն ուներ մեծ իշխանություն ընտանեկան համայնքի բոլոր անդամների վրա: Առանց նրա համաձայնության ընտանիքում չէր կայող կատարվել ամուսնություն, ամուսնալուծություն կամ որդեգրում:

Երեխաները պարտավոր էին ծնողների առաջ, որսնք, եթե ոչ օրենքով, ապա սովորույթի ուժով իրավունք ունեին երեխաներին վաճառել ստրկության և նույնիսկ սպանել:

Ընտանիքում հատուկ կարգավիճակում էր ավագ որդին, որն ընտանեկան գույքի նկատմամբ ուներ ժառանգական իրավունք:

Ամուսնաընտանեկան հարաբերություններում ամուսինն ավելի արտոնյալ վիճակում էր, քան կինը: Նա ցանկացած պահին կարող էր ամուսնալուծվել, եթե, իհարկե, ընտանիքի գլուխը համաձայն կլիներ դրա հետ: Կնոջ կողմից ամուսնական անհավատարմությունը համարվում էր հանցագործություն: Մինչդեռ ամուսնու արտաամուսնական կապերը դիտվում էին բարոյական երևույթ:

Ամուսնաընտանեկան իրավունքում մեծ տեղ էր գրավում որդեգրման ինստիտուտը: Որդեգրումը համատարած բնույթ էր կրում:

Հանցագործությունները, պատիժները և դատավարությունը:

Ճապոնիայում պատժական համակարգը ձևավորվել էր դեռևս վաղ ֆեոդալիզմի շրջանում:

Առավել տարածված հանցագործություններ էին պետության, սեփականության, անձի և ընտանիքի դեմ ուղղված հանցագործությունները, որոնց դեպքում նախատեսված էին պատժի տարբեր տեսակներ: Դրանք էին մահապատիժը, մարմնական պատիժները, աքսորն ու արտաքսումը, տանջալի աշխատանքի ուղարկելը և այլն: Մահապատիժը իրականացվում էր տարբեր եղանակներով ու մեթոդներով:

Պատիժներն ունեին սարսափեցնելու նպատակ և կիրառվում էին խստությամբ:

Երկար ժամանակ, մինչև 1880 թ., Ճապոնիայում պահպանվեց արյան վրեժի կիրառումը: Երեխաները կամ բռնները կարող էին տեղն ու տեղը սպանել իրենց ծնողների սպանողներին: Եթե մարդասպանը թաքնվում էր, ապա կարող էին սպանել նրա հարազատներից որևէ մեկին:

Պատիժը նշանակելիս հաշվի էին առնում դասակարգային պատկանելությունը, հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը և մի շարք այլ կարևոր հազամանքներ:

Դատավարությունը Ճապոնիայում կրում էր մեղադրական բնույթ: Տուժողն ինքն էր դատարան ներկայացնում հայց:

Որպես ապացույց ընդունելի էր մեղադրյալի ինքնախոստովանումը: Լայնորեն կիրառվում էր ծեծը, որը վերջնականապես վերացվեց 1880թ. քրեական օրենսգրքով:

Դատավարության ընթացքում օգտագործում էին նաև լրտուներին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խոսք	3
Ներածություն	
1. Պետության և իրավունքի ընդհանուր պատմության առարկան, մեթոդը և պարբերացումը	4
2. Տոհմատիրական կարգերի քայքայումը և պետության առաջացումը	7
Բաժին ստաջին: Ստրկատիրական պետության և իրավունքի պատմություն	
Հին արևելյան և հունա-հռոմեական քաղաքակրթության պետության և իրավունքի սկզբնավորման ու զարգացման առանձնահատուկ գծերը	12
Գլուխ 1. Հին Նգիպտոսի պետության և իրավունքի պատմություն	
1. Հասարակական և պետական կարգը	16
2. Հին Նգիպտոսի իրավունքի հիմնական գծերը	20
Գլուխ 2. Հին Բաբելոնի պետության և իրավունքի պատմություն	
1. Հասարակական և պետական կարգը	23
2. Իրավունքի հիմնական գծերը	26
Գլուխ 3. Հին Հնդկաստանի պետություն և իրավունքի պատմություն	
1. Հնդկաստանի պետության պատմության պարբերացումը և հասարակական կարգը	30
2. Իրավունքի հիմնական գծերը	33
Գլուխ 4. Հին Չինաստանի պետության և իրավունքի պատմություն	
1. Պետության հիմնական գծերը	38
2. Իրավունքի հիմնական գծերը	43
Անտիկ աշխարհի երկրների պետության և իրավունքի պատմություն	
Գլուխ 5. Հին Հունաստանի պետությունը և իրավունքը	46
1. Աթենական պետության և իրավունքի առաջացումը	47
2. Աթենական պետությունը և իրավունքը մ.թ.ա. V-IV դդ.	50
3. Իրավունքը և նրա բնույթը գծերն Աթենքում	54
4. Պետության և իրավունքի առաջացումը Սպարտայում	56
5. Իրավունքը և նրա հիմնական գծերը	59

Գլուխ 6. Հին Հռոմի պետության և իրավունքի պատմություն	61
1. Հռոմը թագավորության շրջանում (մ.թ.ա. 754-510 թթ.)	62
2. Հռոմեական հանրապետությունը	65
3. Հռոմեական հանրապետության ճգնաժամը և անցումը միապետության	68
4. Հռոմը կայսրության շրջանում (մ.թ.ա. 27-մ.թ. 476 թթ.)	70
5. Հռոմեական իրավունքի բնորոշ գծերը	72
Բաժին երկրորդ: Ֆեոդալական պետության և իրավունքի պատմություն	
Ա. Ֆեոդալական պետությունը և իրավունքն Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում	
Ընդհանուր բնութագիր	78
Գլուխ 7. Ֆրանկների պետությունը և իրավունքը	
1. Ֆրանկների պետության առաջացումը	92
2. Ֆրանկների պետությունը VI-IX դարերում	93
3. Իրավունքի հիմնական գծերը	101
Գլուխ 8. Ֆրանսիայի պետությունը և իրավունքը	
1. Ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջան	105
2. Դասաներկայացուցչական միապետություն	113
3. Բացարձակ միապետության ժամանակաշրջան	120
4. Իրավունքի հիմնական գծերը	122
Գլուխ 9. Գերմանիայի պետությունը և իրավունքը	
1. Վաղ ֆեոդալական պետությունը (IX-XII դդ.)	130
2. Գերմանիան ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանում (XIII-XIX դդ.)	130
3. Իրավունքի հիմնական գծերը	140
Գլուխ 10. Անգլիայի պետությունը և իրավունքը	
1. Վաղ ֆեոդալական պետությունն Անգլիայում (V-XI դդ.)	140
2. Պետությունը ֆեոդալիզմի ծաղկման շրջանում (XI-XIII դդ.)	140
3. Դասաներկայացուցչական միապետությունն Անգլիայում (XIII-XV դդ.)	150
4. Բացարձակ միապետությունն Անգլիայում (XV-XVII դդ.)	150
5. Իրավունքի հիմնական գծերը	150
Բ. Ֆեոդալական պետությունը և իրավունքը Բյուզանդիայում	
Գլուխ 11. Պետությունը և իրավունքը Բյուզանդիայում	
1. Արևելյան Հռոմեական կայսրության ծագումը և զարգացումը	160
2. Իրավունքի հիմնական գծերը	160
Գ. Ֆեոդալական պետությունը և իրավունքը Արևելքի երկրներում	
Ընդհանուր բնութագիր	170
Գլուխ 12. Արաբական խալիֆաթը և մուսուլմանական իրավունքը	

1. Պետության հիմնական գծերը 17
 2. Իրավունքի հիմնական գծերը 18
- Գլուխ 13. Ֆեոդալական պետությունը և իրավունքը
Ճապոնիայում
1. Հասարակական կարգի բնույթը գծերը 20
 2. Պետական կարգի բնույթը գծերը 21
 3. Իրավունքի հիմնական գծերը 22

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

181... ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԷՑԼ.

281 (Ստրկատիրության և ֆեոդալիզմի շրջան)

Պրակ 1

Аршакян Аршавир Паргенович
ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН
(Период рабовладельчества и феодализма)
Выпуск 1
(На армянском языке)
Издательство "НАИРИ"
Ереван 1997 г.

Հրատարակության պատասխանատու՝
Տեխնիկական խմբագիր՝
Սրբագրիչ՝
Համակարգչային շարվածքը՝
Համակարգչային ձևավորումը՝
Հանձնված է շարվածքի
Ստորագրված է տպագրության
Չափսը՝
Թուղթը՝
Տպագրությունը՝
Ծավալը՝
Պատվեր՝
Տպարանակը՝
Գինը՝

Ե. Եսոյան
Ս. Մկրտչյան
Լ. Փարենուկյան
Ս. Ռամսեյան
Գ. Հարությունյան
01.06.1997 թ.
01.07.1997 թ.
60x84 1/16
Օֆսեթ
օֆսեթ
11,9 տպ. մամուլ
54
500
պայմանագրային

«ՆԱԻՐԻ» հրատարակչություն, Երևան, Տերյան 91

Տպագրված է «ՆՈՐԶ-ՖԻՐՄԱ» ՍՊԸ տպարանում, Երևան, Ֆանարջյան 43